

Keel ja Kirjandus

10
2017

Arne Merilai
Tüviteksti mõistest

Tõnu Tender, Sven-Erik Soosaar
Soome-Eesti keelesild XXI sajandil

Eesti Rahvaluule Arhiiv 90
Arutelu kirjandusmuuseumi ümber 1967–1968
Ingrid Rüütli saarte pärimuse raamatud
Arhiivide suurusest

Janika Kronberg
Karl Ristikivi kaks kirja Eerik Laiule

SISUKORD

ARNE MERILAI. Tüviteksti mõistest	737
TÕNU TENDER, SVEN-ERIK SOOSAAR. Soome-Eesti keelesild XXI sajandil	753
AVE GORŠIČ. Kirjandusmuuseumi ja humanitaarteaduste ümber toimunud avalik diskussioon aastatel 1967–1968	771

PUBLIKATSIOONE

JANIKA KRONBERG. Kirjad laagrist. Karl Ristikivi kaks kirja Eerik Laiule Sigtuna põgenikelaagrist	787
---	-----

RAAMATUID

HELEN KÕMMUS. Sõrve ots on laulu pesa, Muhus elab nende isa ...	795
SIRJE OLESK. Linnad eesti kirjanduses	798
KADRI KASEMETS. Liikuvus ja emotsionaalsed juurdumised ajaloolises linnas	800
LEMBIT VABA. Pildile tõstetud Ludza eestlased	803

RINGVAADE

RISTO JÄRV. Maailma suurim rahvaluulekogu!? Eesti Rahvaluule Arhiiv 90	806
MAIRE LIIVAMETS. Meenutades Anne Valmast (28. X 1941 – 25. VII 2017)	809
Lühikroonika	811
Kaitstud doktoritööd	814

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

TÜVITEKSTI MÕISTEST

ARNE MERILAI

Tuumteose – alusteose, baasteose, lähteteose või kui välmime, *seminaali* – mõiste on võrdlevas kirjandusteaduses möödapääsmatu. Akadeemilises inglise keeles käibivaid väljendeid *core text* või *seminal work* on eesti keeles paaril viimasel kümnendil hakatud tähistama-tõlkima sõnaga *tüvitekst*. Kui algselt toimus see üsna metafoorselt ja kombates, juuri-oksi ja toekaid tüvesid kiites, vahel ka veel säilinud irooniavarjundiga, siis nüüd kasutatakse seda kujundlikku liitsõna juba juurdunud terminina, mis ei vaja pikalt seletamist. Veel enam: tõlgendavast metakirjandusest on tüviteksti käsitus levinud ka ühiskondlikku tarvitusse, mis tõendab, et tekstuaalsuse mõtestamisel on nii selletaolist mõistet kui ka sõna-terminit igapäevaselt tarvis. Inimeste ühiselus juurduv ühismeel (ingl *common sense*) tajub seda nähtust olulisena ja loob sellest kõnelemiseks ühise praktika.

Kogu ilmakera humanitaaria teoorialembusele vaatamata ei torka aga eriti silma tüviteksti mõistele keskenduvat üldistavat teooriat, kuigi mõistekasutus ise on küllalt sagedane. Väljapaistvaima viite pakub vahest rahvusvahelise ulatusega tüvitekstide assotsiatsioon Ameerikas, mille eesmärgid on aga pigem rakenduslik-pedagoogilised, mitte filosoofilised.¹ Valdavalt

¹ Ühenduse kodulehelt loeme, et tüvitekstide ja nende õpetamise assotsiatsioon ACTC (The Association for Core Texts and Courses) toetab isikuid, pakub foorumeid ja arendab initsiatiivi, mis edendab ja tugevdab maailmaklassika või kultuuriliselt oluliste tekstide ühist ning lõimitud uurimist. ACTC on rahvusvaheline ja professionaalne organisatsioon, mis soosib õppejõude ning administraatoreid, kes on pühendunud tervikliku liberaalse hariduse ülesehitamisele, mis on rajatud tüvitekstide kursustele. Vt <http://www.coretexts.org> (27. IX 2017).

keskendutakse assotsiatsioonis konkreetsetele klassikateostele kui tüviteks- tidele, mitte tüvitekstuaalsuse üle teoretiseerimisele. Laias ilmas leidub küll lademes arutelusid kaanonide mõistmise – kujundamise ja lammutamise – kohta, kuid see on ikkagi vana ja uue hea klassika käsitlemise diskurss, mille tähendusväli on tüviteksti omast kitsam: iga klassikateos on ühtlasi ka tüvi- tekst, kuid iga tüvitekst ei kuulu veel klassikakaanonisse.

Eesti kohalik tüvitekstihuvi tundub muu ilmaga võrreldes omajagu inten- siivsem: kas on see möödunud moeasi või sügavam iseduseküsimus, aga oleme tõepoolest harjunud oma armsatest alustekstidest lugu pidama ja möönma, et olulisemad neist loovad koguni rahvast. Nagu Joseph Smithi kuld kiri mor- moonidele, nõnda ka Kreutzwaldi lugulaul eestlastele: tärkava kogukonna vaimne rajaja. Heideggerlik olemise luulelise kehtestamise idee oleks siin kahtlemata üheks seletusjõuliseks teoreetilise mõtestuse lähtepunktiks (vt Heidegger 1954; Merilai 2007).

Tüviteksti mõiste A-tsenaarium

1980. aastatel asus Linnart Mäll välja arendama oma kontseptsiooni inim- konna kultuuriliste mõttesuundade *baastekstidest* (vt Ude 1988). Peagi hakkas ta neid nimetama *humanistlikeks baastekstideks*, mis on aluseks budismile, konfutsianismile, kristlusele ja hinduismile. Saanud 1994. aastal viimaks vanemteaduriks, korraldas Mäll Antslas ja Tartus rahvusvahelise seminari „Ida klassikaliste tekstide interpreteerimise kunst” (vt The Art of... 1994), mil- lest edenevalt avati baastekstide uurimiseks 1997. aastal ka sihtfinantseeritav teadusteema (vt ka Mäll 2000a, 2000b). 2008. aastal sai ta selle tegevuse eest Eesti Vabariigi teaduspreemia. Mälli kohta ütleb tema õpilane Märt Läänemets: „Üle poole tema tõlgetest moodustavad nn inimkonna baastekstid, s.t tekstid, mis väga pika aja vältel on mingi religiooni või kultuuriareaali elus mänginud üliolulist rolli, väga suure generatiivse väega tekstid” (Läänemets 1995: 741).

Linnart Mäll kirjutab, et ta „peab viimase paari aastatuhande ajalookulu suurimateks mõjutajateks humanistlikke baastekste”, mis kujundasid välja „uue ühiskondliku mõõtmekultuuri” – kultuuri (Mäll 2000a: 5):

Hoolimata nende suurest mõjust ei ole humanistlikke baastekste tegelikult kuigi palju. Neid loodi või need ilmusid või tekkisid või kujunesid [...] Vana Maailma mitmes piirkonnas kindlal ajalooperioodil. [...]

Sõna 'baastekst' viitab muidugi teosele, mis on olnud aluseks uutele teksti- dele; seega on tegemist teosega, mis aja kulgedes on toiminud tekstigeneraato- rina. Tõeliselt baastekstil on võime tekitada määramatu aja vältel ükskõik kui suurel hulgal uusi tekste ja need ei pea sugugi olema kirjalikult fikseeritud, vaid võivad ja enamikul juhul esinevadki kas suulise kõne või arutluse kujul või isegi mõttelise tegevusena [...].

Humanistlikul baastekstil on eriline suunitlus [...], mida iseloomustab ühelt poolt inimese kui niisuguse (teisisõnu, kui liigi ja kui üksikisiku) ülendi- mine olemasolu keskseks ja määravaks nähtuseks, teiselt poolt aga niisuguste „inimlike” omaduste rõhutamine inimestevahelises suhtluses, nagu vääriskus, inimarmastus, kaastunne, vägivallatus, vastutustunne, kohusetundlikkus, aupaklikkus jt.

Kuigi iga humanistlik baastekst on kujunenud oma kindla kultuuri kontekstis, mille mõju on avaldunud selle sisus ja vormis nii suures ulatuses, et esmapilgul võib tunduda raske, kui mitte üldse võimatu neid ühise nimetaja alla viia, on sarnasusi ja ühiseid jooni selleks siiski piisavalt [---]. (Mäll 2000a: 5–6)

Mälli tõlgenduses ühendab inimlikke alustekste väljakujunemine arenenud kultuurikeskkonnas, mille tunnusteks on kirjakeel, ühiskondlik hierarhia, valdav religioosne või mütoloogiline mõttemaailm koos kallakuga olemasoleva übermõtestamisele. Neil tekstidel on nimelised autorid ja väljakujunenud traditsioon, neis esitatakse kindlat Õpetust erakordse, ent inimliku Õpetaja suu läbi: nende õpetuste määravaimaks küljeks on humaansus – inimlikkus ja inimsus, olemasolu mõte ja uueks saamise teekond, vaimne arenemine ja sügavam mõistmine, isiksuse täiustumine (Mäll 2000a: 6–11). Mälli fookus on ilmne: teda köitvad humanistlikud baastekstid on väike, täiendiga piiritletud alaosa baastekstide kui nähtuse palju avaramast hulgast.

Baasteksti asemel sai siiski laiema leviku osaliseks küllap suupärasem omasõna *tüvitekst*, mille tõi meie akadeemilisse keelepruuki Jaan Undusk Felix Oinase artiklikogumiku „Surematu Kalevipoeg” saateartiklis „Rahvaluuleteksti lõppematus” (Undusk 1994). Nagu Mällgi, mõtles ka Undusk suurelt ja tühja-tähja välistavalt: tüvitekst on eeskätt „rahvust loov tekst”, „rahvuse sakraalne narratiiv”, mille „üksikud laused ja eriti motiivid ning tegelasstruktuurid on rahvuskehasse sööbinud sedavõrd tugevasti, et neid eemaldades lammutaksime rahvuslikku psüühikat ennast”. Nõnda ei väsi meie kirjan-dusteadlased tsiteerimast Unduski tüviteksti tüviteksti kohta:

Hoolimata teravast kriitikast, mis „Kalevipoega” algusest peale saatis, sai temast eesti rahvustunde ideoloogiline telg, rahvusliku ajaloomütoloogia, süvakujutelmade ja mõttemallide ärataja, omamoodi vastupandamatu teos, mis tasapindse argipäeva all avas vanad maa-alused kambrid.

[---] ta sai – ja osalt vastu tahtmiski – rahvusliku eneseanalüüsi ja -hin-nangu käsiraamatuks, või kes teab, võimalik, et isegi rahvuse sakraalseks narratiiviks, mis neelas oma sümboleisse kogu eestlaste loo algusest otsani. [---] Kui „Kalevipojas” on kultuurilist eklektikat, siis on see eestlase enda aja-looline eklektilisus.

Et „Kalevipoeg” kõige kiuste on eestlaste kui rahvuse tüvitekst (mida ei ole ei nn. autentne rahvaluule, ei Jakobsoni isamaakõned ega Tammsaare „Tõde ja õigus”), siis toob iga tõsisem eepose mõtestamise katse enesega kaasa avas-tusretke eestluse aluspõhja. Just seetõttu võiksid „Kalevipoja”-uuringud mär-gistada rahvusteaduslikke pulsilööke. (Undusk 1994: 148–149)²

² Huvitava paralleeli pakuvad soomlased: nende rahvuseepos on struktureerinud me hõimlaste vaimulaadi. Nimelt mõned aastad tagasi riputati Soome Kirjanduse Seltsi kodulehele eestikeelne artikkel „Kalevala kaasaegses Soomes”, millest võis lugeda: „„Kalevala” on jätnud oma kustumatu jälje nii paljudele elualadele Soomes, et seda on sageli isegi raske märgata. Eepose mõju meie kultuuri ja igapäevase elu-olu erinevates sektorites on olnud pidev. Kõige paremini on see hoomatav mitmesugustes nimedes. Linnaosad, tänavad, ettevõtted ja tooted ammandavad pidevalt ainekst rahvuseepose rikkalikust ja eriilmelisest varasalvest. „Kalevalast” on saanud täiesti ainulaadne kaubamärk maailmas.” Vt neba.finlit.fi/kalevala/index.php?m=116&s=185&l=7 (27. IX 2017).

Tüviteksti mõistet on Undusk kasutanud hiljemgi. Artiklis „Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu: Merkel – Jakobson – Hurt” ütleb ta, siiski kerge reservatsiooniga, et „Kalevipoeg” on „rahvuse omamoodi tüvitekst” (Undusk 1997: 730). Samuti ei välista ta muidki eeldatavaid tüvitekste nende erakordsuses („ilmselt ka üldise vooluga rohkem kaasa minnes”, nagu arvas käesoleva artikli eelretsensent). Nii ütleb ta Henriku Liivimaa kroonika kohta, et see „on Balti ajaloo tüvitekst ja eestlaste alusnarratiiv, mille tõlgendamisest sõltub kõik muu” (Undusk 2008), või et Ristikivi „Hingede õõ” „on mälukaotus-kirjanduse tüvitekst eesti keeles” (Undusk 2012: 1459).

Kui Mälli aspekt kaldub rohkem tulevikkuloova, uusi tekste genereeriva maatriksi suunas, siis Unduskit näib rohkem huvitavat kultuuriline koondumine, vaimne kontsentraat, mille järgnev mõjukus pigem väljub tekstuaalsusest. Nagu Mälli, nii ka Unduski puhul tuleb muidugi tähele panna kitsendavat täiendit ja vahet teha hierarhial: humanistlik baastekst või rahvuslik tüvitekst kui ainukordne tüvitekst, sest loomulikult ei salata tüvitekstide fenomenaalset paljusust.

Kahe mõtleja eksklusiivset tõlgendust kaldutakse vahel elliptiliselt mõistma, ilma nende tähtsate, välistavate epiteetideta *humanistlik* ja *rahvuslik*. Sellises piiritlemises võib aga näha olulist lisandust tuumteksti tavamõistele. Tiina Kirss on esile toonud, et ingliskeelne termin *core text* ei hõlma eestikeelse tüviteksti üldkultuurilist, rahvust (*resp.* kultuuri) loova teksti süvendatud tähendust (Laak 2013: 194), mistõttu Kirss eristaks tüvi-, alus- ja põhitekste, reserveerides esimese Unduski mõjul pigem rahvust loovate tekstide tähistamiseks, vastandades nõnda ainulisi tekste mitmuslikele:

Tüviteksti latentne orgaanilisuse-metafoorsus (tüvel on juured, ajab võrseid jne) on võluv, kuid ka eksitav. Unduski tüvitekstimääratluselt laenan oma käsitluse tarvis eelkõige rõhuasetuse, et tüvitekst on tüvitekst peaasjalikult rahvuse, mitte kirjandusliku kaanoni loomise seisukohast. (Kirss 2010: 39)

Niisiis just viimase, *rahvusliku tüviteksti* kohta käib Unduski „elitaarne” programm, mida võiks siinkohal A-stsenaariumiks nimetada. See ettekujutus hõlmab ühtlasi Mälli loodud süsteemi. A-stsenaarium on kantud eliotliku klassika määratluse vaimust, mis kahandab vastavate teoste hulka nõudlikult miinimumini. Thomas Stearns Elioti eksklusiivses tõlgenduses suutis kõige klassikalisema teose nõudeid täita teatavasti ainuüksi Vergiliuse „Aeneis”, mis vastas Rooma rahva ja epohhi saatusele. Pärast oli Dantel hea oma teejuhi õlgadele tõusta, et jumaliku komöödiani küünitada. Aga ka Homerosel, Shakespeare’il või Goethel olid mõned tarvilikud tunnused Elioti meelest siiski Vergiliusest kahvatumad, mistõttu nemad olid küll mõne mööndusega suured klassikud, ent mitte piisavalt ehk absoluutselt nagu uhkes üksinduses kõrguv ületamatu roomlane. Nimelt nõudis Eliot klassikalt neljakordset täiuslikkust: ajaloolise vaimu ja kultiveeritud kommete küpsust, traditsioonidele ja haritusele tuginevat keeleküpsust ning ühisstiili täiust. Nende põhitunnustega pidi kaasnema ka rahvusülene universaalsus (vt Eliot 1997).

Nõnda näeme, et ka Undusk ei luba isegi rahvaluule regivärssi, ei Tammsaaret ega ka rahvuspoliitilist diskurssi rahvusliku tüviteksti magusale marjamaale. Loomulikult on see nii poolt- kui ka vastuargumenteeri-
tav. Selge see, et Jakob Tamme poolt koolijütsidele ette loetud „Kalevipoeg”

ja „Kalevala” kujundasid tugevasti noort Tammsaaret, aga mitte kausaalselt tagurpidi (kuigi meie teadvuses suudavad hilisemad nähtused siiski ka varasemate tähendust mõjutada).³ Ent teisalt ei ole ajas hilisem „Tõe ja õiguse” epopöa sõnakunstiteos, mis kuidagi kahvatuks me rahvuseepose kõrval, pigem võib arvata ristioksa – seda muidugi melanhoolse mõtterütmilise esteetika, mitte vabaduseaate alusel. Moderniseeruv rahvus oli Tammsaare ajaks juba oluliselt välja kujundatud, kiikamaks ümbrust me ideoloogilise hiiu õlgadelt.

Unduskile oponeeriv Tiit Hennoste on aga koguni radikaalsem ja arvab karmilt, et eestlastel ei olegi veel tüviteksti, et tüvitekstirahvana oleme õieti alles kujunemas, seega meie teadvust kujundab pigem hajus fragmentaarium kui sidusalt struktureeriv tekst. Niisiis me alles kosume nagu Kõrboja imik keset punaseid valuvaid marju (või nagu Kalevala Maarja palukamarjast poeg) – hääs lootuses. Kui Hennostet uskuda, siis me alles hüppame rahvusliku tüviteksti poole:

Minu arvates ei ole eesti kultuuri põhi kirjandus. Eesti kultuuri põhjaks on tekst ja laiemalt tekstide maailm.

Vahest kuulsaim tekstirahvas on juudid. Neil on oma tüvitekst ja selle kommentaarium. Aga oluline on, et tüvitekst ei ole midagi algusest peale valmis olevat. Tüvitekst on pöördepunkt. Enne teda on killud, millest tüvitekst kokku pannakse. Pärast teda on laiendused ja kommentaarid.

Undusk tahtis eestlaste jaoks välja tuua samasuguse tüviteksti „Kalevipoja” näol. Minu arust ei ole „Kalevipoeg” tüvitekst. Veel enam, eesti tüvitekst on siiani midagi pooleliolevat. Suuremalt jaolt on meil üksnes tüvilaused või -lõigud. (Tee tööd, siis... Parem suutäis soolast... Kes kannatab...) Eesti (tüvi)-tekst tuleks alles lausetest kokku korjata. [---]

Aga nagu eespool ütlesin, ei toetu eesti kultuur minu arvates ainsale aluspõhjale ega kirjandusele, vaid tekstile. Samas aga puudub eesti kultuuris senijani tüvitekst. See tuleks alles kokku korjata, et saada tulevikule tugev alus. (Hennoste 2011: 1146, 1148)

Ka „Kalevipoja”-tõlgendaja Marin Laak kaldub unduskiliku visiooni poole, eelistades pihustatud kasutamisele pigem ainulise suurnarratiivi tähistamist: tüvitekst kui alus- ehk prototekst lugematutele järglastele ehk metatekstidele (Laak 2013: 192). Kui teos rohkeid siirdeid ei anna, sealjuures eriti transmediaalseid „tõlkeid” teistesse kunsti liikidesse, siis Laak tüviteksti mõistet targu ei kasutaks, vaid piirduks lihtsalt ütlusega „hea eesti kirjandus, klassika”. Ta eristab mõiste tarvitamises nelja tasandit: 1) tüvitekst kui „tuumne rahvusteadvuse säsi” („Kalevipoeg”) – küllap siis too päris tüvitekst; 2) mõjukas transmediaalsete siirete alustekst („Kevade”, „Tõde ja õigus”), 3) lihtsalt kirjanduslooline klassika (Faehlmanni muistendid, Underi sonetid) või 4) argikeelne kasutus kui „mingi olulise/viljaka nähtuse sünonüüm”, mis „on saanud üldmõisteks, mida kuuleb sageli isegi massimeedia kanalites” (Laak 2013: 193). Niisiis pigem antikliimaks tuumsest tsentrist hajusa ääremaa poole:

³ Tammsaare emotsionaalseks tüvitekstiks oli pigem Juhan Liivi „Vari”.

Rõhutagem, et selle kolmanda tüviteksti mõistevälja puhul pole tegemist kirjandusliku alusteksti viljaka „tõlkimisega” teistesse kunstikeeltesse, vaid võib-olla lihtsalt läbi aegade hea eesti kirjandusega, klassikaga. Tüviteksti mõiste sellise rakendamise puhul oleksin Tiit Hennostega pigem nõus, et mõiste laienemine suurele tekstikorpusele lammutab kogu selle idee ära. (Laak 2013: 193)

Tüviteksti mõiste B-stsenaarium

Tüviteksti mõiste üldisem käsitus hõlmab demokraatlikult väga laia paletti, astmelist hierarhiat kas välistades või välistamata. Nii on Tiina Kirss käsitlenud August Kitzbergi memuaare kui üht „eesti autobiograafilise traditsiooni tüvitekstidest” (Kirss 2010: 39). Samale ideele, käsitleda eesti kirjanduse teoseid seminaalsuse erinevatest aspektidest, toetuvad ka vastavad kursused Tartu Ülikooli kirjanduse ja teatriteaduse osakonnas. Kirss kirjutab:

Mõiste *tüvitekst* kätkeb nii võimalusteküllust, modelleerivat ainulaadsust kui ka traditsiooni rajavat toimet, struktureeritud ning struktureerivale traditsioonile läve ning mõõdu andmist. Omaelulookirjutusele ülekantuna on tüvitekst seega jutustamisvõimaluste, jututüüpide ja autobiograafiliste impulsside kompendium, varasalv, millest hilisemad memuaaride kirjutajad laenavad ning valivad, mille järgi nad end mõõdavad ja hindavad, otseste vihjetena jälgi jätmata. [---]

Lõppkokkuvõttes võiksim Kitzbergi „Tuuletallajat” autobiograafiliseks tüvitekstiks pidada eelkõige selle iseendast kaugemale vaatavate kultuuri-loomuliste intentsioonide tõttu, püüdlustes suhestada oma elulugu hõlmavamate narratiivide, suuremate lugudega. (Kirss 2010: 39, 51)

Mõistemänguline ja laia publikut inspireeriv on olnud aga Rein Veidemanni propaganda nii õppejõu kui ka kultuuriajakirjanikuna. Võib arvata, et just tema tunderõhulistest korduvkasutustest paljudel avalikel foorumitel ja massimeedias levis tüviteksti idee ning sõna ühiskonna üldkasutusse. Mõõndes eneselegi üllatuseks oma edukat misjonitööd ühe sõna „rändama minemisel” ja „käibenime staatuse omandamisel”, kommenteerib Veidemann:

Mina sõandan pidada end selle „tüviteksti”, kui Unduskil veel metafoorina – ehkki aluseks tema käsitus „Etüüdid tekstist” – kirjanduskultuuriliseks, täpselt, kirjandussemiootiliseks edasiarendajaks, selle *terminus technicus*’ena, aga ka kirjandus- ja kultuuriprotsessi kaanoni „ehituskivina”, ühe või teise kultuuri (tegelikult) „selgroolülidena”.

Sellisel läheb „tüvitekst” käibele järgmistes minu käsitlustes: „Kultuur rahvusliku müüdi kujundajana”, „Eesti müüt ja Noor-Eesti”, „Märkmeid „Kevadest” kui müüdist”, „Eesti müüt ja Jaan Kross” – kõik esseed ilmunud esmakordselt raamatus „Ajavahe”, ilmuniseelselt ette kantud aga mingitel konverentsidel või sümposiumidel. Esimesena mainitud artiklis veel implitsiitselt „rahvusliku narrateemina” (sümbolsõnad, jutustused, lausungid), järgnevas juba „tüviteksti” mõistet kasutades. Viimases essees näiteks tees:

„Rahvuslik tüvitekst on ka „Kevade””. (e-kiri A. Merilaile 13. II 2017; vt ka Veidemann 1996)⁴

Eriliselt mõjukas oma rohke resonantsiga näikse olnud Veidemanni ettekanne „Laulupidu kui eesti kultuuri tüvitekst” 1999. aasta 1.–2. juulil rahvusraamatukogus toimunud „Eestluse elujõu kongressil”, mis ilmus seejärel esseena Sirbis (Veidemann 1999a) ja mitut puhku ning versioonis veel järgnevalt (Veidemann 2000a, 2001, 2004, 2006: 73–77, 2011, 2014). Sakraalse (šamanistliku, puhastava, religioonilaadse), vaba ja kunstipäraselt performatiivse rahvusliku riituse lähteidee – laulupidu kui osadustundega kogudust loov tundeline diskurss, mil on tüvitekstiline iseloom – sähvas muidugi juba enne kongressi, jälgitavalt Eesti Päevalehe nupus („Püha toiming laulupidu”, 2. VII 1999), mille kultuurilisa Arkaadia asutaja ja toimetaja oli Veidemann. Ta meenutab:

Arvan, et sest peale algas ka meedias „tüviteksti” eskalatsioon kõige erinevamate vormides. Samal aastal alustasin ka Tallinna Ülikoolis kursust „Eesti kultuuri (klassikalised) tüviteksid”. („Klassikaline” käskis panna epiteediks õppekava kureerinud kolleeg Marek Tamm, pidades silmas just ajaloolist aspekti ja kaanonit). Järgnevates käsitlustes hakkas aga ka ise varieerima tüviteksti, tuues esile selle sakraliseerituse („Fr. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg” kui eesti kirjanduskultuuri sakraaltekst”), aga ka näiteks niisuguse aspekti nagu memorandumil (memoreerimine + kuulutus; vt „Tuikav tekst”).

O. Lutsu „Kevadet” tüvitekstina käsitlen laiemalt ja süvenenumalt 2008. aasta Akadeemias, taastrükk raamatus „Eksistentsiaalne Eesti” (2010) [---] „Kevade”-artiklis on teost nimetatud samuti nagu Undusk „Kalevipoja” puhul „müütiloovaks tekstiks”. [---]

Muide, aastal 2000 ilmus kogumik „Eesti uue aastatuhande lävel”, seal on mul samuti artikkel „Kultuur XXI sajandi künnisel”. Selles teen juttu „Eesti kultuuri tuumtekstist” (rahvuslik müüt, minapilt), mitte päriselt „tüvitekst”, pigem rahvusteadvusega seotud, aga ikkagi „tekst” – eks see omakorda võimaldus.

Jah, tüviteksti emantsipatsioon argikeelde algab sealt! Nii juba siis 17–18 aastat. (e-kiri A. Merilaile 13. II 2017; vt ka Veidemann 2000b, 2003, 2006: 59–72, 121–129, 2010: 94–101)

Eeskätt just Veidemanni käsitusest said lehelugejad aimu, et tüvitekst on kasulik mõiste, mida võib tarvitada mitte ainult kirjanduslike tekstide, vaid üldse erinevate diskursside algupära kohta, et see ei ole tingimata ahta mahuga välistav, ainult literatuurne idee. Mõiste levikut võib isegi väiksemat sorti plahvatuseks pidada. On enesestmõistetav, et kirjandusteadlased ja -kriitikud kasutavad massimeedias siin-seal sõna *tüvitekst*. Kuid huvipakkuv on esile tuua ka teiste vaimusfääride ja üldisema rahvakasutuse või koguni riigiametlike kihte, kus ilmneb omajagu loomingulisust.

Kõigepealt ei puudu ühistajust ja -praktikast muidugi ainukordse lähteklassika tähendusväli, mistõttu võrguavarustest võib välja noppida kõikvõimalikke eeldatavaid sõna- või mõttekunsti nähtusi, nagu eeposed, rahvaluule,

⁴ Mäluvärskenduseks peaks siiski märkima, et Jaan Unduski „Etüüdid tekstist” ei kasuta mitte tüviteksti, vaid tuumteksti sõna ja seda üsna teises, formalistlikus mõttes (vt Undusk 1992).

mällilikud baastekstid, pühakirjad, maailma- või eesti kirjanduse klassikud ja nende põhiteosed, mida kõike tüvitekstiks nimetatakse⁵: „Gilgameš”, „Ilias”, „Aeneis”, „Vanem Edda”, Niebelungide saaga, regiluule, dainad, „Kalevala”, „Kalevipoeg”...; „Daodejing”, Laozi, „Dhammapada”, piibel, koraan...; „Jumalik komöödia”, „Don Quijote”, Shakespeare, „Hamlet”, „Faust”, „Kolm musketäri”, „Rohulehed”, „Seitse venda”, Juhan Liiv; „Tõde ja õigus”, „Sada aastat üksildust”...

Ajatu klassika tähistamise kõrval võib aga jälgida mõistevälja avarustumist ka piirnevatele aladele nii üldise kaanoni sees kui ka väljas: Läti Henriku ja Christian Kelchi Liivimaa kroonikad kui Eesti ajaloo tüvitekstid; „Mu isamaa on minu arm”, „Libahunt”, „Hõbevalge”, „Felix Ormusson”, „Arthur Valdes”, „Tuulemaa”, „Hingede öö”, „Inimese teekond”, „Muhu monoloogid” ja „Järvesuu poiste brigaad”, „Tühirand” ja „Sügisball”, 101 kirjandusteost Rein Veidemannini tõlgenduses, Paul-Eerik Rummo luule, Viivi Luige romaanid...

Selle kõrval on ergutav kohata ka alternatiivseid mõtteid: „Valliku Anni-trilooiat võib pidada meie uuema noortekirjanduse tüvitekstiks”, „Kalev Kesküla luule allusioonid eesti tüviteksidele”, „Aili Helmi küüditatute ja vangistatute omaeluloolisuse tüvitekst”, „ulmekirjanduse tüvitekstid”, „Arthur Gordon Pymi” lugu kui „protoulmekirjanduse üks tüvitekst”, „Jüri Ehlvesti kogureseptisiooni kontekstis eendub teatava tüviteksina Kajar Pruuli artikkel „Ebakindluse kiituseks””, „on hulk eesti tüvitekste, mis on tegelikult murdekeelsed”, „Rongisõidust” sai meie perekonnas kõigi lapsepõlvi ühendav ja mällu sööbinud tüvitekst”, „Samal aastal ilmus eesti biitproosa tüvitekst – Peeter Sauteri romaan „Indigo””, „Kui vaadata turutõrkeid kultuuriministeeriumi poole pealt, siis need on eelkõige kõik see, mis on seotud eestikeelsete tüvitekside loomisega, nende levitamise ja säilitamisega”...

Toogem tüüpilisemad või erilisemad näited ilmestamiseks seda, et ühiskondlik tüviteksitaju on väljunud puhtkirjanduslikult väljalt ja hakanud levima ka teaduse, sotsiaalia, teiste kunstiliikide alale.

Teadused: humanitaarteaduste ainekursused „Antiikfilosoofia tüviteksid”, „Keskaja filosoofia tüviteksid”, „Uusaja filosoofia tüviteksid”; Freudi tüvitekst „Unenägude seletamine”; XX sajandi II poole kirjandusteaduse tüviteksid; soouuringute tüviteksid näitavad naist Teisena; Oskar Lutsu „Kevade” kui koolipsühholoogia tüvitekst; „küpsuskirjand on justkui miniatuurne tüvitekst” – „õpilase isiklik tüvitekst”; kooli väärtuskasvatuse alused: tüviteksid, tüvipersonid, ankrusümbolid; riiklik õppekava: „Terviklikult käsitletavate teoste valikus on rohkesti klassikat, nn tüvitekste”; „Alfred Koorti essee René Descartes’ist (1937) jaguneb sissejuhatavaks panegüüriliseks osaks ja referatiivseks tüviteksiks”; „Alustuseks rääkis Kristiina Ross piiblitõlke ajaloost, mis peaks olema kõigi tõlkijate tüviteksiks”; „Lugu võib olla tüvitekst, mille peale saab iga geopargi piirkonna inimene kirjutada oma loo”...

Socialia: „meie riikluse tüviteksid”; „üks eesti õiguse tüvitekste on Balti eraseadus”; „Eesti Vabariigi põhiseadus kui meie õiguskorra tüvitekst”; põhiseaduskomisjon: „Eesti Vabariigi põhiseadus on meie elu aluspõhimõtteid sätestav tüvitekst, mis on teiste õigusaktide suhtes ülimuslik”; „Eesti Kultuuri Koja põhialuste tüvitekst peab olema lakooniline”; „poliitilises spektris

⁵ Kalendritegija kimbatuse vältimiseks ehk leksikoloogi õigusega jätan näitekataloogi veebiviited andmata, kuivõrd padrik kasvaks üle pea. Enamiku allikaid leiab huviline võrgust hõlpsasti üles, avastades selle kõrval uusi kobaraid.

rohelisema poole tüvitekste ilmselt ei ilmu”; sotsiaaldemokraatlik manifest kui tüvitekst Sven Mikseri järgi; „1938. aastal välja antud ÜK(b)P lühikursus kujunes Nõukogude kommunistliku ideoloogia tüvitekstiks”; esimese maakultuuriseminari „tüviteksid olid siis Kaarel Liidaku „Eesti rahvuslik ideoloogia ja maa selle alusena”, Oskar Looritsa „Eestluse elujõud” ja Kalle Elleri „Maa-rahvast”...

„Pamela ehk Hüvitatud voorus” kui puritaanide tüvitekst; „Kuid tüviteks- tid juhivad inimesed ikka üsna ühes suunas ja sõeluvad isegi paljude jumalate seast välja need, kelle suhtes inimestel on eriline austus”; „Hümnist ja kultuuri tüviteksidest Soomes ja Eestis”; „Arvestades hr Kiple sõnumi igikestvust ja tüvitekstiks tõusmist, oleks siis tulevastel palveränduritel ja muinsuskaitsetel lihtsam orienteeruda”; „Kui kasutada kolleeg Rein Veidemanni terminit, siis on looduslikud pühapaigad meie kultuuri üks tüvitekste”; „Mingid teemad, võib-olla sobib neid nimetada ka tänapäeva tüviteksideks, on ühiskonnas pidevalt arutamisel. [...] Ideaal oleks olnud selliste tüviarutelude ühtekoondamine”; „Kivisildnik on nii raske juhtum, et laseme lugejal ise otsustada, kas tema Õhtulehes ilmunud programmiline kirjutis on lahe iroonia või misogüü- nia tüvitekst”...

„„Kokaraamat rohib täiega”: „Raamatumüügi edetabelites troonib Evelin Ilvese tüvitekst „Kingitud maitsed””; „Kapitoidusõprade klubi tüvitekst on Krister Kivi artikkel „Kuidas ma lõpetasin kulutamise toidule””; „Peeter Oja memuaarides loodud tüviteksid”; „Kasutasime tüvitekstina „ID-kaardi raamatut”. Võimas impressiivne tekst 64 leheküljel”; „Mõlemad mudelid on pea- inseneri sõnul Toyota tegelik olemus, tüvitekst, millela tootja kaotab olulise osa oma kuvandist”; „Tänase päeva Eesti tüviteksid vähemalt Twitteri järgi on Jaak Aaviksoo võidusambateemaline blogipost „Mina ja sammas” ja Daniel Vaariku reaktsioon”; spordiblogi: „Priidu iga sissekanne on tüvitekst”, see on „kui tüvi, millest hakkavad hargnema igasugused muud tekstid”...

Teater: „Eestlasele paistab teater olevat tüvitekst ja eriti väärtuslik ajas, mis on ebakindel ja kus elust on mängurõõm välja voolamas”; „Mis puutub Toompere eksperimenteerimisse Kivirähi „Rehepapiiga”, mitte üksnes oma- maise bestselleri, vaid peaaegu et uusaegse rahvuskirjandusliku tüviteks- tiga (või, palun, milline teos siis veel võiks säärasele tiitlile pretendeerida?)”; „Tüviteksti lavalepanek on jooksnud puusse”; ballett „Kevade” ainetel – see on „eesti kultuuri keskne teos, võib öelda – tüvitekst”; „Sammumisi ümber tüvi- tekstide. Eesti teatril on kombeks mitu Krappi korraga”; „„Küüni täitmine” kui tüvitekst. Missugune pealkiri!”...

Film: „Viimne reliikvia” kui eesti filmi tüvitekst; „Filmide püramiidi tipud on tüviteksid”; „Beavis ja Butthead” kui tüvitekst: „„South Parki” loojad Trey Parker ja Matt Stone on nimetanud B ja B-d tüviteksiks või bluusiks”; „Diskussiooni tüvitekst on seriaal „Yes, Minister””; „Kogu horrorižanri, aga eelkõige splätter-komöödia austajate jaoks kujutab „Evil Dead” endast sama- sugust tüviteksti nagu laulupidu Rein Veidemanni jaoks”; Veidemann: „Kir- janduslikuks tüviteksiks, millest hargnevad teised tekstid, vormus „Ukuaru” romaan Leida Laiuse filmiga 1974”; kui animeerida, siis aktuaalne on „Juhan Liivi tüvitekst, mis räägib lumest, töötusest ja hoolimisest”; „Eesti film ei ole veel tüvitekst. Parim osa on dokumentaalfilm”; „DVD-plaatidele jõuab 30 palavalt armastatud mängufilmi, millest moodustuv sari koondab endas meie

kultuuripärandi tähtsamaid tüvitekste mängufilmi valdkonnas”; „Headest filmidest saavad kultuuri tüviteksid”; „Eesti filmi tüvi”...

Muusika: „Eesti mikroskoopilise popkultuuri tüviteksid”; „Biitlid kui eesti kultuuri tüvitekst”; „Rein Veidemann kuulutaks Tätte eesti rahvuse tüviteksiks”; „Ma kavatsen kitsedele laulda ja eesti tüvitekste lugeda”; „Konkreetselt objektiks on valitud teadlikult Sly & The Family Stone, mis on üks funkmuusika tüvitekste”; itaalia muusikateadlase Enzo Restagno intervjuu Arvo ja Nora Pärdis „on kindlasti kujunenud üheks tüviteksiks Pärdis loomingu mõistmisel”; Veljesto mardiooper koos tüvitekside kooriga „Ahvide Tarzan ja tüviteksid”; „Oleme jõudumööda üritanud lõimida nii tänapäevast popmuusikat ja Eesti muusika kultuuriloo tüvitekste”; „Miks mitte õppida tulevikus koolides Eesti kirjanduse tüvitekste, illustreerides neid samasisuliste Eesti muusikateostega”; „Tobiase 1900. aastal Piibli tekstile loodud „Eks teie tea” on üks meie rahvusliku kunstmuusika tüvitekste”; „Laulupidu on meie tüvitekst, aga me ei toeta seda,” lausus Üleoja”; „Tšehhidele on kuuest sümfoonilisest poemist koosnev tsükkel „Minu kodumaa” ning eriti selle teine osa „Vltava” nende muusikaline tüvitekst”; „Bonnie Raitt on mulle lapsepõlvest tuttav. See on minu jaoks bluusi tüvitekst”; „Tuletan meelde Jaak Tuksami laulu „Meel unus mägede taha”. See on mu jaoks tüvitekst”...

Kunst: rahvariiede ja laulupeo kujunduse muster kui tüvitekst; eesti kunsti suunanäitavad teosed kui tüviteksid; „Tüvitekst ei tööta koomiksiks midagi head”; võimalus arhitektuuri ja kunsti seletamiseks on diskurss, „mille tüviteksidest võiks nimetada Michel Foucault’, Roland Barthes’i, Pierre Bourdieu’, Henri Lefebvre’i omi”; Rein Veidemann: Eduard Wiiralt kui eesti kultuuri tüvitekst; „Kujundi tasandil võtab kahe põlvkonna ühisosa kokku kadakas, mida Eesti kunstiruumis peetakse Soosteri loominguga valitsevaks „tüviteksiks””; „Dénes Farkas tähistab seda tüviteksina toimivat vaimset ruumi fotokujutistega Napa galeriiruumist endast”; „Võib-olla on Veljo Kaa-siku Venna maja üks Eesti 20. sajandi arhitektuuri „tüvitekste””...

Järeldus A- ja B-stsenaariumist

Mõlemas, nii välistavas kui ka kaasavas käsituses tajutakse tüviteksi kui millegi alusteksti, järgnevate nähtuste algupära, millel on tugev konstitutiivne ja regulatiivne mõju. See on mingit diskurssi – rahvuslikku, ideoloogilist, religioosset, esteetilist, filosoofilist, psühholoogilist, pedagoogilist, meetodilist, vormilist, diskursiivset, tegevuslikku – rajav tekst. Tüvitekst on nähtusi, struktuure ja tähendusi kokku koondav, edasi loov ning paljundav, mingit sisu või vormi tekitav juhis, liigi olemist deklareeriv direktiiv. Keh-testav kõne-, teksti-, diskursitegu. Tüvitekst on virtuaalne seadusekogu, stsenaarium ja „manuaal”, mis annab mõõdu ja mängureeglid, asutab ehk inaugureerib järgneva eksistentsi. See on viljastav ja toitev lähe, intra- ja intersemiootilisi ülekandeid, meediumiüleseid tõlkeid ja siirdeid ajendav tekst. Tüvitekst provotseerib jätkuvat osalust ja retseptsiooni, kas tõsist või iroonilist-paroodilist. Uusi tekste alustavana, genereerivana omandab tüvitekst teatava pühaduse aura – olgu ta piibel või tibatilluke blogisäuts –, milles ilmneb imetus ja respekt (kui tahes kolossaalne või minimaalne) looja ja tema loodu vastu. Rajava pühaduse taustal kumab monumentaalsust ja eepilisust, isegi

kui see on kahvatuks pleekinud. Niisiis head ingliskeelsed vasted on kindlasti *seminal/core/basic text*, kuigi omalt poolt võiksime väl mida ka neologistliku väljendi *nursery text*, mis tundub tabav tõlke metafoor tüviteksti kui seminaali ingliskeelseks tähistamiseks. Analoo giaks on looduskait ses ja metsanduses kasutatav *nursery log* – kõdunev sammaldunud tüvi, mis toidab uut mitmekesist taimekooslust.

Niisiis, kui ühismeelne laiali pudistav pruu k võib tihti toimuda ka mui gamisi, siis kõrgstiilsem kasutus eelistab eepose kõrval eeskätt rahvuslikult või kunstiliselt kandvate tekstide ideed. Kuivõrd mõiste tähistab alustavat või algatavat, esivanema staatuses minevikulist algupära, siis on sellesse sisse kirjutatud ka teatav kaduvikunostalgia. Sageli avaldub see pre-postmodernse, suure, pihustamata narratiivi igatsuse motiivina. Nii kirjutab eetika filosoof Margit Sutrop:

Meie kultuuri tüviteks tid, nagu „Kalevipoeg”, Tammsaare „Tõde ja õigus”, Lutsu „Kevade”, Kitzbergi „Libahunt” või Kivirähki „Rehepapp”, on tüveks, millest Eesti suur narratiiv tuge leiab. Need tekstid aitavad meil oma mõtteid kor rasta da ja mõista oma sügavamat olemust. (Sutrop 2014)

Teisalt visandatakse selle mõiste abil ikka tulevikku, seega ta esindab üht lasi futuristlikku ja optimistlikku meelt, nii dekonstrueerivalt kui ka rekonst rueerivalt. Selles vaimus lausub ka Sutrop:

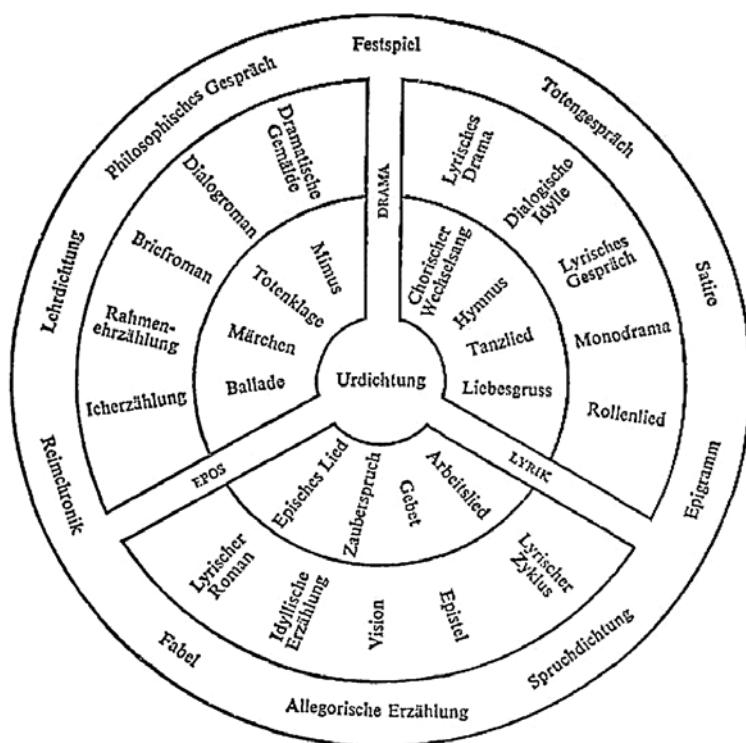
Mina olen vanamoodne inimene ja mulle suured narratiivid meeldivad. Ma usun ka, et Eesti suurt narratiivi ei pea hakkama välja mõtlema, seda tuleb lihtsalt edasi jutustada. [...] Tüviteks tid on selle ühise „eesti asja” sõnastami sel suureks abiks. Neid tekste tuleb aga tunda, sügavalt läbi tunnetada ning iga põlvkonna poolt omaks mõelda. Ja loomulikult peab igale uuele põlvkon nale jääma õigus teha tüviteks tidest oma valik. (Sutrop 2014)

Tüvitekst kui tüvimõiste

Struktuuraalsel tasandil avaldub tüviteksti mõistel teatav ühisosa selliste mõistetega nagu *risoom*, *hüpertext*, *struktuur*, *arhitekt*, *meetod*.

Artiklis „Kirjandusajalugu ja/kui kaos” määratleb Rein Veidemann (1999b) „Kalevipoega” kui tüviteksti nii essentsiaali kui ka funktsionaalina: essentsiaal kannab sünnist saadik püsivat kvaliteeti, funktsionaali tähendus muutub seostest ja kontekstidest lähtuvalt. Funktsionaalid moodustavad korreleeruvaid sõlmpunkte: „Korrelaat oleks teksti-metateksti-konteksti „kobar” mingis kirjanduslikus ajasituatsioonis” (Veidemann 1999b: 831). Seega, kuigi risoomi võrgutav termin sisenes meie humanitaariasse Gilles Deleuze'i ja Félix Guattari tutvustamise mõjul mõneti hiljem, on see mõttekujundina tuvastatav juba varem. Toetudes David Perkinsile, kirjutab Veidemann, et „nii kirjandusloolised narratiivid kui ka kirjandusfaktid keerduvad „sõlmedeks”, millede harutamine on üksnes uute „sõlmede” sidumine [...], kombineerimine” (1999b: 826). Niisiis sisaldab tüviteksti mõiste stabiilse ja lineaarse tüvelise komponendi kõrval ka ekspansiivset, tsentrist eemale laiuvat risoomset, mitte-

Struktuurid (konstitutsioonid ja mudelid), mille järgi paljundatakse virtuaalsetest invariantidest aktuaalseid variante, evivad omakorda tüviteks-tilisi tunnuseid. *Tüviteksti* ja *süvastruktuuri* mõistetil, kuigi kaugel samasusest, on seega mõningane ühisosa. Sellega seostub ka *arhitektsti* mõiste, mis on loomult süvastruktuuri üks sünonüüme. Oma varajases traktaadis arhitektstist, mis paraku vaid sissejuhatuseks jäigi, toetub Gérard Genette (1979, 1992) Goethe- ja Hegeli-mõjulisele saksa kirjandusteadusele, kus võeti kasutusele *ürgluule* (Genette'i tõlkes arhitektsti) idee. Käsitust väljendab hästi eelmise sajandi esimese poole kirjandusuuriija Julius Peterseni joonis (vt joonist 1, Genette 1979: 58, 1992: 54), mis mitmetes konkreetsetes on küll otsu läinud, aga põhimõtet illustreerib siiski kenasti.⁶

⁶ Aluseks on Julius Peterseni artikkel „Zur Lehre von der Dichtungsgattungen” (1925) ja monograafia „Die Wissenschaft von der Dichtung. System und Methodenlehre der Literaturwissenschaft” (1939).

Sellest pildist tuleb hästi esile kirjanduse põhiliste avaldusviiside – lüürika, eepika, dramaatika, kaugemalt ka didaktika ja muu metatasandi – kui virtuaalsete „ürgtekstide” väljaline iseloom, mille alas kujunevad konkreetsete žanrid ja vormid.⁷ Žanrid on selletaolises väljakäsitluses poeetiliste väljendusviiside (n-ö diktsiooni, nagu sidumata proosakõne *versus* seotud luulekõne, kirjeldus, monoloog, dialoog) ja mimeetiliste ehk sisuliste teemadominantide löikepunktid (interseksioonid). Kui üleüldised väljendusviisid – subjektiivne sisevaatlus kui monoloogiline lüürika, objektiivne välisvaatlus kui jutustav eepika, subjektiivse ja objektiivse kokkupõrke kujutus kui dialoogiline dramaatika – on aegruumis püsivad režiimid, siis sisulised teemafookused on aja- ja kultuurilooliselt muutlikud. Nii võib ka praegusel ajal selgesti jälgida kirjanduslike vormide kuhtumist ja segunemist, sellal kui sise- ja välisilma ning nende vahelise interaktsiooni kujutamine on püsiv paratamatus. Kolme klassikalist põhisektorit koondava tuuma ristib Petersen Goethe eeskujul „ürgloomeks”, milles võib näha kogu sõnakunsti embrüot (sks *Urdichtung*, *Ur-Ei*). Seda lüürika, eepika ja dramaatika koondepunkti võib Genette'i järgi pidada nii kõige kandvamaks kui ka üleulatavamaks arhitektiks.⁸

Kahtlemata on niimoodi kujutatud strukturealne arhitekt teatavas mõttes ka tüvitekst, olgugi abstraktselt võetuna ja konkreetsetelt kujuteldamatu, aga siiski lõputult genereeriv. Selletaoline ettekujutus ei seisa enam kaugel derridalikust „algkirja” spekulatsioonist (pr *archi-écriture*, tõlgitud kui ingl *arche-writing*, sks *Urschrift*), mis peaks viitama nii kõnet kui ka kirja kandvale keelelisele struktuurimeelele, mis inimese maailmasuhet ülepea võimaldab ja nägemise-väljendamise mustrid ette kirjutab (vt nt Derrida 1974: 60). Sellega oleme aga ringiga tagasi jõudnud heideggerliku nägemuse ehk olemise prao – diferentsi – vaikiva kõla juurde, mis on kahtlemata tüvitekstiks Derrida sekulaar-strukturealsele versioonile, kuigi too astub sammu metafüüsikasse tagasi (nõrritades nii mõndagi, ent võludes märksa enamaid).

Oma varasemates käsitlustes olen arhitektstilise epohhiloova ürgembrüo sünonüümina kasutanud Goethe eeskujul ka mõistet *lüroepika*, mille kõige lähemaks kehastuseks on lugulaulu žanr ehk lüürilis-dramaatilis-eepiline ballaad (vt Merilai 1991a, 2003). Kasutades goethelikku võrdlust: ballaadi suhe lüroepilisse arhitekti on nagu puulehe suhe puusse – leht esindab metonüümiliselt puud, kehastab seda, kuid ei ole ise ei puu ega selle algupära. Sellest lähtuvalt on huvitav jälgida, kuidas Marie Underi luule kui eesti rahva ühe tüviteksti iseenda sisemiseks „tüvitekstiks” on lüroepiline arhitekt, mida kehastab luuletaja loomingu koondepunkt, ballaadikogu „Õnnevarjutus” (vt Merilai 1991b, 2000). Ballaadipärast arhitekti võib seega võtta kui sisemist, meetoodilis-strukturealset „tüviteksti” Underi loomingule kui rahvuslikule tüvitekstile. Sellesama teoreetilise figuuriga saab läheneda nii ballaadikoolitusega Kreutzwaldile kui ka tema eepilisele hiiglaballaadile elik

⁷ Neid põhivälju kirjanduse põhiliikideks nimetades tuleb silmas pidada, et tegemist on abstraktsioonidega, mida ei saa liikide või eksemplaridena konkretiseerida. Igas kirjandusteoses, olgu luuletuses või romaanis, leidub üldjuhul eepilist (välismaailma kirjeldavat), lüürilist (sisetunnet sõnastavat) ja dramaatilist (sisemise ja välise suhtlust kujutavat) alget, mis mingit teost küll ühes, teises või kolmandas kallakus doseeritult võimaldavad, aga ei ole ise teos või tekst. Üldžanrid on arhitektidena virtuaalsed, süvastrektuurid tekste võimaldavad „ettekujutused”.

⁸ Kui goethelik ettekujutus viitab ürgpõhjale-algusele, siis genette'ilik taju lisab kreekalikule *arche*-tähelele ka prantsuslase *arc(he)*-kihi, mis viitab kõrguule võlvile – kokkuvõtvale, kaarena koondavale pealisehitusele.

lüroepilisele kunsteeposele (vt Merilai 2015a). Analoogilise järelduse võib ekstrapoleerida kogu eesti luuleloole, kuna selles avaldub lüroepiliste koon- dumiste ja hajumiste rütmiline pulss läbi ajaloo. Nii väitekirj „Eesti ballaad 1900–1940” (1991) kui ka antoloogia „Eesti ballaad. XVII–XX sajand” (2003) püüdsid seda „arhailist” mustrit kirjeldada ja esindada.

Underi näide juhtis niisiis veel ühe põneva hüpoteesi: ka loomemeetod (kui kirjutamisjuhiste kogum, kirjutaja virtuaalne „manuaal”) toimib otsekuu- tüvitekst (olgu jutumärkides või ilma). Selle eeskujul võib näiteks ka Tamm- saare kullasoot, psühholoogilis-realistlik-sümbolistlikku *aga*-dialektikat pidada struktuurselt võttes tema metoodiliseks „tüvitekstiks” (vt Merilai 2015b). Funktsionaalne sarnasus ehk ühisosa on ilmne, kuid jäägem targu selle terminoloogilise paralleeli ilmetava, lahtise kasutuse juurde, mis ei taotle lähemat vastavust. Ajastu vaim – tüvitekst.

Artikli aluseks on eesti kirjanduse tüvitekstide ainekursus Tartu Ülikoolis ning konverentsil „Lausungid ja pausid: Rein Veidemann 70” 17. oktoobril 2016 Tallinna Ülikoolis peetud ettekanne „Arhitekt kui tüvitekst”.

Kirjandus

- The Art of Interpretation of Classical Oriental Texts. The Second Nordic-Baltic Conference of Orientalists. Abstracts of Papers. Tartu, May 19–24, 1994. Toim Kai Vassiljeva. Tartu: Estonian Oriental Society, 1994.
- Derrida, Jacques 1974. Of Grammatology. Tlk Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Eliot, Thomas Stearns 1997. Mis on klassik? – T. S. Eliot, Valitud esseesid. Tallinn: Hortus Litterarum, lk 254–281.
- Genette, Gérard 1979. Introduction à l'architexte. Paris: Éditions du Seuil.
- Genette, Gérard 1992. The Architext: An Introduction. Tlk Jane E. Lewin. Quantum Books. Berkeley–Los Angeles: Oxford: University of California Press.
- Hennoste, Tiit 2011. Heroism ja eksistentsialism. Mõttevahetus: Eesti eksis- tentsiaalsusest. – Looming, nr 8, lk 1139–1148.
- Heidegger, Martin 1954. Bauen Wohnen Denken. – M. Heidegger, Vorträge und Aufsätze. Pfullingen: Günther Neske Verlag, lk 145–162.
- Kirss, Tiina 2010. „Vana tuuletallaja”: August Kitzbergi mälestused eesti auto- biograafia tüvitekstina. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 5/6, lk 38–53.
- Laak, Marin 2013. „Kalevipoeg” kui tüvitekst. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 192–209.
- Läänemets, Märt 1995. Linnart Mäll ja Tartu orientalistika. – Keel ja Kirjan- dus, nr 11, lk 736–745.
- Merilai, Arne 1991a. Ballaaditeooria küsimusi. Ballaadilisus. – A. Merilai, Eesti ballaad 1900–1940. Tartu: Tartu Ülikool, lk 5–22.
- Merilai, Arne 1991b. Marie Underi „Õnnevarjutus” – siseruumist arhitektuu- rini. – A. Merilai, Eesti ballaad 1900–1940. Tartu: Tartu Ülikool, lk 51–66.
- Merilai, Arne 2000. Õneigatsus ja hingekirik. – Marie Under, Õnnevarjutus. Kogu ballaade. Tallinn: Tänapäev, lk 71–100.
- Merilai, Arne 2003. Eesti ballaad. – Eesti ballaad: Antoloogia: XVII–XX sajand. Koost A. Merilai. Tallinn: Tänapäev, lk 796–820.

- Merilai, Arne 2007. Olemise luuleline kehtestamine: Viivi Luik. – Looming – olemise kehtestamine: Viivi Luik. Toim A. Merilai. (Studia litteraria Estonica 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 95–104.
- Merilai, Arne 2015a. Kalevipoeg: aspects of genre and authorship. – Journal of Baltic Studies, nr 46 (4), lk 497–510.
- Merilai, Arne 2015b. Tammsaare *aga-ometi*. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 297–315.
- Mäll, Linnart 2000a. „Gita” kui humanistlik baastekst. – Bhagavadgītā. Tlk, komment L. Mäll. Tartu: Biblio, lk 5–16.
- Mäll, Linnart 2000b. On the concept of humanistic base texts. – Sign Systems Studies, nr 28, lk 281–289.
- Sutrop, Margit 2014. Eesti suur lugu ei saa läbi tüvitekstideta. – Postimees 15. VIII, lk 11.
- Ude, Indrek 1988. 50. sünnipäeva ja 10. tõlkeraamatu ilmumise eel. Intervjuu Linnart Mälliga. – Tartu Riiklik Ülikool 3. VI, lk 2.
- Undusk, Jaan 1992. Etüüdid tekstist. – Akadeemia, nr 5, lk 974–1012.
- Undusk, Jaan 1994. Rahvaluuleteksti lõppematus. Felix Oinas, soome meetod ja intertekstuaalne „Kalevipoeg”. – Felix Oinas, Surematu Kalevipoeg. (Keele ja Kirjanduse Raamatusari 1.) Tallinn: Keel ja Kirjandus, lk 147–174.
- Undusk, Jaan 1997. Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu: Merkel – Jakobson – Hurt. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 721–734; nr 12, lk 797–811.
- Undusk, Jaan 2008. Eesti lugu: Henriku Liivimaa kroonika. – Eesti Päevaleht 24. X, lk 24.
- Undusk, Jaan 2012. Mälukaotuskirjandus. Mälukaotuse loovast funktsioonist Karl Ristikivi ajaloolises proosas. – Looming, nr 10, lk 1456–1476.
- Veidemann, Rein 1996. Ajavahe: Mälestusi, pihtimusi, esseid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Veidemann, Rein 1999a. Laulupidu kui eesti kultuuri tüvitekst. – Sirp 17. IX, lk 3.
- Veidemann, Rein 1999b. Kirjandusajalugu ja/kui kaos. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 826–832.
- Veidemann, Rein 2000a. Laulupidu kui eesti kultuuri tüvitekst. – Eestluse elujõu kongress: 1.–2. juulil 1999. aastal Tallinnas Rahvusraamatukogus. Ettekanete ja sõnavõtte kogumik. Tallinn, lk 37–39.
- Veidemann, Rein 2000b. Kultuur XXI sajandi künnisel. – Eesti uue aastatuhande lävel. Väikerahva võimalused ja valikud. Koost Ebba Rääts. Rahvusliku Arengu ja Koostöö Instituut, Akadeemia Nord. Tallinn, lk 250–258.
- Veidemann, Rein 2001. Laulupidu kui eesti kultuuri tüvitekst. – R. Veidemann, Kusagil Euroopas. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 125–129.
- Veidemann, Rein 2003. F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg” kui eesti kirjanduskultuuri sakraaltekt. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 891–896.
- Veidemann, Rein 2004. Laulupidu kui Eesti „suur jutustus”. – Muusika, nr 7/8, lk 14.
- Veidemann, Rein 2006. Tuikav tekst. Artikleid ja esseid eesti kirjandusest ja kultuurist 2000–2005. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Veidemann, Rein 2010. Eksistentsiaalne Eesti. Käsitlusi eesti kirjandusest ja kultuurist 2005–2010. Tallinn: Tänapäev.
- Veidemann, Rein 2011. Laulus sündinud, lauluga pühitsetud. – R. Veidemann, Must valgel. Valik sõnavõtte, kommentaare, arutlusi eesti elust 2002–2011. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 198–203.

Veidemann, Rein 2014. Laulupidu kui Eesti kultuuri tüvitekst ja rahvakirik.
– Ühesmõtlemine: „Laulu- ja tantsupeo puudutus ajas”: 24.–25. oktoober 2013,
KUMU, Tallinn. Tekstide kogumik. Tallinn, lk 230–237.

Isiklikud teated

Rein Veidemanni e-kiri A. Merilale 13. II 2017.

On the semantics of *tüvitekst*

Keywords: core text, base text, classic, archi-text, rhizome, structure, literature

The article discusses the synonyms, equivalents and connotations of the Estonian term *tüvitekst* 'core text, seminal text; lit. stem text', which in the new century has gained popularity both in Estonian criticism and in the Estonian media. The notion was first introduced in Estonia by orientalist Linnart Mäll, who studied and translated the basic works of Oriental thought, which he called humanistic base texts. These are fundamental classical texts that consolidate the past and build the future by shaping the mentality of communities and the discourses to follow. Literary scholar Jaan Undusk has referred to the Estonian national epic *Kalevipoeg* as a national core text building up the national psyche. By now, the term *tüvitekst* has become frequent in the Estonian humanities as well as in public use, largely due to the cultural articles by Rein Veidemann. There is a clear difference between the more exclusive or elitarian literary use of the term and the more inclusive or democratic one allowing for any text, written or other, to be perceived as an origin of something else or as an impulse for a discourse. A number of usage examples are brought not only from literary studies or criticism, but also from the fields of science, social issues, theatre, cinematography, music and figurative arts. The term can be applied to song festivals, official documents, products and manuals, and even to postings on social media. The semantics of the term is analysed pointing out parallels with such concepts as deep structure, rhizome, hypertext, archi-text, archi-writing and method. As metaphoric terms have semantic ramifications, the author suggests *nursery text* as another possible equivalent, inspired by the biological term *nursery log*.

Arne Merilai (b. 1961), PhD, University of Tartu, Professor and Chair of Estonian Literature, arne.merilai@ut.ee

SOOME-EESTI KEELESILD XXI SAJANDIL

TÕNU TENDER, SVEN-ERIK SOOSAAR

Eesti ja Soome suhted on olnud valdavalt sõbralikud ja tihedad (Eesti ja Soome suhete ajalugu). Nõnda tihedad, et mõnedki väljapaistvad kultuuri- ja poliitikategelased on lähiminevikus kirjutanud või kõnelenud Soome-Eesti ühisriigi loomise võimalikkusest ja vajalikkusest. „Eesti-Soome uniooni” ideenijõudis Gustav Suits 1917. aasta oktoobris (vt Undusk 2014: 34). Friedebert Tuglas tutvustas Suitsu Eesti-Soome uniooni mõtet detsembris 1917 (Tuglas 2011 [1917]). Jaan Unduski arvates pole välistatud, et see oli Eesti-Soome uniooni esimesi kajastusi Eestis, sest Suits ajas oma asja põhiliselt Helsingis ja taotles selle arutelu isegi Soome maapäeval (Undusk 2014). Konstantin Päts kõneles ja kirjutas ühisriigist 1918–1919¹ ja uuesti oma n-ö poliitilises testamendis juulis 1940 (Zetterberg 2017, 2009: 383–384; Päts 2001 [1940]: 555). Pärast Eesti ja Soome iseseisvumist aastail 1917–1918 jõudsid suhted punkti, kus Eesti valitsus tegi Soomele ettepaneku liitriigi moodustamiseks. Soomes peeti tookord ja hiljemgi eelistatumaks, et Eesti säilitaks iseseisvuse (Eesti ja Soome suhete ajalugu). Eesti ja Soome omavaheliste sidemete kirjeldamiseks on kasutatud poeetilist kujundit Soome sild.² Esiletõstmist väärib seegi, et Eesti ja Soome hümnil on senini ühine meloodia. 1869. aasta Eesti esimese üldlaulupeo kavasse kuulus ka eestikeelse tekstiga Fredrik Paciuse viisiga „Maamme” (Zetterberg 2004a: 52). Soome Vabariigi 99. sünnipäeva tähistamisel 7. detsembril 2016. aastal Soome Tallinna suursaatkonnas lauldi suursaadik Kristi Narineni ettepanekul Soome ja Eesti hümnid samaaegselt eesti ja soome keeles: eestlased eesti ja soomlased soome keeles.

Mõlemad vabariigid tähistavad peagi 100. sünnipäeva. Kahe naaberriigi lähestikku seisvad tähtpäevad annavad põhjuse arutada, kas Soome silla veidi kitsendatud variandi – keelesilla – arendamine on noorema põlvkonna esindajate arvates vajalik.

¹ Päts tegi selle kava 1918. aasta kevadel, koostades ülevaate „Võimaliku Soome ja Eesti riikide liidu (liitriigi) alused” (Zetterberg 2004a: 53; Päts 2001a [1919], 2001b [1919]; Hytönen 2016).

² Seda poeetilist kujundit on tõenäoliselt esmakordselt kasutanud Fr. R. Kreutzwald eeposes „Kalevipoeg”, kus tammelaudadest ehitati sild üle Soome lahe: „Mis sest tammest tehtanessa? / Tüvist tehti tugev silda, / Painutati kena parve / Kahel aarul üle mere. / Üks viis saarelt Viru randa, / Teine aaru Soome randa, / Seep se kuulus Soomesilda” (Kreutzwald 1862, VI laul). Seda kõnekujundit kasutas mitmes oma luuletuses Lydia Koidula, nt 1881. aastal kirjutatud luuletsükli „Soome sild”: „Rahu kõndis läbi laane / Õigusega paral kääl / Taara võlvis õnnekaane / Soome-Eesti pinna pääl / Silla otsad ühendatud / Kandes ühte isamaad / Tõe templiks pühendatud... / Nägu – millal tõeks saad?!” või siis: „Käsis kivi, kaenlus kannel, / Suguvennad, ühel vannel: / Tõusku Soome sild! Üks meie sõna, üks meil meel, / üksainus meie mõte! // Önn sulle, Soome silda!” jt (vt Zetterberg 2004b, 2017; Kiho 2014).

1. Soome-Eesti keelesillast

Mis on või võiks olla Soome-Eesti keelesild?³ Soome ja Eesti suhteid – sh nn keelesillaküsimusi – on mõne aasta eest käsitletud kahes ühisraportis. Jaak Jõerüüdi ja Esko Ollila 2003. aasta raportis (peatükis „Kultuur, haridus, teadus”) on rõhutatud soome ja eesti keele õpetamist mõlemal pool Soome lahte: „2. Soome rajab Helsingi ülikooli juurde eesti keele ja Eesti Tartu Ülikooli juurde soome keele professuuri. 3. Eesti keele õpetamist Soome koolides tõhustatakse sel teel, et Soome kõrgkoolides sobiva üldettevalmistuse saanud eesti immigrantidest koolitatakse kiirkorras eesti keele õpetajaid koolidele ja ka vaba haridustöö tarvis. Soome keele efektiivsemaks õpetamiseks Eestis antakse eestlastest soome keele õpetajatele võimalus viibida Soomes ning süvendada oma teadmisi soome keele ja kultuuri alal.” (Jõerüüt, Ollila 2003: 7)

Põhjamaade Investeerimispanka asepresidendi Gunnar Oki ja Soome endise suursaadiku Eestis Jaakko Blombergi 2008. aastal koostatud ühisraport sisaldas kokku 55 ettepanekut ning koostajate visioone Eesti ja Soome suhetest aastaks 2030 (Eesti ja Soome suhete tulevikuraport valminud). Selleski ühisraportis on soome ja eesti keele oskusele ja keeleõppele tähelepanu pööratud:

Soodustada eesti keele õpetamist ja eestikeelse põhihariduse andmist Soomes ning soome keele õpetamist ja soomekeelse põhihariduse andmist Eestis (Okk, Blomberg 2008: 7);

Toetada kaasaegsete sõnaraamatute väljaandmist (Okk, Blomberg 2008: 9);

Naabermaa kultuuri vahetuks mõistmiseks on väga tähtis piisav keeleoskus. Valitsused peaksid toetama oma keele õpetamist ja õpetajate koolitamist naaberriigis. See nõuab vastava erikallakuga koolide ja ka eesti ja soome keele õpetajate koolituse toetamist. Koolid peavad lisama oma õppekavades naaberriigi ja selle kultuuri tutvustamist. Samuti tuleb tugevdada sama eesmärki teenivat sõpruskoolidevahelist koostööd.

Mõlemad maad peaksid koostöös toetama eesti ja soome kirjanduse tõlkimist naabermaa keelde ning tõlkijate koolitust. Nii igapäevase suhtlemise kui kultuurivahetuse seisukohalt on väga oluline ka kõrgetasemeliste sõnaraamatute olemasolu.

2003. aastal valmis Soome riigikeelte uurimiskeskuse (*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus*) ja Eesti Keele Instituudi koostöös *Soome–eesti suursõnaraamat* (milles on 90 000 märksõna). Eesti–soome suursõnaraamatu ettevalmistamine on mingil määral juba alanud, kuid töö käivitamiseks täies mahus puudub veel rahastus. Uus kõrgekvaliteetne sõnaraamat peaks olema kindlasti kõigile tasuta kättesaadav elektroonilisel kujul interneti vahendusel. Ka väikeformaadiga sõnaraamatud vajaksid uuendamist. (Okk, Blomberg 2008: 43)

Seega on mõlemas ühisraportis keelesilla all silmas peetud nii soome kui ka eesti keele oskust siin- ja sealpool Soome lahte. Soome ja eesti keel on õiguslikult võrdsed: mõlemad on riigikeeled ja Euroopa Liidu ametlikud keeled. Kuid kõnelejaskonna arvult on soome keelel eesti keele ees edumaa. Siinses

³ Seda ei tohiks segi ajada Eestis tegutseva Soome Instituudi algatusel 2011. aasta juunikuus loodud soome keele ja kultuuri koostöövõrgustikuga Keelesild, mis tegutses aktiivselt aastatel 2011–2016, vt <http://www.keesild.ee/et/> (24. IV 2017).

artiklis vaadeldakse eelkõige eestlastele soome keele õpetamist ja keeleoskust, soomlastele eesti keele õpetamine ja keeleoskus jääb sinse kirjutise fookusest välja.

Siinkirjutajadki mõistavad keelesilla all mõlema soome-ugri keele oskust nii Eestis kui ka Soomes. Kuid kas ka noorema põlvkonna esindajate arva-tes tähendab keelesilla arendamine sedasama? Kas võib juhtuda, et naaber-riikide esindajate suhtlemisel kasutatakse tulevikus hoopis nüüdisaja *lingua franca*'t – inglise keelt, nagu on viimasel ajal üha enam tavaks? See variant ei pruugi ilmvõimatu olla, kuid kas see oleks enam Soome-Eesti keelesild?

Ehk on tulevikus keelesillaks reaalarajas toimuv masintõlge (vt nt Fišel 2016) ühest sugulaskeelest teise, st tekst või kõne tõlgitakse reaalarajas soome keelest eesti keelde ja vastupidi? Võib-olla ongi soome-ugri keelte masintõlge tulevikus võimalik, kuid mitte veel lähiajal. Keelesild võib olla ka teatav kombinatsioon nendest võimalustest. Kirjutise eesmärk on selgitada, mida arva-vad Soome-Eesti keelesillast praegused kooliõpilased, kes õpivad soome keelt teise ehk B-võõrkeelena. Esmalt vaatleme lühidalt Eesti elanikkonna soome keele oskust.

2. Eestlaste soome keele oskusest rahvaloenduste põhjal

Andmeid Eesti elanikkonna soome keele oskuse kohta annavad eri aegadel korraldatud rahvaloenduste (1934, 2000, 2011) tulemused (vt Koreinik, Tender 2014; Tender 2010: 30).

Tabel 1.

Eesti elanike keeleoskus 1934., 2000. ja 2011. aasta rahvaloenduse andmetel

Keel	1934		2000		2011	
	Oskajate arv	Osakaal	Oskajate arv	Osakaal	Oskajate arv	Osakaal
Vene keel	197 015	17,5 %	578 004	42,2 %	545 537	42,1 %
Inglise keel	21 793	1,9 %	345 854	25,2 %	495 420	38,3 %
Soome keel	5729	0,5 %	138 354	10,1 %	167 315	12,9 %
Saksa keel	112 938	10,0 %	140 004	10,2 %	130 191	10,1 %
Prantsuse keel	13 351	1,2 %	9912	0,7 %	18 677	1,4 %
Läti keel	16 753	1,5 %	3072	0,2 %	2922	0,2 %
Muu(d) keel(ed)	13 164	1,2 %	26 658	1,3 %	58 017	4,5 %
Ei oska võõrkeeli	851 569	75,6 %	323 950	23,6 %	369 027	28,5 %
Teadmata või ei ole rakendatav	1384	0,1 %	194 140 ¹	14,2 %	69 203 ²	5,4 % ³

¹ 2000. aasta rahvaloendusel oli võõrkeeleoskuse küsimusele vastamine vabatahtlik, seetõttu jäi sellele küsimusele vastus saamata 194 140 inimeselt, neist 102 126 (ehk 52,6 %) olid alla 15-aastased lapsed. Tõenäoliselt ei soovitud paljude laste ja vanurite puhul märkida vastust „ei oska“, vaid jäeti küsimusele lihtsalt vastamata.

² Sellest on keeleoskus teadmata 24 182 juhul ning ei saa rakendada 45 021 juhul (alla kolmeaastased).

³ Sellest teadmata 1,9 % ja ei saa rakendada 3,5 %.

Tabelis 1 sisalduvad andmed näitavad, et soome keele oskajate hulk Eestis on ajavahemikus 1934–2011 märgatavalt kasvanud. 2000. aasta rahvaloenduse andmetel oskas 1 370 052 elanikust soome keelt 138 354 (10,1 %). Eestlastest oskas soome keelt 132 254 inimest (14,2 %). 2011. aasta rahvaloenduse andmetel leidis Eestis soome keele oskajaid esimest korda rohkem kui saksa keele oskajaid. Saksa keele populaarsus on pärast Teist maailmasõda nii Eestis kui ka mujal Euroopas vähenenud. Turu-uuringute AS-i viimase (jaanuar/veebruar 2017) keelehoiakute uuringu järgi oli eesti keele oskajaid 84 %, vene keele oskajaid 71 %, inglise keele oskajaid 53 %, soome keele oskajaid 16 %, saksa keele oskajaid 9 %, prantsuse keele oskajaid 3 %, hispaania ja rootsi keele oskajaid mõlemad 2 %.

Keeleoskuse andmeid rahvaloenduse põhjal hinnates tuleb arvesse võtta, et tegemist on subjektiivse enesehinnanguga, mis võib varieeruda suurel määral nii inimeste lõikes kui ka sama inimese erinevate eluperioodide lõikes (vt Koreinik, Tender 2014: 85).

2.1. Eestlaste soome keele oskuse varieerumisest omavalitsustes

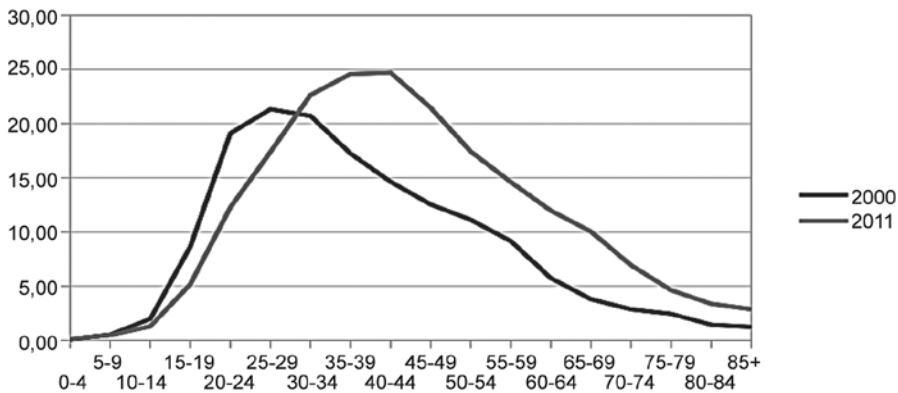
2011. aasta rahvaloenduse andmetel oskas 1 294 455 Eesti elanikust soome keelt võõrkeelena 167 315 inimest ehk 12,9 %. Sellega oli soome keel vene ja inglise keele järel levikult kolmas võõrkeel. Soome keele oskus on keskmisest suurem eesti emakeelega inimeste seas ja Harjumaal. Nii oli Harju maakonna omavalitsustes soome keele oskuse osakaal keskmiselt 18,75 % (valdades 24,1 %), varieerudes Viimsi valla 30 %-st kuni Paldiski linna 6,8 %-ni. Tallinnas, kus eestlaste osakaal kogu elanikkonnas oli 55,3 %, leidis soome keele oskajaid 17,6 %. Narva linna vastav näitaja oli 0,8 % ja Ida-Virumaal tervikuna 2 %. Jõgeva maakonnas oli see 8,4 %, sh Jõgeva linnas 8,8 %, Pärnu maakonnas 12,2 % ja sh Pärnu linnas 13,9 %, Tartu maakonnas 9,4 % ja sh Tartu linnas 9,8 %, Viljandi maakonnas 9,7 % ja sh Viljandi linnas 11 %.

Eestlastest oskas soome keelt Harjumaal tervikuna 30,4 % ja Tallinnas 30,8 %. Harjumaal oli soome keele oskajate osakaal Tallinnast kõrgem vaid Viimsi ja Harku valla eestlaste seas (vastavalt 35 % ja 31,8 %). Teistes maakondades jäi eestlastest soome keele oskajate osakaal vahemikku 10–14 %, alla 10 % oli vaid Jõgeva (9 %), Viljandi (9,95 %), Võru (8,9 %), Põlva (7,5 %), Ida-Viru ja Valga maakonnas (mõlemas 7,45 %).

2.2. Eestlaste soome keele oskuse varieerumisest vanuserühmades

Vanuserühmade kaupa on soome keele oskus kõige levinum keskealiste seas: vanuserühmas 30–49 aastat oskas soome keelt 23,4 % kogu elanikkonnast, järgnesid 14,8 %-ga vanuserühm 50–64 aastat, 12,3 %-ga vanuserühm 15–29 aastat, 6,3 % 65-aastased ja vanemad ning viimasena vanuserühm 3–14 aastat osakaaluga 0,6 %. Veelgi ilmekam on soome keele oskajate osakaal vanuserühmade kaupa eestlaste seas: vanuserühmas 30–49 aastat oskas soome keelt 32 % kogu elanikkonnast, järgnesid 22,5 %-ga vanuserühm 50–64 aastat, 15,4 %-ga vanuserühm 15–29 aastat, 8,1 % 65-aastased ja vanemad ning viimasena vanuserühm 3–14 aastat osakaaluga 0,7 %.

Kui vaadelda kogu rahvastikku 5-aastaste vanusekohortidena, ilmneb, et kõige suurem soome keele oskajate osakaal (24,7 %) on vanuserühmas 40–44 aastat, ehk nende seas, kelle sünniaasta jääb vahemikku 1967–1971. Neile jääb ülinapilt alla (24,6 %) vanuserühm 35–39 aastat, ehk nende seas, kelle sünniaasta jääb vahemikku 1972–1976. 20 % piiri ületavad ka vanuserühmad 30–34 ja 45–49 aastat. Seega on soome keele oskuse kõige suurem osakaal nende seas, kelle lapse- ja noorukiiga jäi aastatesse 1970–1990. Nooremate seas hakkab soome keele oskajate arv kiiresti langema. Keeleoskuse selgitusena saab siin välja tuua kaks peamist tegurit: Soome televisiooni mõju lapse- või noorukieas vanuserühmas 35–44 aastat ning täisealisena Soomes töötamisega saadud soome keele oskus kõigis vanuserühmades alates 20. eluaastast.

Joonis 1. Soome keele oskus Eestis vanusrühmade (5-aastased kohordid) kaupa 2000. ja 2011. aasta rahvaloenduse andmetel.

Vaatleme siinses kirjutises Eesti üldhariduskoolis soome keelt teise võõrkeelena õppivate õpilaste suhtumist soome keelesse võrreldes teiste keeltega. Kirjutise peaesmärgiks on selgitada, kas neil on Soome ja soome keelega erisuhe? Kas nad hindavad soome keelt mingil põhjusel teistest keeltest kõrgemalt? Kas nad soovivad Soomes tööd leida? Või peavad soome keele õppimist mõne teise keele õppimisest kergemaks? Ülle Öis on kaitsnud Tallinna Ülikoolis 2014. aastal magistritöö „6.–8. klassi õpilaste soome keele õppimise motivatsioon ja soome keele õppes kasutatavad enese motiveerimise strateegiad” (Öis 2014). Magistritöös vaadeldakse mh õpilaste suhtumist soome keele õppimisse, kuid metodoloogia erinevuse tõttu ei ole selle tulemused otseselt võrreldavad käesoleva uurimuse tulemustega.

3. Soome keele õppest teise võõrkeelena Eestis

Eesti formaalharidussüsteemis on olnud traditsiooniks õppida kohustuslikult vähemalt kahte võõrkeelt, üldhariduskoolides õpetatakse-õpitakse tihti kolmandat ja neljandatki võõrkeelt. Võõrkeeleõppe tulemusi mõjutab olulisel määral asjaolu, mitmenda keelena, millise õpisisu ja tundide arvuga võõrkeelt õpitakse (Tender 2010: 36, 39). Uuendatud põhikooli riiklik õppekava (PRÕK

2011) võimaldab õpetada ja õppida põhikoolis teise ehk B-võõrkeelena ükskõik millist võõrkeelt, arvestades kooli võimalusi ja õpilaste soove.⁴ Varem selline võimalus puudus: esimese ja teise võõrkeelena sai õppida nelja võõrkeelt (inglise, saksa, prantsuse, vene keelt) ning ülejäänud keeli, sh soome keelt, õpetati peamiselt kolmanda võõrkeelena⁵ (96 % soome keele õppijaist), märksa vähem neljanda võõrkeelena (4 % soome keele õppijaist) (Tender 2010: 38).

Õiguslikku võimalust õppida põhikoolis B-võõrkeelena ükskõik millist võõrkeelt on kasutatud peamiselt soome keele õpetamiseks. Positiivse arengu põhjused on soome keele õpetamise pikad traditsioonid C-võõrkeelena, tugev soome keele õpetajate võrgustik ning Soome Instituudi poolt pakutavad regulaarsed täienduskoolitused õpetajatele ja kultuuriprogrammid õpilastele, samuti ühiskonna suurem huvi soome keele õppimise vastu. Nt paljud lapsevanemad käivad Soomes tööl ja peavad seetõttu oluliseks, et nende lapsed õpiksid juba põhikoolis soome keelt. 2011/2012. õppeaastal alustatigi soome keele õpetamist 6. klassist teise võõrkeelena Viljandi Maagümnaasiumis (nüüd Viljandi Kesklinna Kool), Jõgeva Ühisgümnaasiumis (nüüd Jõgeva Põhikool) ja Tartu Mart Reiniku Gümnaasiumis (nüüd Tartu Mart Reiniku Kool⁶). Neljanda koolina alustas 2012. aasta sügisel soome keele õpetamist B-võõrkeelena Pärnu Ülejõe Gümnaasium (nüüd Pärnu Ülejõe Põhikool). Seega ei ole teise võõrkeelena soome keelt õpetavaid kooli ega soome keelt B-võõrkeelena õppivaid õpilasi just palju: soome keelt on teise võõrkeelena õppinud või õppimas u 200 õpilast. 2016/2017. õppeaastal alustati soome keele B-võõrkeelena õpetamist kolmes Tallinna koolis: Tallinna Ühisgümnaasiumis, Tallinna Lilleküla Gümnaasiumis ja Tallinna Kesklinna Vene Gümnaasiumis. Kuna õpilaste küsitlus toimus kevadel 2016, siis on Tallinna koolide õpilased uuringuvalimist välja jäänud.

4. Küsimustik soome keele teise võõrkeelena õppijatele

Koostasime 2016. aasta aprillis (st 2015/2016. õppeaastal) 13 küsimusega ankeedi, mille edastasime maikuus e-kirja teel koos lühikese selgitusega nende üldhariduskoolide soome keele õpetajatele, kus soome keelt õpetatakse teise võõrkeelena.

Küsitluse viisid läbi õpetajad. Vastused, st täidetud paberankeedid saime postiga 18., 19. ja 26. mail ning 15. juunil 2016. aastal.

Jõgeva Põhikooli ja Jõgevamaa Gümnaasiumi soome keele õpetaja Margit Alliksaare 63 soome keele õpilasest täitis ankeedi 60 õpilast. Ankeedi täitjate seas olid mh 5. klassi kõik 15 õpilast, kes 2016. a sügisel alles alustasid soome keele õppimist B-võõrkeelena; 6. klassi 9 soome keele õppijast vastasid kõik 9; 7. klassi 6 soome keele õppijast vastas 5 (üks puudus); 8. klassi 20 soome keele õppijast vastas 19 (üks puudus); 9. klassi 10 õpilastest vastas 9 (üks puudus);

⁴ PRÕK (2011) §15 (3¹) ütleb, et eesti õppekeeleks koolis või klassis õpitakse A-võõrkeelena inglise, prantsuse, saksa või vene keelt ning B-võõrkeelena inglise, prantsuse, saksa või vene keelt või muud võõrkeelt. Õpilase puhul, kes õpib eesti keelt teise keelena, ei ole kohustuslikku B-võõrkeelt.

⁵ Huvitav näide pärineb Pärnu Kuninga Tänav Põhikoolist: seal õpetati 1990. aastatel 1. klassis soome keelt (tõenäoliselt fakultatiivainena, mitte A-võõrkeelena), 3. klassist alates inglise keelt (A-võõrkeelena) ning 6. klassist alates saksa või vene keelt (B-võõrkeelena).

⁶ Soome keele õpetamisel on esinenud ka tagasilööke: probleemiks on olnud võimalus jätkata soome keele õppimist gümnaasiumiastmes. Peamiselt just seetõttu on soome keelt B-võõrkeelena pakkuvate koolide seast väljunud Tartu Mart Reiniku Kool.

10. klassi (s.o juba gümnaasiumiastme)⁷ 3 soome keele õppijast täitsid ankeedi kõik õpilased.

Pärnu Ülejõe Põhikooli õpetaja Mare Soomere õpetas soome keelt 59 õpilasele, neist täitis ankeedi 52 õpilast.

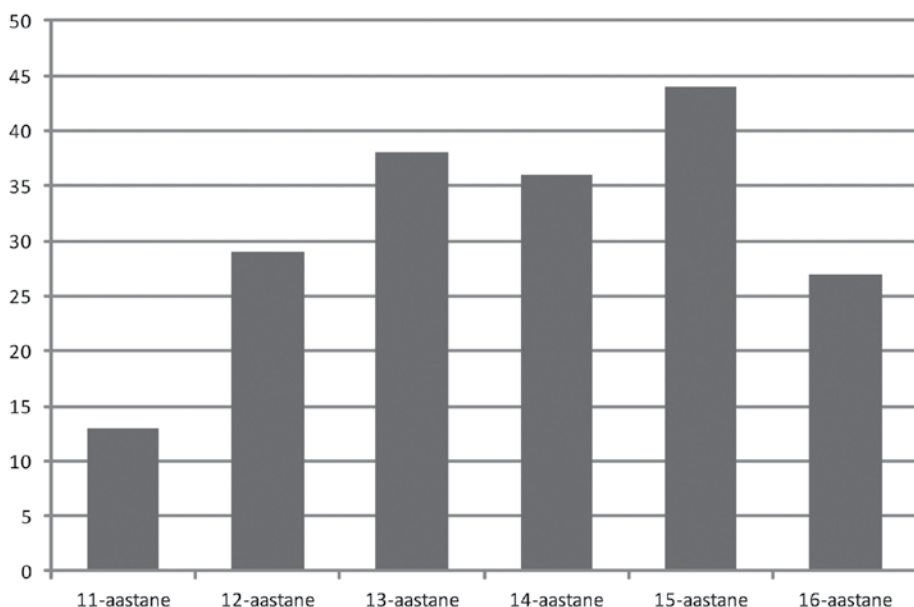
Tartu Mart Reiniku Kooli õpetaja Tiiu Kruusi 15 soome keele õppijast täitis ankeedi 13 õpilast.

Viljandi Kesklinna Kooli õpetajate Kirsti Käiväräineni ja Maarika Roosi-mäe 79 soome keele õpilasest täitis ankeedi 63 õpilast. Kokku laekus meile 188 täidetud ankeeti, mis on 87 % kõigist soome keele teise võõrkeelena õppijatest. Ankeeti ei täitnud eri põhjustel 28 õpilast, seega olnuks maksimaalne vastajate arv 216.

Analüüsisime vastuseid kombineeritud uurimismetoditega. Kuna osa küsimustest eeldasid vastusena vastaja vaba teksti, siis uurisime neid kvalitatiivselt, ning küsimusi, mille vastuseks oli matemaatiline suurus, analüüsisime kvantitatiivselt kirjeldava statistikaga. Alljärgnevalt esitame tulemused küsimuste kaupa.

4.1. Küsimused 1 ja 2. Vastajate geograafiline jaotus, vanus ja sugu.

188 vastanust 60 oli Jõgevalt, 13 Tartust, 52 Pärnust ja 63 Viljandist. Vanuselisel leidus kõige rohkem 15-aastaseid – 44, 13-aastaseid oli 38, 14-aastaseid 36, 12-aastaseid 29 ja 16-aastaseid 27. 11-aastaseid oli 13. Vastajate vanuseline jaotus on näha joonisel 1. Vastajatest olid 100 tüdrukud (53 %) ja 88 poisid (47 %).

Joonis 2. Vastajate vanuseline jaotus.

⁷ Gümnaasiumiastmes ei ole õppekava järgi tegemist enam esimese ehk A-võõrkeele ega teise ehk B-võõrkeelega, vaid õpetamine peaks toimuma keeletaseme rühmades, nt B1- ja B2-keeletaseme rühm.

4.2. Küsimus 3. Milline on Sinu kodune keel / kodukeeled, millega Sa oma vanematega suhtled?

178 õpilase (94,7 %) kodukeel oli ainult eesti keel. Viie õpilase kodusteks keelteks olid eesti ja vene keel, kahel õpilasel eesti ja soome, ühel õpilasel vene keel, ühel õpilasel inglise keel ning üks õpilane nimetas oma kodukeelteks vene, eesti ja soome keelt. Seega oli neid, kelle kodukeel ei olnud eesti keel, vaid kaks õpilast (1 %), ja kaheksa õpilast (4,3 %) kasutas lisaks eesti keelele kodus ka mõnda muud keelt. Kolm õpilast nimetasid ühe koduse keelena ka soome keelt.

4.3. Küsimus 4. Kas Sul on soomlasest sõpru või tuttavaid?

Sellele küsimusele vastas jaatavalt 116 (61,7 %) ja eitavalt 72 õpilast. Paljud lisasid jaatavale vastusele ka täpsustuse, nt kirjasõber, isa (töötab), vend, vanaema, vanaisa, tuttav, mõlemaid jne. Neid, kes täpsustasid, et soomlasest sõbra või tuttava all peavad nad silmas mõnda sugulast, oli kümme. Need jätame arvestusest välja, kuna meid huvitab ennekõike see, kas neil on sõpru või tuttavaid väljaspool pereringi. Keskmisest veidi rohkem oli soomlastest sõpru või tuttavaid poistel ning Viljandi ja Pärnu õpilastel.

Tabel 2.

Õpilaste hulk (arv) ja osakaal, kellel on soomlastest sõpru ja tuttavaid

Linn	Ei	Jah	Osakaal	Sugulasi	Ilma sugulasi arvestamata	Osakaal
Jõgeva	26	34	56,7 %	4	30	50 %
Tartu	5	8	61,5 %	1	7	53,8 %
Viljandi	22	41	65,1 %	3	38	60,3 %
Pärnu	19	33	63,5 %	2	31	59,6 %

Soomlastest sõprade või tuttavate omamine ei olnud soome keele õppimise seisukohalt oluline: ilma sugulasi arvestamata oli soomlastest sõpru või tuttavaid 56 %-l vastajatest, kõikudes linnade arvestuses 50–60 % vahel.

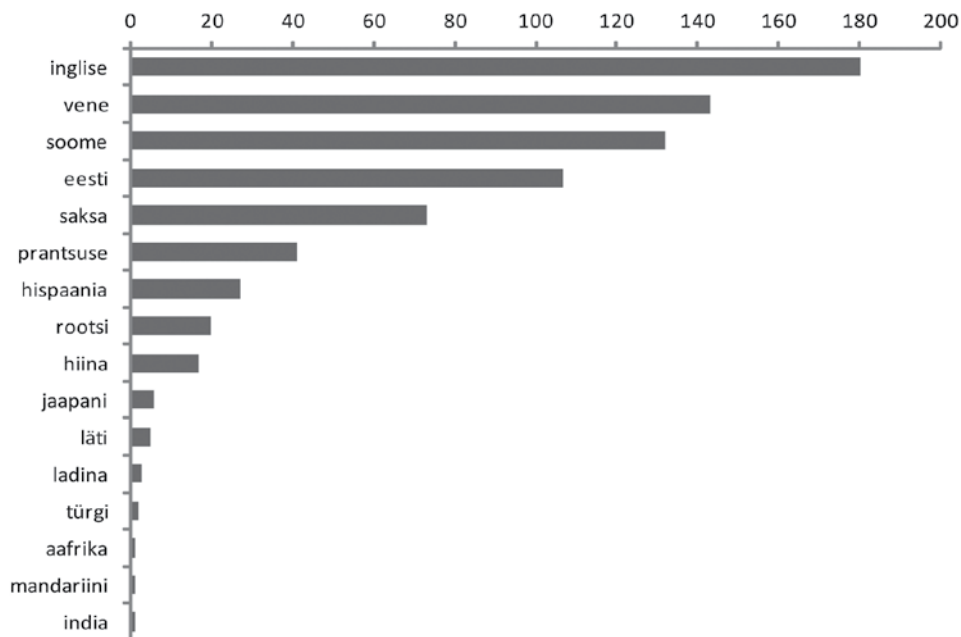
4.4. Küsimus 5. Milline on Sinu esimene koolis õpitav võõrkeel ehk A-võõrkeel?

Koolis õpitav esimene ehk A-võõrkeel oli pea kõigil vastanutel inglise keel, vaid üks märkis soome keele (arvatavasti oli ta kooliteed alustanud Soomes, sest Eesti koolides soome keelt esimese võõrkeelena ei õpetata). Ühe vastaja esimene võõrkeel oli hispaania keel (inglise keel oli ta emakeel) – ilmselt oli ta oma kooliteed alustanud väljaspool Eestit.

4.5. Küsimus 6. Palun kirjuta üles Sinu arvates kõige tähtsam(ad) keel(ed) (kuni 6 keelt).

Vastuses esinesid järgmised keeled: inglise – 180 korda, vene – 143, soome – 132, eesti – 107, saksa – 73, prantsuse – 41, hispaania – 27, rootsi – 20, hiina – 17, jaapani – 6, läti – 5, ladina – 3, türgi – 2; üks kord mainiti mandariini, aafrika ja india keelt (kaks viimast on geograafilised osutused, mitte keelenimetused), vt joonist 3. 62 korral kirjutati esimesena eesti keel, neist kahel korral oli eesti keel ainuke tähtsam keel. Seega pidas 60 % neist, kes eesti keelt

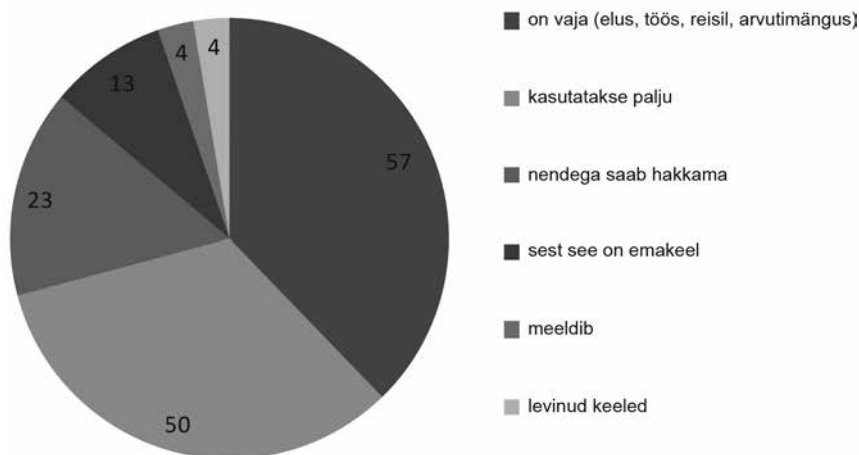
tähtsamate keelte seas nimetasid, seda enda jaoks kõige tähtsamaks keeleks. 103 vastajat nimetas esimesena inglise keelt, neist kuus nimetas ainult inglise keelt, kuid oli ka kaheksa vastanut, kes inglise keelt ei maininud. 17 vastajat nimetas esimesena vene keelt ja kuus soome keelt. Eesti keele vähene mainimine tuleneb ilmselt sellest, et osa õpilasi pidas küsimusele vastates silmas ainult võõrkeeli ega nimetanud seetõttu eesti keelt. Siiski võib oletada, et osa õpilastest ei peagi oma emakeelt tähtsaks. Vastustest võib järeldada, et inglise keel on soome keele õppijate seas ülekaalukalt tähtsaimaks peetav keel. Sellele järgneb vene keel ja kolmandana soome keel.

Joonis 3. Tähtsamate keelte nimetamiskordade arv (sh eesti keel).

4.6. Küsimus 7. Miks Sa seda/neid tähtsaks pead?

Kuna küsimusele sai vastata vaba tekstiga, siis varieerusid vastused küllaltki suures ulatuses. Siiski on võimalik välja tuua mõned olulisemad põhjused (vt joonist 4). Kõige sagedamini põhjendati valikut praktilise vajadusega: neid keeli läheb vaja elus või siis kitsamalt – töös, reisil või näiteks arvutimängus. Üle veerandi vastanutest põhjendas oma valikut sellega, et neid keeli räägitakse või kasutatakse palju, kas siis Eestis või mujal maailmas. 23 õpilast ehk 12 % vastanutest väitis, et nende nimetatud keeltega saab elus hakkama. 14 tõi põhjenduseks, et see on nende emakeel, ja üks, et tegemist on riigikeelega. Neli vastajat tõi põhjuseks, et keel lihtsalt meeldib. Põhjuseks nimetati näiteks „et ma ei näeks loll välja nendes riikides” või „tahan teiste maade inimestega rääkida”.

Joonis 4. Keel(t)e tähtsustamise olulisemad põhjendused.

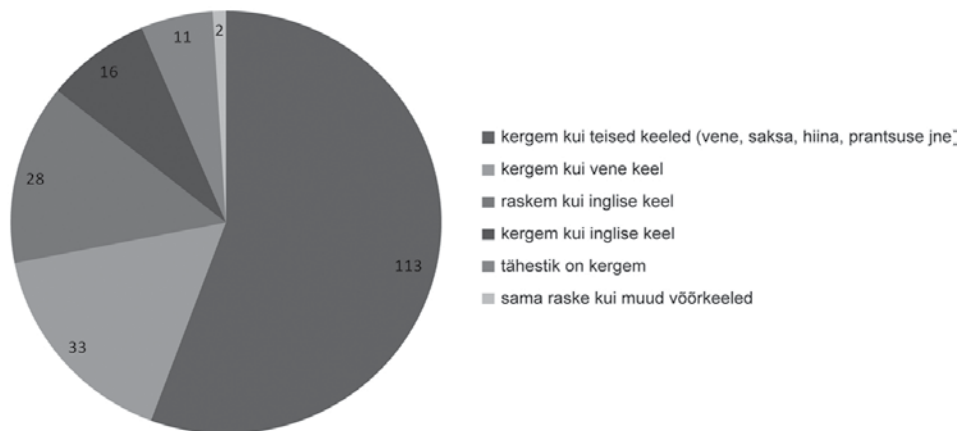
4.7. Küsimus 8. Kui kaua oled koolis soome keelt õppinud?

153 vastanut oli õppinud soome keelt alates 6. klassist, lisaks 15 Jõgeva 5. klassi õpilast, kes olid valinud soome keele teiseks võõrkeeleks ja pidid seda õppima hakkama 6. klassis. 17 Viljandi ja üks Pärnu õpilane alustasid soome keele õpinguid 5. klassis ja üks Viljandi õpilane 4. klassis. Üks Jõgeva õpilane oli õppinud soome keelt alates 1. klassist.

4.8. Küsimus 9. Kas soome keel on kergem või raskem võrreldes mõne teise võõrkeelega? (Näiteks inglise, saksa, prantsuse, vene või mõne muu keelega?) Palun too mõni konkreetne näide, mille poolest on soome keel võrreldes teiste keeltega kergem või raskem.

Üldiselt peeti soome keelt teistest võõrkeeltest lihtsamaks. Sageli toodi võrdlusena (raskema keelena) välja vene keel, aga ka saksa, hiina ja prantsuse keel. Neist, kes soome keele raskust inglise keelega võrdlesid, leidsid 16, et soome keel on kergem, ja 28, et raskem kui inglise keel. 33 vastajat pidasid soome keelt vene keelest kergemaks. Lisaks mainis 11 õpilast, et soome keele tähestik on (vene keelest) kergem. Märkimisväärne ongi asjaolu, et õpilased nimetasid keele õppimise kerguse või raskuse puhul tähestiku erinevust. Tõenäoliselt on see üks silmatorkav tunnus, mida keelt tundmata on võimalik kindlaks teha. Kaks õpilast leidis, et soome keel pole ei kergem ega raskem kui muud võõrkeeled.

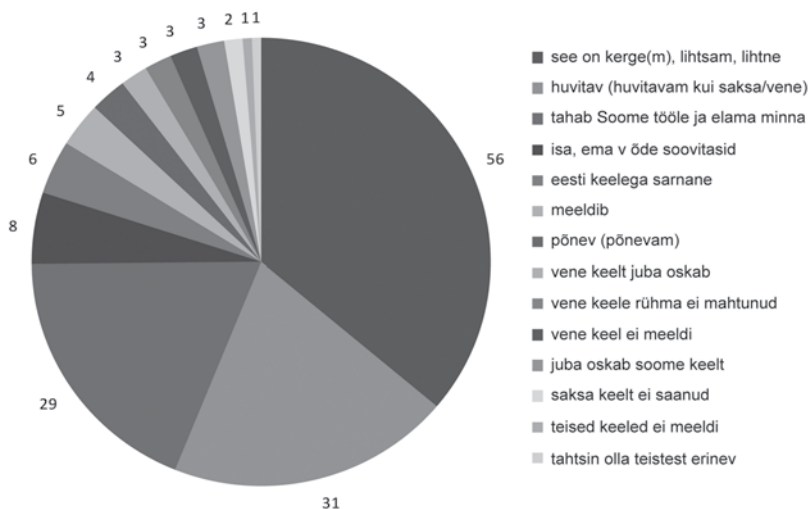
Põhjusena, miks soome keel on raskem kui inglise keel, toodi sageli välja, et seal on palju käändeid ja pöördeid ehk siis grammatika raskust, pikki sõnu ja keerulist hääldust. Lihtsuse selgitusena toodi välja sarnasust eesti keelega ja seda, et „tähestik on sama”. Inglise ja soome keele võrdluses mainiti sedagi, et inglise keel võib küll raskem olla, aga seda on kergem omandada, sest inglise keelega puututakse igapäevaelus rohkem kokku kui soome keelega. Vene kodukeelega laps pidas soome keelt kergeks, kuna see on eesti keelega sarnane. Soome keele puhul peeti probleemiks praktiseerimise võimaluste puudumist.

Joonis 5. Soome keele raskus võrreldes teiste võõrkeeltega.

4.9. Küsimus 10. Miks valisid teiseks õpitavaks võõrkeeleks soome keele?

Sellele küsimusele vastas ligi kolmandik õpilasi, et soome keel on võrreldes teiste valikuvõimalustega (peamiselt siis vene ja saksa keelega) kergem või lihtsam. 31 õpilast märkis, et soome keel on huvitav(am) kui vene või saksa keel, 29 tahavad Soome tööle ja elama minna. Kaheksa õpilast viitas valiku põhjuseks mõne lähisugulase (ema, isa, õe, venna) soovitusel. Viis õpilast nimetas põhjuseks seda, et soome keel on neile meeldiv, ja neli, et soome keel on põnev. Kolm õpilast vastas, et vene keelt nad juba oskavad ja seetõttu valisid soome keele (vastajate seas oli seitse õpilast, kelle üks kodukeeltest on vene keel). Kolm õpilast teatasid põhjuseks, et vene keel neile ei meeldi.

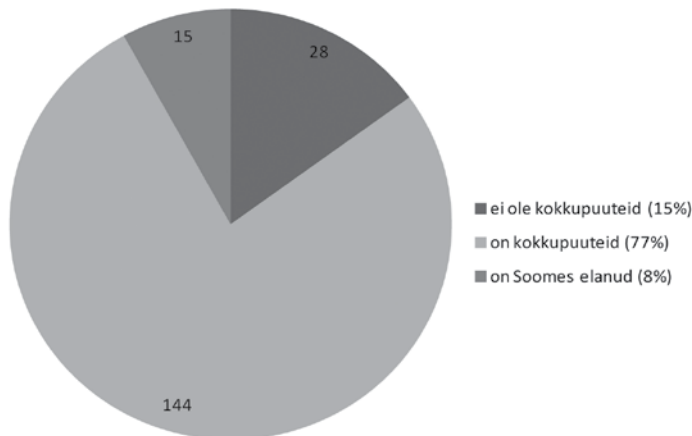
Joonis 6. Soome keele valiku põhjendused.

Üksikud vastasid, et saksa keelt ei saanud mingil põhjusel õppida (kuigi oleks tahtnud), soome keele õpetaja oli hea või et õpilane tahtis olla teistest erinev. Üks õpilane vastas ka, et valis soome keele seetõttu, kuna juba oskas seda. Vastuste jaotust võib näha joonisel 6.

Ülle Öisi magistritöö aluseks olevas ankeedis on samuti küsimus soome keele õppimise põhjuste kohta. Õpilastel paluti valida 10-liikmelisest õpimotiivide loendist, mis jagatakse sisemisteks ja välisteks motivatsioonifaktoriteks. Valikvastuste seas puuduvad käesoleva uurimuse põhjal kõige olulisemad põhjused (kuigi õpilane võis ka lisada põhjuseid, mida paljud tegidki, tuues välja just Soomes käimise või töötamise). Vastuste põhjal tehakse meie arvates ekslik järeldus, et soome keele õppimisel on olulised valdavalt sisemiselt motiveerivad faktorid (Öis 2014: 22, 25, 26).

4.10. Küsimus 11. Millised on Sinu varasemad kokkupuuted soome keelega (nt kas oled seda õppinud, Soomes käinud või elanud, kas on vanemad Soomes elanud)?

Sellele küsimusele vastas vaid 28 õpilast (15 %), et kokkupuuteid ei ole üldse või peaaegu üldse olnud. Ülejäänud vastajatel oli rohkem või vähem varasemaid kokkupuuteid. 15 õpilast (8 %) olid varem Soomes elanud, lisaks leidsid neid, kes olid viibinud pikemat aega (kuu või paar) Soomes külas, enamasti Soomes elavate lähisugulaste juures. Paljud kirjutasid, et on Soomes (korduvalt) käinud. Leidsid neidki, kes olid Eestis soomlastega kokku puutunud või mainisid Soome filmide nägemist. Ülevaate vastustest annab joonis 7.

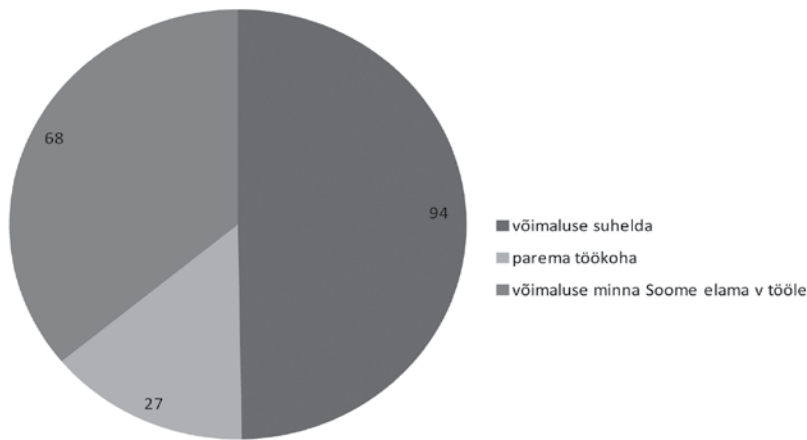

Joonis 7. Varasemad kokkupuuted soome keelega.

4.11. Küsimus 12. Mida annab Sulle (praegu ja/või tulevikus) soome keele oskus?

Sellele küsimusele vastas 94 õpilast, et see annab võimaluse soomlastega suhelda. 68 vastajat rõhutas Soome elama või tööle mineku võimalust ning 27 arvas, et see hõlbustab töö leidmist või parema töökoha saamist, täpsustamata küll, millises riigis. Leidsid üksikuid muidki variante, nt „mitte midagi”, „häid sõpru”, „ei tea”, „tulevikus näeb” jne.

Seega hindavad pooled vastanutest soome keele oskuse peamiseks plussiks just suhtlemise võimalust soomlastega nende emakeeles. Teine pool peab oluliseks parema töökoha leidmise võimalust kas siis Eestis või Soomes. Piltliku ülevaate vastustest saab jooniselt 8.

Joonis 8. Soome keele oskuse eelised.

4.12. Küsimus 13. Mis keeles peaksid soomlane ja eestlane omavahel suhtlema? (Inglise, soome, eesti või mõnes muus keeles?)

Tõenäoliselt ei saanud kõik õpilased küsimusest aru. Võib sedagi väita, et küsimuse sõnastus võimaldas selgest vastusest kõrvale pöigelda. Päris palju vastati stiilis „keeles, mida mõlemad oskavad”. Inglise keelt nimetas 116 (62 %), neist 51 kirjutas ainult inglise keelt, soome keelt 103 (55 %) ja eesti keelt 80 õpilast (43 %; vt tabelit 3). Vastati näiteks sedagi, et suhelda tuleks „soome, eesti ja inglise keele segus”.

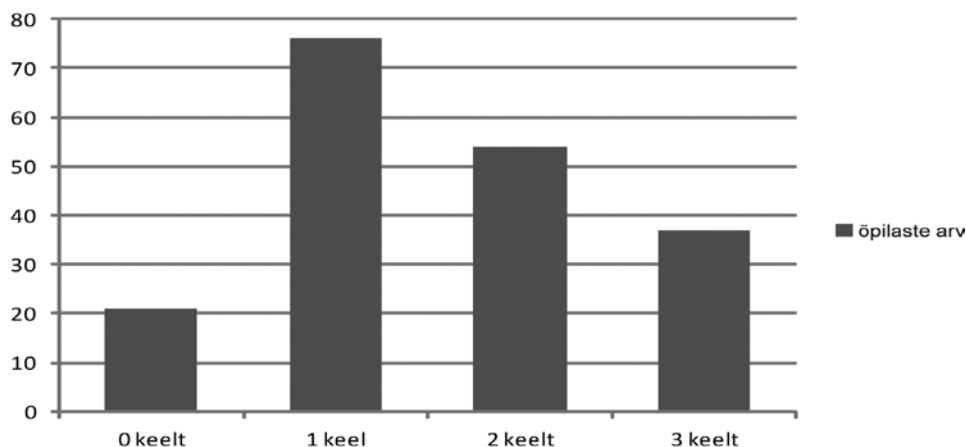
Tabel 3.

Soomlase ja eestlase omavaheline suhtluskeel

Keel	Osakaal	Vastajate arv
Eesti keel	42,55 %	80
Soome keel	54,79 %	103
Inglise keel	61,70 %	116

Vastustes nimetas 37 õpilast kolme erinevat keelt, 54 kaht keelt, 76 piirdus ühe keele nimetamisega ning 21 vastajat ei nimetanud ühtegi konkreetset keelt (vt joonist 9).

Jõgeva 60 õpilasest nimetas vastuses soome keelt 30, Tartus vastavalt 13-st 7 õpilast, Pärnus 52-st 30 õpilast ja Viljandis 63-st 34 õpilast. Seega arvab kõigis linnades vähemalt pool kõigist soome keele kui teise võõrkeele õppijatest, et soomlane ja eestlane peaksid kasutama (või võiksid kasutada) omavahel suheldes ka soome keelt, kuigi inglise keel on kõigis küsitletud koolides ka eestlaste ja soomlaste vahelises suhtluses esikohal.

Joonis 9. Keelte arv, mida mainiti igas üksikus vastuses küsimusele „Mis keeles peaksid soomlane ja eestlane omavahel suhtlema?”

5. Kokkuvõte

Soome keele oskajate arv on Eesti ühiskonnas kolmveerandsajandiga kasvanud: kui 1934. aasta rahvaloenduse andmetel oskas soome keelt 0,5 % elanikkonnast (5729 inimest), siis 2011. aastal juba 12,9 % elanikkonnast (167 315 inimest). Soome keele (tõenäoliselt suulise) oskuse kasv on seotud Eesti elanike tihedate sidemetega, sh Soomes töötamisega. Soome keelt on õpitud peamiselt väljaspool formaalharidussüsteemi, kuid seda on saanud õppida koolis kolmanda (vähem neljanda) võõrkeelena ning alates 2011. aastast ka teise võõrkeelena. Soome keele teise võõrkeelena õpetamise kogemus oli 2015/2016. õppeaastal neljal koolil ning soome keelt oli B-võõrkeelena õppinud või õppis 216 õpilast.

Soome-Eesti keelesillana on traditsiooniliselt mõistetud mõlema sugulaskeele oskust siin- ja sealpool Soome lahte. Kirjutise eesmärk oli selgitada, millistel kaalutlustel on õpilased valinud soome keele teiseks õpitavaks võõrkeeleks: kas seda peetakse mõne teise keele õppimisest kergemaks või raskeks (viimasel juhul on tõenäoline, et kahe naaberriigi suhtluses eelistatakse tulevikus üha sagedamini inglise keelt), kas soome keelt hinnatakse mingil põhjusel teistest keeltest kõrgemalt või on valiku põhjuseks soov leida soome keele oskuse abil tööd.

Kuigi ankeedile vastanud õpilaste arvates on inglise keel kõige olulisem ja peamine suhtluskeel, peetakse oluliseks teistegi võõrkeelte oskust, soomlas-tega suhtlemisel eelkõige soome keele oskust. Soome keele õppimise valikul pidas ligi kolmandik vastanutest lihtsustavaks asjaoluks selle sarnasust eesti keelega.

Mis keeles peaksid soomlane ja eestlane omavahel suhtlema? Päris palju vastati stiilis „keeles, mida mõlemad oskavad”. Inglise keelt nimetas 116 õpilast (62 %), neist 51 mainis ainult inglise keelt, soome keelt 103 (55 %) ja eesti keelt 80 õpilast (43 %). Vastati näiteks sedagi, et suhelda tuleks „soome, eesti ja inglise keele segus”. Vastustes nimetas 37 õpilast kolme erinevat keelt, 54

kaht keelt, 76 piirdus ühe keele nimetamisega ning 21 vastajat ei nimetanud ühtegi konkreetset keelt. Vähemalt pool nelja linna soome keele kui teise võõrkeele õppijatest arvas, et soomlane ja eestlane peaksid omavahel suheldes soome keelt kasutama. Samas oli inglise keel kõigis küsitletud koolides eestlaste ja soomlaste vahelises suhtluses esikohal.

Küsimusele, mida annab praegu ja/või tulevikus soome keele oskus, vastas 50 % ehk 94 õpilast, et see annab võimaluse soomlastega suhelda. 68 vastajat (36 %) rõhutas Soome elama või tööle mineku võimalust ning 27 arvas, et see hõlbustab töö leidmist või parema töökoha saamist.

Soome keele teiseks õpitavaks võõrkeeleks valimise küsimusele vastas ligi kolmandik õpilasi, et soome keel on võrreldes teiste valikuvõimalustega (peamiselt siis vene ja saksa keelega) kergem või lihtsam. 31 õpilast märkis, et soome keel on huvitav või huvitavam kui vene või saksa keel, 29 tahavad Soome tööle ja elama minna. Kaheksa õpilast viitas valiku põhjuseks mõne lähisugulase (ema, isa, õe, venna) soovitusel. Viis õpilast nimetas põhjuseks selle, et soome keel on neile meeldiv, ja neli, et soome keel on põnev. Kolm õpilast vastas, et vene keelt nad juba oskavad ja seetõttu valisid soome keele (vastajate seas oli seitse õpilast, kelle üks kodukeeltest on vene keel).

Eesti mitmekeelsuse traditsiooni säilimise ning keelesilla arendamise huvides on siinse kirjutise autorite arvates nii soome kui ka eesti keele õppimine ja õpetamine mõlemal pool Soome lahte jätkuvalt vajalik ja aktuaalne. Samuti on aktuaalsed kahes nn ühisraportis – Jaak Jõerüüdi ja Esko Ollila (2003) ning Gunnar Oki ja Jaakko Blombergi (2008) raportis – keelesilla edendamiseks pakutud meetmed. Näiteks Oki ja Blombergi ühisraport pidas oluliseks eesti ja soome suursõnaraamatu koostamist ning tasuta kättesaadavaks muutmist elektroonilisel kujul interneti vahendusel (Okk, Blomberg 2008: 43). See soovitus peaks kahe riigi keeleteadlaste ühistööna realiseeruma Eesti Vabariigi 100. sünnipäevaks.

Soome keele õppimise võimalust Eesti haridussüsteemis tuleks laiendada ning õpilastele peaks pakkuma võimalust soome keele õpingutega gümnaasiumiastmel jätkata.

Kirjutise aluseks on 29. X 2016 Võru „Kandles” Võru Instituudi ja Tartu Ülikooli 20. läänemeresoome sügiskonverentsil peetud ettekanne „Soome-Eesti keelesilla rajamise võimalikkusest ja vajadustest” ning 8. IV 2017 Tartu Ülikooli Narva Kolledžis 5. Mikael Agricola päeva konverentsil peetud ettekanne „Tõusku Soome sild!?”. Akadeemikud Jaan Undusk ja Tõnu-Andrus Tannberg juhatasid siinse kirjutise autorid mõne olulise publikatsioonini. Filosoofiadoktor Kadri Koreinik aitas täpsustada kooliõpilaste küsimustikku. Soome Instituudi Eestis toonane keeleprogrammi juht Maarja Keba vahendas artikli autoritele Eesti üldhariduskoolide soome keele õpetajate kontakte. Õpetajad Margit Alliksaar, Mare Soomere, Tiit Kruus, Kirsti Käiväräinen ja Maarika Roosimägi palusid oma soome keele õpilastel küsimustele vastata ning edastasid kogutud vastused siinkirjutajatele. Suur tänu kõigile abilistele!

Kirjandus

- Eesti ja Soome suhete ajalugu. http://www.estemb.fi/est/eesti_ja_soomesuhete_ajalugu (1. III 2017).
- Eesti ja Soome suhete tulevikuraport valminud. – Uudised 26.06.2008. Soome Suursaatkond Tallinnas. <http://www.finland.ee/public/default.aspx?contentid=152698&nodeid=40599&contentlan=13&culture=et-EE> (6. IV 2017).
- Fišel, Mark 2016. Milline on hea masintolge? – Sirp 11. III. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varia/milline-on-hea-masintolge/> (20. IV 2017).
- Hytönen, Patrik 2016. Soome presidentide visiitide mõju Eesti-Soome suhetele aastail 1918–1940. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond. Ajaloo ja arheoloogia instituut. Uusima aja osakond. <http://hdl.handle.net/10062/54108>
- Jõerüüt, Jaak, Ollila, Esko 2003. Eesti ja Soome Euroopa Liidus. Soovitused. Tallinn: Riigi Teataja Kirjastus. http://vm.ee/sites/default/files/content-editors/web-static/437/Eesti_soomes_20ek.pdf (5. III 2017).
- Keelehoiakute uuring. Küsitlus 15–74aastaste elanike seas. Jaanuar/veebuar 2017. Turu-uuringute AS. <https://www.hm.ee/sites/default/files/aruanne.pdf> (31. VIII 2017).
- Kiho, Toomas 2014. Soome silda paugatie. – Postimees 11. IX. <http://arvamus.postimees.ee/2916879/toomas-kiho-soome-silda-paugatie> (1. III 2017).
- Koreinik, Kadri, Tender, Tõnu 2014. Eesti keeltest rahvaloendustel. – Ema-keele Seltsi aastaraamat 59 (2013). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 77–102.
- Okk, Gunnar, Blomberg, Jaakko 2008. Eesti ja Soome koostöö võimalused 2008. Tallinn: Eesti Välisministeerium. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:39566> (5. III 2017).
- PRÕK 2011 = Põhikooli riiklik õppekava. <https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014020> (30. IV 2017) ja Vabariigi Valitsuse 6. jaanuari 2011. a määrus nr 1 „Põhikooli riiklik õppekava” Lisa 2 (muudetud sõnastuses). <https://opekava.innove.ee/pohiharidus/voorkeeled/> (30. IV 2017).
- Päts, Konstantin 2001a [1919]. Soome-Eesti. – K. Päts, Eesti riik II. (Eesti mõttelugu 38.) Koost Toomas Karjahärm, Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 54–56.
- Päts, Konstantin 2001b [1919]. Suur-Soome. – K. Päts, Eesti riik II. (Eesti mõttelugu 38.) Koost Toomas Karjahärm, Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 57–59.
- Päts, Konstantin 2001 [1940]. Vana riigimehe õpetused uuele Euroopale. – K. Päts, Eesti riik II. (Eesti mõttelugu 38.) Koost Toomas Karjahärm, Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 555–556.
- Rahva ja eluruumide loendus 2011. Statistikaamet. Statistika andmebaas <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/databasetree.asp> (18. IX 2017).
- Zetterberg, Seppo 2004a. Ühe puu eri harud. Eesti ja Soome – eilsest tänasesse. (EVA raport.) Tlk Kulle Raig, Ruta Rannat. [Helsinki:] Taloustieto.
- Zetterberg, Seppo 2004b. Soome sild kui mitmetähenduslik sümbol. – Uudised 24.11.2004. Soome Suursaatkond Tallinnas. <http://www.finland.ee/public/default.aspx?contentid=147796&nodeid=40600&contentlan=13&culture=et-EE> (1. III 2017).
- Zetterberg, Seppo 2009. Eesti ajalugu. [Tallinn:] Tänapäev.

- Zetterberg, Seppo 2017. Mõte Soome ja Eesti kaksikriigist. – Postimees AK 8. IV, nr 422, lk 8–9. http://arvamus.postimees.ee/4069957/seppo-zetterberg-mote-soome-ja-eesti-kaksikriigist?_ga=1.197243567.1235895031.1486396404 (23. IV 2017).
- Tender, Tõnu 2010. Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal. (Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuenssis 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tuglas, Friedebert 2001 [1917]. Soome sild (esialgne pealkiri: „Aja küsimused” II. Uus Postimees 8. XII 1917, nr 3). – F. Tuglas, Kogutud teosed, kd 9. Kriitika V. Kriitika VI. Järelsõnad August Eelmäe ja Maie Kalda, kommentaarid A. Eelmäe, Ülle Kurs ja M. Kalda. Toimetanud Ü. Kurs. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 66–71.
- Undusk, Jaan 2014. Iseseisvusmanifesti intertekstuaalsus. – Iseseisvusmanifest. Artikleid, dokumente ja mälestusi. Koost Tõnu Tannberg, Ago Pajur. Tartu: Rahvusarhiiv, lk 19–52.
- Õis, Ülle 2014. 6.–8. klassi õpilaste soome keele õppimise motivatsioon ja soome keele õppes kasutatavad enese motiveerimise strateegiad. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Kasvatusteaduste Instituut.

The Finnish-Estonian linguistic bridge in the 21st century

Keywords: knowledge of language(s), multilingualism, foreign language learning, Finnish language learning, language prestige

Traditionally, the metaphor of a Finnish-Estonian „linguistic bridge” has been used to refer to the competence in both languages on either side of the Gulf of Finland. The focus of this article is on the teaching of and competence in Finnish on the Estonian side. Over the recent 75 years the numbers of the Estonian people skilled in Finnish has grown from 0.5 % of the population in 1934 to 12.9 % in 2011, that is from 5729 to 167 315 people. This growth of Finnish proficiency in Estonians has to do with their close Finnish contacts, including working in Finland. Although most of the Finnish has been acquired outside formal education, the language has been available at schools as a third (less as a fourth) foreign language and since 2011 as a second (B) foreign language. By the 2015/2016 academic year there were four schools in Estonia with a practical experience in teaching Finnish as a B foreign language, while the number of students receiving or having received such education was 216.

The aim of the study was to analyse why the students have chosen Finnish as their B foreign language, in particular, whether Finnish was considered easier or more difficult to learn than some other foreign language, whether Finnish has a higher prestige, or whether the choice was mainly motivated by a hope to find better work.

Traditionally, Estonian formal education has included at least two compulsory foreign languages, while a number of general schools offer one or two in addition. The results of language learning considerably depend on the rank of the language among the other foreign languages taught at the particular school, as well as on the contents and number of lessons. Since 2011 the basic school curriculum allows teaching any foreign language that the school can afford and the students wish to learn. Before that the first and second foreign languages had to be chosen from a list of four (English, German, French and Russian). The rest, including Finnish,

were mainly taught as a third, much less as a fourth foreign language. The legal option to teach any foreign language as the second foreign language has mainly been realised by choosing Finnish.

In the 2011/2012 academic year Finnish was introduced as the second foreign language in the sixth form at four general schools. In April 2016 we made up a questionnaire of 13 items and emailed it, with brief instructions enclosed, to the Finnish teachers of those schools, targeting their new students. The results were received by ordinary mail in May and June, same year, yielding a total of 188 filled-in questionnaires returned from 87 % of the 216 students taking Finnish as the second foreign language in those four basic schools. Of the 188 respondents 60 came from Jõgeva, 13 from Tartu, 52 from Pärnu and 63 from Viljandi, aged from 11 to 16, with girls (53 %) slightly outnumbering boys (47 %).

We analysed the responses using a combined approach. The questions assuming free formulation of answers were subjected to qualitative inspection, while those assuming a numerical answer were approached statistically.

According to the results the most important language of communication, according to the young respondents, is English. However, proficiency in other languages is also appreciated, especially in Finnish for communication with Finns. Nearly one in every three respondents considered the relative similarity of Finnish and Estonian a condition facilitating learning.

The authors of the article believe that learning and teaching Finnish as well as Estonian on both sides of the Gulf continues to be necessary and topical in the interest of preserving the multilingual tradition and the linguistic bridge-building.

*Tõnu Tender (b. 1965), PhD, Institute of the Estonian Language, Director,
tonu.tender@eki.ee*

*Sven-Erik Soosaar (b. 1973), MA, Institute of the Estonian Language, Senior
Lexicographer, svenerik@eki.ee*

KIRJANDUSMUUSEUMI JA HUMANITAARTEADUSTE ÜMBER TOIMUNUD AVALIK DISKUSSIOON AASTATEL 1967–1968

AVE GORŠIČ

Tähtpäevad meelitavad tagasivaateid tegema.¹ 24. septembril 1927. aastal asutatud Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv tähistab 2017. aasta septembris oma 90. sünnipäeva. 2018. aastal möödub aga 130 aastat Jakob Hurda ajaloolisest rahvaluulekogumise üleskutsest. Hurda kogu oli aluseks nii Eesti Rahva Muuseumi (ERM) asutamisele 1909. aastal kui ka Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) ellukutsumisele keskse folklooriarhiivi ja ERM-i autonoomse osakonnana. Need asutused olid omavahel seotud kuni mitmekordsete reorganiseerimisteni. 1940. aastal moodustati seni ERM-i alluvuses tegutsenud Arhiivraamatukogust, Eesti Bibliograafia Asutisest, Eesti Rahvaluule Arhiivist ja Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist (EKLA) Eesti NSV Riiklik Kirjandusmuuseum (edaspidi kirjandusmuuseum), mis hakkas hiljem alluma Eesti NSV Teaduste Akadeemiale (TA). Aastatel 1942–1944 likvideerisid Saksa võimud kirjandusmuuseumi iseseisva asutusena ning kogud liideti Tartu ülikooliga: ERA ja bibliograafia osakond filosoofia osakonnaga, EKLA ja arhiivraamatukogu ülikooli raamatukoguga. Uue Nõukogude okupatsiooniga taastati 1942. aasta olukord ning rahvaluule osakonnale (arhiivile) jäi peamiselt korraldav, teenindav ja publitseeriv funktsioon, millega püüti eelnevat traditsiooni jätkates siduda ka uurimistööd.

1946. aastal moodustati Tartus samuti Eesti NSV Teaduste Akadeemia alluvuses Keele ja Kirjanduse Instituut (KKI) ning selle sees eraldi rahvaluule sektor, mis tegeles peamiselt teadustööga. 1947. aastal viidi KKI Tallinnasse, mistõttu raskenes nii sealsete teadurite ligipääs arhiivimaterjalidele kui ka folkloristide omavaheline koostöö. Kirjandusmuuseumil ei olnud Teaduste Akadeemia süsteemis instituudi staatust, mis võimaldanuks kõrgemat palgataset ja loomuldasa uurimistöö tegemise õigust. Selle tõttu liiguti ka muuseumi rahvaluule osakonnast mitmel juhul KKI rahvaluule sektorisse. Folkloristlik arhiivi- ja teadustöö nende muutuste tõttu muidugi ei lõppenud.

1960. aastate teisel poolel oli ühiskonnas nn sulaaeg, kuid võimud püüdsid taaskehtestada vahepeal mahenenud kontrolli. Oma mõju NSVL-i sisepoliitikale avaldasid sisepinged sotsialismimaades (Ungaris, Tšehhoslovakkias). Kiiresti arenes NSVL-is suhtlus välismaailmaga ning Eestisse tõi selles osas muutusi Soome presidendi Urho Kaleva Kekkoise visiit 1965. aastal. Kirjandus ja ajakirjandus olid allutatud ideoloogilisele kontrollile (Eestis oli selle eest vastutav Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsus ehk Glavlit). Tegelikult ei õnnestunud kultuurielu hoida rangelt kommunistliku ideoloogia raamides. Teatris, kunstis

¹ Käesolev artikkel on välja kasvanud Ingrid Rüütli 80. sünnipäevale pühendatud etnomusikoloogia seminaril 6. XI 2015 Eesti Kirjandusmuuseumis peetud kõnest, mille tekst ilmus samal aastal ajakirjas Mäetagused (Goršič 2015).

ja kirjanduses kasutati tõketest hoolimata ära loomingulise vabaduse võimalusi, toimus rahvuskultuuri taasärkamine. Teadusliku uurimistöö võimalused avardusid ennekõike reaalteadustes, aga ka humanitaarteadustes, nagu ajalugu, etnograafia (etnoloogia), kunsti- ja teatriajalugu, populaarseks sai kodu-uurimine. Laienesid võimalused kasutada arhiivimaterjale. Tartu Riiklikus Ülikoolis ja mujalgi tehti algust sotsioloogilise uurimistööga, mida võimud püüdsid samuti kontrolli all hoida, tekkis filosoofiaga tegelemise buum. (Kuuli 2002: 102–152)

Selles kontekstis arenes kahe ajalehe – Sirbi ja Vasara ning Edasi – veergudel 1967. ja 1968. aastal tõsine debatt humanitaarteaduste hetkeseisu ja arengusuundade üle. Sirbis ja Vasaras langes rõhk bibliograafia ja kultuuriloolise materjali alastele küsimustele ning teaduses kasutatava tehnika ja humanitaarteaduste üldistele probleemidele. Edasis väideldi kitsamalt folkloristliku teadus- ja arhiivitöö ning Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Riikliku Kirjandusmuuseumi² teemadel: arutleti rahvaluule osakonna (varasema ja praeguse ERA) ning laiemalt muuseumi kõikide osakondade funktsioonide ja tulevikulahenduste üle. Edasis avaldati ühtlasi artiklites tõukunud laiema vestlusringi kokkuvõte (Edasi 1968). Tegu oli ajaga, kus humanitaaraladel kasvas nõudlus efektiivse infotöötuse ja tehnika järele. Selles raamistikus avanevad ühtlasi rahvaluule osakonna ja kirjandusmuuseumi toonane seis ja tulevikuplaanid.

Ajakirjanduses oli humanitaarteaduste olukorra, vajaduste ja arengute üle arutelusid peetud ja soovitusi jagatud varemgi, millele osutati käesoleva debatisarja esimeses artiklis (Kahk 1967: 3): hiljuti oli toimunud mõttevahetus eestikeelsetes ajalehtedes avaldatud materjali bibliografeerimise mahajäämuse üle.³ Eestis ilmunud ajakirjanduse sisu retrospektiivne analüütiline bibliografeerimine oli kirjandusmuuseumi bibliograafia osakonna põhitöö, millega tegeleti vahelduva eduga ning muutuvate ja lisanduvate töösuundade kiuste. Põhimureks oli töö suur maht ja üliväike töötajaskond, samal ajal kasvas nõudlus kiirelt kättesaadavate andmete järele nii humanitaarteadlaste kui ka koduloouurijate seas. Mõnevõrra aitas olukorda leevendada 1968. aastal Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Eesti NSV Riikliku Rahvusraamatukogu juurde loodud rahvusbibliograafia osakond, mis toetas kirjandusmuuseumi bibliograafia osakonna tööd (Adamson 1990: 95–96).

Sama kehtis nii rahvaluule- kui ka kultuurilooliste kogude puhul: suure hulga materjali korrastamisega ei tulnud kirjandusmuuseumis toime nii kiiresti, kui kasutajad või muuseumi töötajad ise oleksid tahtnud. Rahvaluule osakonna jaoks tähendas arhiivitöö toona käsitsi kartoteegikaartide ja registre kirjutamist: nii kirjutati üht ja sama kaarti mitmeid kordi, et süstematiseerida koopiaid erinevatesse üld- ja temaatilistesse kartoteekidesse, samuti kopeeriti kirjutusmasinal mitmes eksemplaris samu rahvaluuletekste. Kirjutusmasinal ja käsitsi kopeerimine oli tohutult tööjõu- ja ajakulukas. Seega oli tekkinud vajadus tehniliste uuenduste järele: paljundusmasinaid oli vaja nii koopiade kiiremaks tegemiseks uurijatele kui ka kartoteekide loomiseks ja varukoopiadeks, mikrofilmimine võimaldas vältida väärtuslike käsikirjade korduvat kasutamist ja kulutamist. Samal põhimõttel ei anta tänapäeval uurijate kätte neid originaalmaterjale, mis on juba digiteeritud.

² Sellist nimetust kandis muuseum aastatel 1953–1990.

³ Vt Veersalu 1966; Annus 1966; Margus 1966; Kään 1966b. Ülevaate bibliografeerimise mureküsimustest annab veel Keel ja Kirjandus 1967.

Tollast arhiivitööd ja kogumist käsitlenud Janika Oras on osutanud, et korraldustööde tagaplaanile jäämise põhjuseks oli hädavajalik rahvaluule kogumine, mille tingis kaastööliste kõrge iga ja hääbuvad folkloorižanrid, samuti hõivatus läänemeresoome vanasõnade väljaande juures.⁴ Nii arhiivikui ka teadustöö tegemisel vastandusid kaks vaadet: rahvaluulearhiivi rajaja Oskar Looritsa ideedest lähtuv käsitlus (teadus, kogumine, korraldamine on omavahel seotud), mida jätkuvalt järgisid arhiivitöötajad, ja nõukogudeaegne teaduspoliitika (teadustööd teevad ainult Teaduste Akadeemia instituudid) (Oras 2008: 68–70), millest lähtuti väljaspool rahvaluule osakonda.

Infoteaduse kasutusvõimalused humanitaarteadustes

14. augustil 1967. aastal võttis Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee ühiskonnateaduste eesmärkide kohta vastu otsuse „Abinõudest ühiskonnateaduste edasiarendamiseks ja nende osa suurendamiseks kommunistlikus ülesehitustöös” (avaldati 23. augustil, vt Rahva Hääl 1967). Dokumentis mainitakse ühe eesmärgina arhiivide ja instituutide tehnilise võimekuse tõstmist ja vajadust organiseerida ühiskonnateaduste alal teadusliku informatsiooni instituut. Tegu oli programmilise tekstiga, kus teadust, sh humanitaarteadusi, nähti kommunismi ülesehitamise vahendina.⁵ Informatsiooni-keskuse loomise vajaduse mainimine otsuses andis n-ö ametliku põhjenduse selle kavatsuse üle avalikult arutleda (vt Palli 1970: 321).

1967. aasta septembris avaldas ajaloolane Juhan Kahk⁶ (1928–1998) Sirbis ja Vasaras artikli, mille peamisteks arutelupunktideks olid ühiskonnateaduste hetkeolukord ja areng: mikrofilmiaparaatide,⁷ arvutite ja matemaatiliste mudelite kasutusvõimalused suurte materjalihulkade kiirelt kättesaadavaks tegemiseks ja analüüsiks, samuti sotsioloogia võimalused ja valukohad. Illustratiivse näitena allikatest, mille puhul tehniliste võimaluste rakendamisega annaks palju ära teha, tõi Kahk kirjandusmuuseumi juba toona üpris suured kogud. Ta osutas, et kultuuripärandi uurija peab teadvustama ülesandeid, mis on hetkeprobleemide lahendamiseks vajalikud, suundudes samas tuleviku poole. (Kahk 1967)

Seejärel Sirbis ja Vasaras ilmunud arvamustes tõdeti valdavalt, et humanitaaria ja infotehnoloogia sidumine on hädavajalik valdkonna arenguks ning kohe tuleb alustada vastavate eeltöödega, valmistamaks ette täielikku materjali arvutitega töötlemist. Vaieldi aga sellegi üle, kas publikatsioonide arv võiks olla teadusliku potentsiaali mõõdupuu.

⁴ Väljaande koostamisest täpsemalt vt Krikmann 2000.

⁵ Nõukogude aja alguses anti rahvaluuleuurimises ideoloogilisi suuniseid nii kogutava materjali sisu kui ka uurimiskõlblike teemade osas (vt Ahven 2007: 476–477, 515–518; Oras 2008: 60–65).

⁶ Juhan Kahk võttis oma töödes kasutusele matemaatilisi-statistilisi meetodeid ning oli ajaloolise sotsioloogia eestvedajaid. Kompartei liikmena kasutas ta oskuslikult häid sidemeid nõukogude võimuga. Aastatel 1968–1974 töötas Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi direktorina.

⁷ Kahk suhtus soosivalt Eastman Kodaki arendatud mikrofilmide kodeerimissüsteemi Miracode, mis võimaldas masinal leida materjalile omistatud ühe või mitme kolmekohalise koodi järgi filmilt vajalik lehekülj. – *Toim.*

Et Kahk tõi näiteks kirjandusmuuseumi kogud, nägi toonane muuseumi teaduslik sekretär Ingrid Rüütel⁸ (snd 1935) vajadust esitada asutuse seisukohad. Vastuses rõhutas Rüütel, et hetkel humanitaarteadlasi erutav probleemistik – kaasaegse tehnika ja matemaatiliste meetodite kasutuselevõtt – osutuvad kindlasti murranguliseks humanitaarteaduste arengus (edaspidi on niimoodi kujunenudki). Rüütel oli arvamusel, et Kahki mainitud moodne tehnika ei suuda lahendada muuseumi suurte kogude (sel hetkel miljon lehekülge rahvaluulet ja kolm miljonit lehekülge kirjandus- ja kultuuriloolisi käsikirju, üle 300 000 köite (aja)kirjandust) kõiki vajadusi. Rüütel rõhutas tarvidust tunda masinate iseärasusi enne vastavate tööde planeerimist, samuti materjalide ettevalmistamist ja kirjeldamist, koodide (märksõnastike) loomist, et nende masinaga töötlemisest üleüldse kasu oleks. Tehnikast aitaks suuremat kasu lõigata kõrgel tasemel ettevalmistatud suurem töötajaskond. Toona oletas Rüütel, et masin esialgu veel ei asenda tervikuna kartoteeksüsteeme, kuid ka käsitsi tehtavat korrastustööd võiks planeerida tehnilist arengut silmas pidades. (Rüütel 1967b)

Kirjastustöötaja Endel Pillau (1931–1998) kirjutas vanema perioodika bibliograferimise probleemidest, leides, et töö aegluse peamiseks põhjuseks on seda tegevate inimeste vähesus ja materjali tohtu hulk. Pillau osutas, et ulatuslik bibliograferimine nõuab vanema perioodika terviklike komplektide koondamist, mida läheb vaja, kui koostatud bibliograafia kasutamisel hakatakse tellima ka vähekasutatud materjale. Nii bibliograferimiseks kui ka hävimisohus perioodika säilitamiseks peaksid sellised komplektid olema kättesaadavad erinevatel andmekandjatel (mikrofilmidel või -kaartidel) mitmes hoidlas. (Pillau 1967)

Ka ajaloolane Heldur Palli (1928–2003) tões, et informatsiooni leidmine humanitaarteadustes jääb kaugemale maha täppisteaduste tasemest ja informatsioonitööd tuleb humanitaarteadustes paremini korraldada. Palli pidas otstarbekaks koostada ühiskonnateaduste märksõnastik (thesaurus) ning vajalikuks varustada artiklid ja raamatud märksõnadega (praegu on see täiesti tavapärane). (Palli 1967) Ta on hiljemgi osutanud vajadusele ja võimalustele arendada teatmetööd, näiteks võtta kasutusele perfokaardid, koostada indekseerimis- ja märksõnastikke. Ühtlasi on ta viidanud, et debatis nõutud ühiskonnateaduste informatsioonikeskust hakati 1960. aastate lõpus tööpoolest Eesti NSV TA Teadusliku Raamatukogu juurde looma. (Palli 1970: 319–321)

Raamatukogunduse ja infotöö pedagoog Enn Vatter⁹ (snd 1937) vastas pika artikliga teaduslik-tehnilise informatsioonitöö teemadel. Ennekõike rõhutas ta teadusliku info üleküllust seoses aina kasvava publikatsioonide hulgaga ning informatsiooni otsimise, kogumise ja ümbertöötamise madalat kasutegurit tööviljakusele. Teaduslik-tehnilise informatsiooni põhiküsimuseks ei pidanud ta mitte automatiseerimist, vaid teadustööde taseme tõstmist ning neis esitatava teabe kontsentreerimist. (Vatter 1968)

Tartu ülikooli raamatukogu direktor Laine Peep¹⁰ (1932–2001) kritiseeris Kahki mõtteid, osutades, et mikrofilmid on kergelt riknevad ja reklaamitud aparaadid ei ole end arhiivipraktikas tõestanud. Infotöötlemise sõlm-

⁸ Folklorist, on olnud nii kirjandusmuuseumi rahvamuusika- ja koreograafiasektori kui ka KKI rahvamuusika sektori juhataja.

⁹ Vatter oli aastatel 1968–1969 Eesti Teadus- ja Tehnikainformatsiooni ning Majandusuuringute Instituudi (lühendatult: Eesti Informatsiooni Instituut) labori juhataja.

¹⁰ Peep oli selles ametis aastatel 1962–1990.

küsimuseks on märksõnastamine, mis nõuab allikate igakülgset läbitöötamist. Peebu arvates olid arvutid humanitaaraladel kasulikud, kuid esialgu olevat masinate tehniline võimekus madal. Peep seadis kahtluse alla iseseisva ühiskonnateaduste informatsioonikeskuse rajamise, mis viiks olemasolevate asutuste fondide dubleerimiseni. Selle asemel soovitas ta korraldada erinevate raamatukogude, muuseumide ja arhiivide katalooge ja nimistuid. (Peep 1968)¹¹

Õigusteadlaselt Hillar Randalult¹² (1915–1990) ilmus 1968. aasta septembris mõnes mõttes diskussiooni kokku võttev artikkel, mis osutas vajadusele kasutada informatsiooni analüüsiks masinate abi. Randalu soovis, nagu Palligi, luua tesauruseid, uuritavat materjali iseloomustavaid mõistete süsteeme, mis koondaks „informatsiooni-dinosaurused”: tema soovitus oli mitte pusida käsikartoteekidega, vaid alustada masinatele sobiva informatsiooni-keele loomist. Randalu osutas ka Majanduse Instituudis juba perfokaartide abil saavutatud tulemustele. Ühtlasi tegi ta asjahuvilistele üleskutse koguneda informaatikaalasele arutelule. (Randalu 1968)

Debatt rahvaluule osakonna ja kirjandusmuuseumi üle

Paralleelselt aruteluga Eesti humanitaarteaduste tulevikuteedest käis ajalehes Edasi debatt kirjandusmuuseumi ning rahvaluule osakonna funktsioonide üle.¹³ Siingi võib ärgitavaks alguspunktiks lugeda Juhan Kahki artiklit, kuid lisanduvad veel teisedki aspektid. Esiteks tähistas rahvaluule osakond 40 aasta juubelit, mille puhul ilmus 24. IX 1967. aastal Edasis rida lühiartikleid. Nende hulgas oli „Seitse soovi”, mille kirjutas rahvaluule osakonna nimel Ingrid Rüütel (1967a). Seal avaldati soovi väljaannete kiiremaks publitseerimiseks, kurdeti ruumipuudust ning pikaleveninud remonti, väljendati muuseumi lootusi saada instituudi staatus ja kõrgem palgatase, unistati arhiivi- ja teadustööks (nt rahvamuusika helisalvestiste desifreerimine, tekstiotsingud) vajalike aparaatide ja arvutite ning andmebaaside olemasolust.

Teiseks pidas Herbert Tampere¹⁴ (1909–1975) oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevale pühendatud Tartu linna muuseumide teaduslikul konverentsil (6. X 1967) ettekande „Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Kirjandusmuuseumi folkloristlikest uurimustest ja väljaannetest”. Seal rõhutas Tampere kogumise, korraldamise, uurimise ja publitseerimise omavahelist tihedat seotust ning probleeme, mis kerkisid üles, kui folkloristid viidi eraldi osakonda Keele ja Kirjanduse Instituudis ning arhiivi endine positsioon teadusasutusena kadus. Sellega kaasnes koosseisu ja palkade vähenemine ning erinevad tööetapid kannatasid. Lisaks vahetusid pidevalt seisukohad tervikuna muuseumi ülesannete osas: kas tuleks tegeleda puhtalt museoloogilise tööga või ka teadustööga. Tampere leidis, et asutuse statuudist sõltumata peaks teooria ja praktika, tehniline ja teadustöö igal juhul omavahel seotud olema, rõhutades kirjandusmuuseumi folkloristide suurt erialast panust nii kodu- kui ka välismaal (Tampere 1971: 192–203; Oras 2008: 70–71). Kaastöötajate mälestuste järgi oli Tamperel unistus, et arhiivile omistataks instituudi staatus (Oras

¹¹ Artiklile kirjutas Juhan Kahk 31. V 1968 vastulause, vt Kahk 1968.

¹² Toona Eesti NSV TA Majanduse Instituudi õiguse sektori vanem teaduslik töötaja.

¹³ Kirjandusmuuseumi probleemidest ja tõistest taustadest vt ka Kään 1966b; Ertis 1967.

¹⁴ Folklorist ja muusikateadlane, rahvaluule osakonna juhataja 1952–1966.

2008: 71), mis võis ühtviisi põhineda ERA omaaegsel loomisel Eesti Rahva Muuseumi autonoomse osakonnana, sõjajärgsel plaanil asutada ERA eraldi sihtasutuseks ning reaalsetel vajadustel.

Rüütli „Seitse soovi” ning ehk ka Tampere ettekanne algatasid Edasis omakorda folkloristide emotsionaalse mõtteavalduste ahela. Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) professor Eduard Laugaste (1909–1994)¹⁵ kirjutas artikli muuseumitöö olukorrast, kritiseerides rahvaluule osakonna aeglast töökorraldust ja nurisedes pikalt korraldamata materjalide üle. Samuti olid Laugaste meelest põhjendamatud soovid, mis puudutasid arvutite hankimist ja uurimis-instituudiks muutumist. Viimane jätnuks Laugaste arvates museoloogilise töö üldse kõrvale. Kirjandusmuuseumi funktsioonide osas rõhutas Laugaste, et ERA loomisega tekkis asutusele ülesanne hoida, korraldada ja uurijatele kättesaadavaks teha sinna koondatud kogud, samal ajal neid ka järjepanu uurides ja avaldades, samuti olla praktikabaas ülikoolile. Ülejäänud arvamus-avaldus keskendus sellele, kas ja mida siiski koguda (sh kirjandusest kopeeritud rahvaluule) ning kas peaks muutma kogumise meetodeid. Kindlasti aga järgis Laugaste joont, mille kohaselt pidi folkloristlik töö olema asutuste (kirjandusmuuseum, TRÜ ja KKI) vahel rangelt jaotatud ning igasugune teadustöö saanuks toimuda ainult koostöös KKI teadlastega. (Laugaste 1967)

Seisukoht, et arhiivil peaks olema vaid teenindav funktsioon, põhjustas aastakümnete jooksul arhiivitöötajate ja Laugaste vahel rohkelt vastasseisu (vt Oras 2008: 72). Vahetult enne Kreutzwaldi päevade toimumist Edasis 24. detsembril 1967 avaldatud vastulauses Laugastele rõhutas rahvaluule osakonna juhataja Otilie Kõiva¹⁶ (snd 1932), et muuseumitöötajad ei ole jäänud imemasinaid ootama: aktiivselt tegeldakse vahepeal seisnud mitmesuguse korraldustööga ning museoloogilise töö ja publikatsioonide kõrvalt ei jätku teaduse tegemiseks kaugeltki ametlikku tööaega.¹⁷ Teatava kindaheitmisena Laugastele soovitas Kõiva TRÜ rahvaluule eriala üliõpilastel enne välipraktikat tutvuda olemasolevate rahvaluulekogudega. Uute töödena mainis Kõiva mikrofilmikoopiate korraldamist, helilintide desifreerimist ning regivärsside tüpoloogilise koondkartoteegi koostamist. Kõiva leidis, et suurt osa arhiivitehnilisest tööst ei peaks tegema teaduskraadiga inimesed: olukord laheneks koosseisu suurendamisega ning „multiplikatsiooniparaatide rakendamisega”. Temagi arvas, et instituudi staatus annaks finantsilist ja moraalset tuge. Artikli lõppmõte oli, et folklorist peab töötama seal, kus on materjalid. (Kõiva 1967)

27. detsembril 1967. aastal kirjandusmuuseumis toimunud Kreutzwaldi päevade teine päev oli pühendatud Eesti Rahvaluule Arhiivi juubelile. Ettekannetega esinesid Herbert Tampere („40 aastat Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamisest”), Richard Viidalepp („Kogumistööst Eesti Rahvaluule Arhiivi ajal”) ja Eduard Laugaste („Rahvaluule varakamber, vaadatuna Tartu Riikliku Ülikooli poolt”) (Laido 1967; EKM arhiiv, n 1, s 540, l 2¹⁸). Kreutzwaldi päevadest ilmus ülevaade Heino Kääni (snd 1935) sulest 1967. aasta lõpul.¹⁹

¹⁵ Ühtlasi kirjandusmuuseumi teadusliku nõukogu liige.

¹⁶ Folklorist, rahvaluule osakonna juhataja aastatel 1966–1977.

¹⁷ Teadustöö tegemist puhkuse ja une arvelt on maininud mitmed tollased töötajad (Oras 2008: 71).

¹⁸ Artikkel järgib 2017. aasta kevade jooksul korrastatud EKM arhiivinimistu numeratsiooni.

¹⁹ 1966. aasta sügisel avaldas Heino Kään Edasis viieosalise ülevaate muuseumi tegevusest, olles ka omajagu kriitiline (nt Kään 1966a, 1966b).

Lisaks väga põgusale konverentsi kirjeldusele tõstis ta esile küsimusi muuseumi osakondade tehtud ja tegemata töödest, ning sedagi, et kirjandusmuuseumi kui vabariikliku tähtsusega asutuse probleeme ei peaks otsustama vaid majasiseselt (Kään 1967).

Kirjandusmuuseumi direktor Eduard Ertis²⁰ (1915–1994) mainis konverentsi avasõnades, et muuseumil on vaja tegeleda mitmesuguste uurimisteemadega, sest see hoiab võrdsel arengutasemel rahvusteaduste erinevaid alasid, samal ajal põhjustab teemade kirjusust ka teadusharude ja teadlaste spetsialiseeritus. Muuseumi kogumistöö tulemused olevat rikkalikud, kuid korraldustööde mahajäämuse põhjusena tõi Ertis välja jätkuvalt väikese koosseisu. (EKM arhiiv, n 1, s 540, l 28) Laugaste keskendus ettekande resümee järgi taas asutustevahelisele rollijaotusele, üliõpilaste rakendamisele arhiivi korraldustöös aastakümnete vältel ning arhiivimaterjalide kasutamisele üliõpilaste uurimistöodes, aga ka ühistele (tulevastele) uurimisteemadele ja publitseerimisele (EKM arhiiv, n 1, s 540, l 111–116v). Konverentsi protokoll järgi selgitasid Otilie Kõiva ja Ingrid Rüütel arutelul, et rahvaluule osakonna põhiressursid on suunatud korraldustööle, kuid jätkata tuleb ka rahvaluule kogumist, sest mõndagi võib asendamatult kaduda (EKM arhiiv, n 1, s 540, l 18).²¹

1968. aasta jaanuaris jätkusid Edasis arvamusavaldused. August Annist²² (1899–1972) möönis, et muuseumi peamine ülesanne on kogude täiendamine, kättesaadavaks tegemine ja publitseerimine. Ta pooldas „elektrofotograafiliste paljundusaparaatide” arhiivi toomist (nagu olid juba olemas Soome Kirjanduse Seltsil), mis lihtsustanuks materjalide korraldustööd ning edendanuks näiteks rahvalaulude trükki jõudmist. Annist osutas, et muuseum peab olema ka uurimisasutus. (Annist 1968)

KKI-st võttis sõna Ülo Tedre²³ (1928–2015), kes kahetses kunagist teadurite eraldamist materjalidest, mis ei võimalda KKI folkloristidel aidata kaasa korraldamistööle. Olles laias laastus nõus Laugaste väidetega korraldustöö osas, pooldas ta aga keskarhiivi ideed ning nii KKI kui ka ülikooli rahvaluule kateedri kogude toomist Tartusse (mõlemad kogud asuvadki tänaseks ERA-s). Siiski osutas Tedre, et kogude säilitaja ülesandeks on ühtlasi nende korraldamine ja kättesaadavaks tegemine, leides, et rahvaluule osakonna teadustöötajate osalus tehnilises töös on vältimatu ning paljundusaparaadid on küll vajalikud, kuid vaid osaliselt abistavad elemendid. Samuti leidis Tedre, et KKI teadlaste uurimust ettevalmistav tehniline töö arhiivimaterjalidega peaks olema kõige lihtsam ja vähem aeganõudev. Ka leidis ta, et väike arhiivikollektiiv on killustatud paljude ülesannete täitmise vahel. (Tedre 1968) Asutuste lahutamine ja sellest tõukunud probleemid oli üks teema, mida Tedre oma artiklites hiljemgi rõhutas (nt Tedre 2015: 161, 162, 169).

Kirjandusmuuseumi direktor Eduard Ertis kirjutas selle debati lõpetuseks muuseumi töödest ja plaanidest ning haprast tasakaalust nende vahel. Ertis rõhutas, et muuseumis tehakse palju lisatöid, nagu konsultatsioonid, ekskursioonid, retsensioonid, väljasõidud harulduste leidmiseks jne. Ta möönis, et 1950. aastail võeti ehk liiga innukalt ette mõningaid plaane. Ertis käis välja

²⁰ Ametis aastatel 1954–1989.

²¹ Muudeks arutlusteemadeks konverentsil olid publitseerimis- ja tehnilise töö raskused, humanitaarteaduste halb olukord, KKI tagasitoomine Tartusse ja mõned teaduslikud küsimused (EKM arhiiv, n 1, s 540, l 19–22).

²² Rahvaluule- ja kirjandusteadlane, kirjanik ja tõlkija.

²³ Folklorist, KKI rahvaluule sektori juhataja 1962–1991.

eraldi fondide osakonna loomise mõtte, kuid ei pidanud seda kõikide probleemide lahenduseks. Kirjandusmuuseum olla püüdnud soodustada ülikooli ja instituudi uurijate teenindamist kõikide võimaluste piires ning samas teinud koostööd mõlema asutusega korraldus- ja säilitustöös. (Ertis 1968)

Vestlusring kirjandusmuuseumis

Oma artiklites tegid osapoolte kokkusaamiseks üleskutse nii Laugaste, Tedre, Kään kui ka Ertis ning see toimus 25. jaanuaril 1968 kirjandusmuuseumis. Kohtumisest avaldati kokkuvõte „Edasi vestlusringis” (Edasi 1968), mille kaudu avalikkus sai aimu kirgliku arutelu teemadest. Lisaks ajalehes avaldatule on Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivis alles säilik kohtumise materjalidega, kus on enamiku Edasis avaldatud artiklite väljalõiked, ära kiri direktor Ertise koostatud kohtumise kokkukutsumise põhjendusest (ennekõike sooviga kõrvaldada kirjandusmuuseumi puudusi, osutusega Heino Kääni artiklile) Teaduste Akadeemia presiidiumile ja ühiskonnateaduste osakonnale, TRÜ ajaloo-keeleteaduskonna dekaanile ja ajalehe Edasi toimetajale, ning kohtumise märkmed (EKM arhiiv, n 1, s 553). Kohtumisest võtsid osa ajakirjanduses sõna võtnud pooled, TRÜ, KKI, Zooloogia-Botaanika Instituudi, Ajaloo Instituudi ja kirjandusmuuseumi teadurid, lisaks teiste Tartu muuseumide ja ajalehe Edasi esindajad, samuti Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakonna akadeemik-sekretär Joosep Saat ning kirjastuse Eesti Raamat peatoimetaja Aksel Tamm (snd 1931) (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 7).

Edasis ilmunud kokkuvõttes nenditi, et kogumistöö tagaplaanile jätmine materjalide süstematiseerimiseks ja kättesaadavaks tegemiseks ei ole hea, kuna vanem rahvaluule ja trükisõna vajab kiiresti talletamist ning pole olemas teemat, mida saaks korrastamise huvides kõrvale jätta. Fondid ning osakondadele esitatud ülesanded ja nõuded on kasvanud, koosseis aga jäänud minimaalseks: kirjandusmuuseumis oli 1968. aasta alguse seisuga 33 töötajat,²⁴ vaja olnuks hinnanguliselt 70–80. Võrdluseks toodi Eesti Rahva Muuseumi kunagised osakonnad, nüüdsed eraldiseisvad muuseumid, mille koosseis oli kõvasti kasvanud (etnograafiamuuseumis üheksalt inimeselt 44-le, Tartu kunstimuuseumis kolmelt 26-le). Kõne all oli palkade väiksus võrreldes teiste asutustega,²⁵ võimalus, et muuseum tõepoolest võiks saada instituudi staatuse, publikatsioonide ilmumise kiirendamine, koostöö parandamine ülikooliga, muuseumi üldine suhtlus avalikkusega ning administratiivsed küsimu-

²⁴ Osa kaadrist on jäetud üles lugemata, vt järgmist allmärkust.

²⁵ KKI-s töötas 1967. aasta 1. jaanuari seisuga 109 töötajat, kirjandusmuuseumis 46 (Ahven 2007: 416; EKM arhiiv, n 1, s 547). KKI-s oli 1967. aastal kraadita nooremate teaduslike töötajate palk kuni 98 rubla. NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Töö ja Tootasu Komitee määrusega 20. IX 1967 tõsteti miinimumpalk teadusasutustes 60 rublale. Nii tõsteti alates 15. XII 1967 palka 27 inimesel, v.a nooremad teaduslikud töötajad, bibliograafid ja insenerid. Vanemlaborantide palk oli 1968. aastaks seega 70 rubla (enne 55), bibliograafide kuupalgad 50–74 rubla. 1970. aastal KKI koosseisu üle toodud kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna vanem teaduslik töötaja Erna Normann sai uue töötasuna 210 rubla kuus, mida oli senisest kaks korda rohkem. 1971. aastal on vanema teadusliku töötaja palk 250 rubla (Ahven 2007: 421–422, 485, 515). Kirjandusmuuseumis oli aastail 1967–1968 vanema teadusliku töötaja kraaditasuta kuupalk 100–105 rubla, vanembibliograafil 105 rubla, bibliograafil 83 rubla (EKM arhiiv, n 1, s 547, l 51; EKM arhiiv, n 1, s 574, l 34–35).

sed. Vahetult enne vestlusingi oli Teaduste Akadeemia presiidium võtnud vastu otsuse koostada kõigile allasutustele üksikasjalik viisaastakuplaan ja perspektiivplaan kuni aastani 1985. (Edasi 1968) Sellest lähtuvalt asuti arutelu järel ka vastavaid plaane koostama.

Kui Edasi juurest pöörduda kirjandusmuuseumis leiduvate arhiivimaterjalide poole,²⁶ avaneb oluliselt kirjum pilt, mida siinkohal saab avada vaid põgusalt. Esiteks laekus Edasi toimetusele kaks avaldamisele mitte kuulunud teksti: käsikirjade osakonna juhatajalt Helene Siimiskerilt (1924–2012) ja kirjandusteadlaselt Sergei Issakovilt (1931–2013). Siimisker viitas peavarahoidjate ja teaduslike sekretäride tihedale vahetumisele ja sellest tulenevatele juhtimisprobleemidele; muuseumi ennastohverdav kollektiiv olla muutunud ükskõiksemaks ning lahenduseks oleks osakondade juurde probleemnõukogu moodustamine. Issakov tegi oma kirjas ettepanekuid muuseumitöö praktiksiks korraldamiseks. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 10, 19–21)

Koosolekul tõdeti korduvalt, et kuidagi ei jõuta lahendusteni, kurdetakse vaid muresid, selgete vastusteta jäävad küsimused *milliseid plaane luua?* ja *kuidas edasi?* Arutelus, kas rõhuda korraldustööle, kogumisele või teaduslike väljunditele, pakkus Paul Ariste²⁷ (1905–1990) välja lahenduse seada uus eesmärk: uus materjal korda, sest just selle kättesaamisega olevat rohkem probleeme. Ariste nentis samal ajal, et tema on kõik vajaliku oma tööks kätte saanud (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 12). Ingrid Rüütel kordas taas, et iga valmiv väljaanne peab endast järele jätma korras kartoteegi, ning kohatud on väited, et tahetakse teha puhast teadust (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 12). Etnograafiamuuseumi direktor Aleksei Peterson²⁸ (1931–2017) tõdes oma sõnavõtus, et etnograafia ja rahvaluule üksteisest kaugenemine pole normaalne. Samuti oli ta kategooriliselt vastu kogumistöö vähendamisele, põhjendades seda materjali kaotsiminekuaga. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 13, 26)

Otilie Kõiva väljendas koosolekul uuesti muret kunagise asutuste ja töötajate lahkulöömise üle, avaldades lootust, et probleemne olukord lahendub muuseumi ja KKI ühinemisega,²⁹ nii et igal folklooriliigil oleks oma korraldaja ja uurija. Ta leidis, et kui KKI oleks jäänud Tallinnasse viimata, oleks arhiivitöö jaoks kokku hoitud palju aega ja raha ning ära jäänud avalik vaidlus korraldustöö üle. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 21) Kõiva kommentaar näitab, kui palju tegid 1940. aastate ümberkorraldused inimestele haiget ja kui pikkadeks aastakümneteks see neid mõjutama jäi.

August Palm³⁰ (1902–1972) bibliograafiaosakonnast loetles võrdlevalt osakondade vajadused uue tööjõu järele, pani ette koostada vastav plaan koos tööjõu vajaduse loeteluga ning esitas terava küsimuse, kas kirjandusmuuseumil on olnud üldse kasu Teaduste Akadeemia süsteemi kuulumisest: Moskvale ei ole muuseum tähtis ning raha suunatakse loodusteadustele ja tehnikaaladele, jättes rahvuslikud teadused tagaplaanile (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 28–30).

Teaduste Akadeemiat esindav Joosep Saat (1900–1977) on vastuseks kommenteerinud, et muuseumi töötajaid ei ole süüdistatud laiskuses ning huma-

²⁶ Arutelust on säilikus neli erinevat konspekti, millest siin on kasutatud kahte põhjalikumat.

²⁷ Keele- ja rahvaluuleteadlane, eesti fennougristika koolkonna rajaja, TRÜ soome-ugri keelte kateedri juhataja ja professor, akadeemik.

²⁸ Etnoloog, direktorina ametis aastatel 1958–1992.

²⁹ Uue hoone asukoht pidi olema Tartu. Lähemalt Ahven 2007: 475–476.

³⁰ Kirjandusteadlane ja bibliograaf.

nitaarteadustele on õigusega tähelepanu juhitud. Ta kaitses vaidlustes Teaduste Akadeemiat, öeldes, et arenguteks on vaja ühistööd ning TA-l pole võimalik kõiki ühiskonnateadusi arendada. Saat osutas, et kirjandusmuuseumi teemad ei ole kõrgemates komiteedes taotlustel läbi läinud ning kuigi hetkel tööjõudu juurde ei saa, ei maksa lootust kaotada. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 9v, 31) Võib arvata, et kohalolijaid selline vastus ei rahuldanud.

Folklorist Hilja Kokamägi (1923–2017) jõulistele etteheidetele Teaduste Akadeemia presiidiumi aadressil (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 14) vastas Heino Kään, et kui presiidium ei suuda küsimusi lahendada, tuleb pöörduda valitsuse poole. Kään tõdes ka, et planeerimine käib sageli tutvuste kaudu, väga vajalik on läbimõeldud plaan, ning kahetses, et arutelu jäi tagaplaanile tõsi-asi, et kirjandusmuuseum on kultuuriasutus, mis peab kogusid populariseerima. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 14, 41, 42) Kunstimuuseumi direktor Vaike Tiik (1921–2016) leidis, et kirjandusmuuseumi probleemilahenduseks koostatav perspektiivplaan on vajalik, kuid kuna elu muudab plaane, oli tema nende osas skeptiline. Pearõhk võiks olla museoloogilisel töö, kuid kvalitatiivne korraldustöö kaasneb siiski uurimustega. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 35–36)

Ajaloolane Ea Jansen (1921–2005) märkis, et ühiskonnateaduste arengu perspektiivide suhtes tuleb arvestada informatsiooniteenistuse viletsust. Esimeseks sammuks oleks ühiskonnateaduste asutuste esindajate vastav nõupidamine, kaugemas perspektiivis peaks silmas pidama masinate rakendamist ning uute meetodite tundmaõppimist. Jansen osutas, et inimkonna silmaks olevate humanitaarteaduste areng on aktuaalne kogu maailmas: kujunevad välja uued teadusharud ning otsitakse uusi meetodeid. Ühtlasi osutas Jansen, et teaduse populaarsemaks tegemiseks tuleb sellest ka huvitavalt kirjutada. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 8v, 39)

Avalikus debatis üheks tugevaks kriitikuks olnud Eduard Laugaste püüdis arutelul end mitmel juhul kaitsta, paludes end pigem võtta muuseumitöötajate nõuandjana. Samas oli ta TRÜ kogude muuseumisse toomise vastu, kuna üliõpilaste kogud kuuluvat ülikoolile. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 9, 11)

Eestimaa Kommunistliku Partei Tartu linnakomitee ülesandel kohal viibinud Alice Habermann³¹ (1905–1993) osutas, et humanitaaria saab end maksma panna vaid iseenda autoriteedi varal ning kõnesolevates küsimustes ollakse ise kõige kompetentsemad. Arutelu rõhuasetus olevat vale: igaüks on tahtnud saada vastust ainult ennast huvitavale küsimusele. Teaduslik efekt peaks aga olema maksimaalne ning tuleb planeerida, mida saab ära teha olemasolevate jõududega. Habermann pani omakorda ette moodustada kolleegium ning taktika ja strateegia küsimused läbi töötada: kui suudetakse näidata töö eesmärgid ning tegelikke tulemusi, siis saadakse ka vajalikud vahendid. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 15, 43, 44)

Kokkuvõttes märkis Eduard Ertis, et ehkki vestlust oli raske organiseerida, on ta rahul koosoleku toimumise ja probleemidest rääkimisega. Ta pakkus samuti, et mitmete küsimustega võiks pöörduda kõrgematesse asutustesse ning majanduslikke probleeme lahendada ühiselt, lubades ühtlasi, et muuseumi teaduslik nõukogu hakkab teadusliku ja museoloogilise töö põhi-probleeme arutama järgmisest koosolekust alates. (EKM arhiiv, n 1, s 553, l 15, 45–46) On huvitav, et veidi varasemal osakonnajuhatajate koosolekul 15. jaanuaril 1968 osutas Ertis, et teadustööde planeerimisega tuleb olla

³¹ Kirjandusmuuseumi direktor aastatel 1945–1951.

ettevaatlik (ilmselt tööde mahtu ja venimist silmas pidades), ning tõdes, et aktuaalne remondi- ja majanduslik olukord ei lahene niipea (EKM arhiiv, n 1, s 552, l 1, 2).

Juhan Kahk kirjeldas debati algul toonast hetkeseisu üsna luuleliselt pimedas varandusekambris seisemisena (Kahk 1967: 3), viidates kultuurivara-dele, mis on jäänud uurijatele kättesaamatuks ja „surnuks”. Küsimus oli aga tehnilise olukorra piiratuses, vahel ehk ka selgema visiooni puudumises võimalikest efektiivsetest lahendustest. Folkloristide mõttevahetuse põhjuseks oli nende killustatus, mõningane personaalne vastasseis ja asutuste tööjaotus, arhiivimaterjalide suur hulk ja hoogne juurdekasv ning inimeste vähe-sus. Et kõnealused teemad puudutasid osalejaid üsna isiklikult, ei jätkunud laiemaks vaateks alati rahumeelsust. Samal ajal oli ühiseks eesmärgiks siiski olukordadele lahenduste leidmine, kuigi selgekujulist plaani ei tekkinud. Tehniliste abivahendite kasutamise ning üldise humanitaarteaduste arengu küsi-mused, sh eriti selles osas, mis puudutas humanitaarteaduste ühendamist infotehnoloogiaga, käisid läbi pea kõigi debattides osalenute arvamustest. Oli selge, et humanitaarteadustes oli tekkinud tugev soov ja vajadus suurema sidususe järele infotehnoloogiaga ning tegevusi püüti ka vastavalt suunata.

1968. aasta veebruari lõpus toimunud kirjandusmuuseumi teadusliku nõu-kogu koosolekul jätkusid kired tegemata ja tehtud tööde ümber. Kohalolijad arutlesid kirjandusmuuseumi perspektiivplaani ehk n-ö tööde soovnimikirja üle 1970. aastateks (vt EKM arhiiv, n 1, s 568). Nõukogu soovitas järjekind-lalt nõuda Teaduste Akadeemialt tehnikat ja tööjõudu. Muuseumi töötajad osutasid, et vajaliku korraldustöö ja publikatsioonide hulk võrreldes töötajate pea olematu juurdekasvuga on tekitanud raskusi, kuid kõigega püütakse hak-kama saada. Teaduslik nõukogu võttis perspektiivplaani siiski vastu. Arutati ka juurdeehituse ja töötajaskonna kasvu taotlusi TA-le. Muuhulgas soovisid rahvaluule osakonna töötajad teha suuremat koostööd KKI rahvaluule sek-toriga nii korraldustöö kui ka ekspeditsioonide osas, millele protokollis sel-get vastust ei leidu; küll väljendas Ülo Tedre koosoleku teises pooles, et ootab muinasjuttudega tegelemisel rahvaluule osakonnalt abi KKI-le. (EKM arhiiv, n 1, s 555, l 1–10) Arutelu tehnilise töö ning teaduslike probleemide üle jät-kati pikalt ka mais toimunud teadusliku nõukogu koosolekul (EKM arhiiv, n 1, s 555, l 11–18). Samuti maikuus toimunud muuseumi osakonnajuhatajate koosolekul arutleti TA presiidiumi otsuse üle, kus nõuti muuhulgas arhiivi-materjalide järjekindlat korrastamist (EKM arhiiv, n 1, s 552, l 18, 19).

Septembrikuise teadusliku nõukogu koosoleku protokolli kohaselt on TA muuseumile vastanud, et arvestab asutuse soovidega, kuid ei luba taotletud määral juurdeehitust ning töötajate arvu kasvu (EKM arhiiv, n 1, s 555, l 22). Ühtlasi nähtub protokollist, et jaanuaris tuliste sõnavõttude saatel räägitut ja otsustatut on püütud teostada: parandada korrastatud materjali seisu, raken-dada tööle väiksemaid kolleegiume, anda avalikkusele ülevaade kogumisüles-kutsetele vastuseks saadetust jm (EKM arhiiv, n 1, s 555, l 27–28).

Tehnika hankimine ja tööjõu suurendamine oli kirjandusmuuseumis läbiv tegevus ka järgmistel kümnenditel ning seis paranes järjepidevalt, sh materja-lide korrastatus ja kättesaadavus. Küll jäi nõukogude ajal saamata instituudi staatus (samuti ei ühinenud kirjandusmuuseum KKI-ga) ja sellest tulenevad kõrgemad palgamäärad.

Arutelu seosed tänapäevaga

Tänapäeval oleme silmitsi mõnevõrra teistsuguse olukorraga kui viiekümne aasta eest. Paljud küsimused on lahendatud, kogusid korrastatud ja hulgaliselt juurde kogutud, nii trükitud kujul kui ka digitaalselt kättesaadavaks tehtud. Kogumis-, korraldus- ja uurimistöö on muutunud tehnilisemaks, uurimisaines digitaalsemaks. Toonastest aruteludest torkab silma mitme osaleja ettenägelikkus: tänagi on selge, et ühiskonna jaoks jätkusuutlike, atraktiivsete lahenduste loomiseks peavad humanitaaria ja infotehnoloogia tegutsema lähestikku. Samal ajal arutleme jätkuvalt selle üle, kuidas humanitaariat ja infotehnoloogiat paremini ühendada ning vastastikku valdkondlikke teadmisi vahendada. Digihumanitaaria võiks olla enesestmõistetav osa humanitaariast, mitte segadusttekitav täiend (Lindström, Uibo 2017).

Arvutite kasutamine folklooriandmete töötlemisel sai hoogu 1980. aastatel. Kuna 1967. aastast osutatud soovid puudutasid mitmel puhul etnomusikoloogiat, tuleb mainida, et kirjandusmuuseumi endises etnomusikoloogia osakonnas loodi pikaajase töö tulemusena regiviiside andmebaas ning selle alusel arvutimeetod regiviiside tüpoloogia koostamiseks ja rahvamuusika võrdlevaks uurimiseks (Rüütel 2009: 208–209). Praeguseks on folkloristikas kasutusel kümneid eri aegadel projektipõhiselt loodud andmebaase. Käesoleval hetkel on probleemiks nende liidestamine.

Tehnilised võimalused on toonud teisi muresid: andmete ligipääsu juures peab ühelt poolt arvestama kaastööliste endi soovide, aga ka hirmudega, ning teisalt rangete nõuetega eetika, isiku- ja andmekaitse osas. Teaduses kehtib samal ajal üha rohkem avatud teaduse ja andmete vaba juurdepääsu nõue. Paradoksaalselt ei lase avatud teadus täiel määral kaitsta kaitsmist vajavat. Lisaks ei ole folklooriarhiivid „surnud”, vaid elavad teadmuskeskused, mis ühendavad eri sajanditest ja eri keeltest-kultuuridest pärit materjale, esindavad teaduslikke, õppe-eesmärgilisi, koduloolisi ja perepärimuslikke huve ning teevad koostööd nii teiste institutsioonide, kogukondade kui ka üksikisikutega. Avatuse-suletuse vahel balansseerimine on keeruline, ent loodetavasti mitte võimatu. Arhiivitöö tulevikku silmas pidades on oluline lahendada küsimus, millises formaadis ja vormis tuleks tänapäevast materjali säilitada ja arhiveerida, et see oleks uurijatele kasutuskõlblik mitmete aastakümnete pärast. See nõuab häid ennustajavõimeid tehnoloogiliste arengute osas. Ilmselgelt on siingi koostöövajadus infotehnoloogia ja humanitaaria vahel.

Väga paljud teadlased tegelevad keerulistele olukordadele lahenduste leidmise või leiutamiseega. On ka mõistetav, et teadustööle lisanduvad uued ülesanded või projektid, plaane peab erinevatel põhjustel muutma. Tehnika, rahastuse ja tööjõu teemasid võiks korrutama jäänud. Tiptulemusteni püüeldakse paraku teadlaste endi tervise ja pere arvelt, stabiilse tugistruktuuri puudumine ei lase ka püsivalt teha heal tasemel teadust.

Projektipõhisust siiski veel üsna suures ulatuses ette kirjutav teaduspoliitika suunab teadlasi tegelema rohkem administratiivsete ülesannetega: korraldustöö, taotluste ja aruannete koostamise, projektijuhtimise, lisaks ka juhendamise, loengupidamise ja muuga (nt Lukner 2016: 46). Nende ülesannete täitmine on muidugi eelduseks, et oleks üleüldse võimalik seatud eesmäärke saavutada. Ka eduka uurimisprojekti puhul tuleb uurimisrühmadel loota jätkurahastusele, vältimaks teema järsku lõppemist. Hea j ä t k u s u u t -

lik teadus vajab rohkem aega ja püsivamaid ressursse, kui võimaldab mõne aasta pikkune projekt – sellel teemal on avalikult palju sõna võetud (nt Niinemets 2015; Ukrainski jt 2015; Koppel jt 2016; Maidla 2017). Uued eesmärgid rahastuses³² ja karjäärimudelid (näiteks tenuuri rakendamine Tallinna Tehnikaülikoolis) ei paku esialgu lõplikke lahendusi. Tänase teaduspoliitika, rahastuspõhimõtete ja karjäärimudeli kaugemate tagajärgede osas tuleb loota, et muudatusi tehakse läbimõeldult ning neil arengutel on positiivseid külgi. Humanitaarteadused, olles jätkuvalt vägagi arenemisvõimelised, on tõepoolest inimkonna silm: meil on ka tänapäeval vajadus ühiskonnale silma vaadata, mõista ja seletada selles peegelduvat.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus) ning Haridus- ja Teadusministeerium (uurimisprojekt IUT22-4 „Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad“).

Käsikirjalised allikad

EKM arhiiv = Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiv:

EKM arhiiv, n 1, s 540 – Kreutzwaldi-päeva teadusliku konverentsi materjalid.

EKM arhiiv, n 1, s 547 – 1967. a. eelarve, kinnitatud töötasufond ja kapitaal-mahutuste plaanid.

EKM arhiiv, n 1, s 552 – Osakonnajuhatajate koosoleku protokollid.

EKM arhiiv, n 1, s 553 – „Edasi” vestlusringi materjalid.

EKM arhiiv, n 1, s 555 – Teadusliku Nõukogu koosolekute protokollid.

EKM arhiiv, n 1, s 568 – Osakondade (v.a Arhiivraamatukogu) museoloogilise töö perspektiivplaan alates 1968. a., eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia 20-aasta plaan (1963.–1982. a.) ja seletuskiri selle juurde.

EKM arhiiv, n 1, s 574 – 1968. a. eelarve, kinnitatud töötasufond ja kapitaal-mahutuste plaanid.

Kirjandus

Adamson, Virve 1990. Bibliograafia osakonna töösuunad ja kartoteegid. – Juurtega sajandite mullas. Kogumik Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi 50. aastapäevaks. Toim Meelis Kahu. Tallinn: Eesti Raamat, lk 92–98.

Ahven, Eeva 2007. Pilk paberpeeglist. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993. Toim Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Annist, August 1968. Meie rahvaluule hiigla-aarded ootavad tõepoolest „ime-masinaid”. – Edasi 14. I, nr 12, lk 3.

Annus, Endel 1966. Teadlaste ja spetsialistide teenistuses. – Sirp ja Vasar 28. X, nr 44, lk 2.

Edasi 1968 = Kirjandusmuuseumi probleemid ja perspektiivid. – Edasi 17. II, nr 41, lk 2.

³² Vt lähemalt „Uurimistoetuste ja tegevustoetuse uus kontseptsioon” (2016) http://www.etag.ee/wp-content/uploads/2016/10/Uurimistoetuste_ja_tegevustoetuse_uus_süsteem_ETAg_2016.pdf

- Ertis, Eduard 1967. Probleem kerkib probleemi kõrvale. – Edasi 21. III, nr 67, lk 2.
- Ertis, Eduard 1968. Kirjandusmuuseumis: plaanid – aruanded – töö – ettepanekud. – Edasi 24. I, nr 20, lk 2.
- Goršič, Ave 2015. Seitse soovi. Ootused ja täitumised 1967–2015. – Mäetagused, nr 62, lk 95–100.
- Kahk, Juhan 1967. Eilses, tänases ja homses. – Sirp ja Vasar 15. IX, nr 37, lk 3–5.
- Kahk, Juhan 1968. Vastuseks Laine Peebule. – Sirp ja Vasar 31. V, nr 22, lk 7.
- Keel ja Kirjandus 1967 = Bibliograafide saavutusi ja päevamuresid. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 58–59.
- Koppel, Andres, Jaanson, Karin, Rutiku, Siret 2016. Teaduse rahastamise süsteem vajab ümberkorraldamist. – Eesti Teadus 2016. SA Eesti Teadusagentuur, lk 45–46. http://www.etag.ee/wp-content/uploads/2014/01/TA_teaduskogumik_veeb-1.pdf (28. VIII 2017).
- Krikmann, Arvo 2000. Eesti lühivormide allikaloo [võrguteavik], ptk 8. <http://www.folklore.ee/~kriku/ALLIK/> (22. IX 2017).
- Kuuli, Olaf 2002. Sula ja hallad Eesti NSV-s: kultuuripoliitikast aastail 1953–1969. Tallinn: O. Kuuli.
- Kõiva, Ottilie 1967. Muuseumitöötajad pole jäänud, käed rüpes, imemasinaid ootama. – Edasi 24. XII, nr 299, lk 3.
- Kään, Heino 1966a. Kirjandusmuuseumis 4. Ajakirjanduse koondnimistud. – Edasi 16. XI, nr 269, lk 2.
- Kään, Heino 1966b. Kirjandusmuuseumis 5. Iga päev pole pühapäev. – Edasi 17. XI, nr 270, lk 2.
- Kään, Heino 1967. Kreutzwaldi päevast ja Kreutzwaldi muuseumist. – Edasi 31. XII, nr 305, lk 3.
- Laido, Evi 1967. Kreutzwaldi päev. – Edasi 24. XII, nr 299, lk 3.
- Laugaste, Eduard 1967. Mõningaid mõtteid museoloogilisest tööst eesti folkloristikas. – Edasi 17. XI, nr 293, lk 2–3.
- Lindström, Liina, Uihoaed, Kristel 2017. Valdkondade vastasseis? Digihumanitaaria – see ongi tänane humanitaaria. – Novaator. <http://novaator.err.ee/600621/valdkondade-vastasseis-digihumanitaaria-see-ongi-tanane-humanitaaria> (28. VIII 2017).
- Lukner, Heli 2016. Järelkasv ja teadlaskarjäär. – Eesti Teadus 2016. SA Eesti Teadusagentuur, lk 46–47. http://www.etag.ee/wp-content/uploads/2014/01/TA_teaduskogumik_veeb-1.pdf (28. VIII 2017).
- Maidla, Margus 2017. Millist teadust vajab Eesti? Ehk Teadussüsteemi mitmekesisusest ja järjepidevusest. – Sirp 18. VIII. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/millist-teadust-vajab-eesti-ehk-teadussusteemi-mitmekesisusest-ja-jarjepidevusest/> (25. VIII 2017).
- Margus, Malev 1966. Metsandus, haljastamine ja retrospektiivne bibliograafia. – Edasi 29. X, nr 255, lk 1.
- Niinemets, Ülo 2015. Eesti teadus Euroopa teadusruumis. – Sirp 11. XII. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/eesti-teadus-euroopa-teadusruumis/> (28. VIII 2017).
- Oras, Janika 2008. Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm. Arhiivitekstid, kogemused ja mälestused. (Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 27.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Palli, Heldur 1967. Millest siis alata? – Sirp ja Vasar 1. XII, nr 48, lk 4.

- Palli, Heldur 1970. Ajaloobibliograafia ja teaduslik informatsioon. – Leninlik etapp eesti ajalooteaduses. Toim Endel Laul. Tallinn: Eesti Raamat, lk 310–321.
- Peep, Laine 1968. Alustada tuleb kohe – aga asjalikult! – *Sirp ja Vasar* 24. V, nr 21, lk 3, 7.
- Pillau, Endel 1967. Vanema perioodika bibliografeerimisest. – *Sirp ja Vasar* 12. XI, nr 45, lk 7.
- Rahva Hää! 1967 = Abinõudest ühiskonnateaduste edasiarendamiseks ja nende osa suurendamiseks kommunistlikus ülesehitustöös. – *Rahva Hää!* 23. VIII, nr 197, lk 1–2.
- Randalu, Hillar 1968. Tesaaurus võib dinosauruse. – *Sirp ja Vasar* 6. IX, nr 36, lk 4.
- Rüüt!l, Ingrid 1967a. Seitse soovi. – *Edasi* 24. IX, nr 226, lk 3.
- Rüüt!l, Ingrid 1967b. Täna, sest, homsele mõeldes. – *Sirp ja Vasar* 13. X, nr 41, lk 5.
- Rüüt!l, Ingrid 2009. 30 aastat rahvamuusika sektori sünnist. – Paar sammukest XXV. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2008. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 194–236.
- Tampere, Herbert 1971 [1967]. Kaks ettekannet Eesti folkloristika ajaloost. – Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. (Uurimusi ja materjale VII.) Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, lk 183–203.
- Tedre, Ülo 1968. Vaja on nii inimesi kui ka masinaid. – *Edasi* 21. I, nr 18, lk 2.
- Tedre, Ülo 2015 [1997]. Tagasivaateid KKI rahvaluulesektori tööle 1947–1990. – *Mäetagused*, nr 61, lk 161–170.
- Ukrainski, Kadri, Kanep, Hanna, Timpmann, Kadi 2015. Konkurents teadusrahale. – *Sirp* 25. IX. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/konkurents-teadusrahale/> (28. VIII 2017).
- Vatter, Enn 1968. Kas oleme loonud uue dinosauruse. – *Sirp ja Vasar* 19. I, nr 3, lk 4.
- Veersalu, Ilse 1966. Ühe suure varaaida võtmed. – *Edasi* 3. VIII, nr 180, lk 2.

The public debate around the Estonian Literary Museum and the humanities in 1967–1968

Keywords: folkloristics, history of science, 1960s, humanities, information technology, Estonian Literary Museum, Estonian Folklore Archives

The article recollects a debate between humanities scholars published in two Estonian newspapers – *Sirp ja Vasar* and *Edasi* – in 1967 and 1968. One of the main issues was the prospective implementation of computers and information technology in the preservation of humanities collections as well as in data processing and retrieval in the Estonian SSR. The other hub of the discussion was the Fr. R. Kreutzwald National Literary Museum at the ESSR Academy of Sciences and its folklore department (Estonian Folklore Archives), also touching upon the problems and functions of the collections and personnel of other departments of the museum.

The prevailing results of the debate were that humanities should necessarily be encouraged to cooperate with information technology, possibly with the help of a prospective centre of information sciences, while manual handling of data and col-

lections should be reorganised providing for a conversion to computer-based technologies. As for the Literary Museum, the debate explicated the needs of both the museum staff and the users of its collections, as well as the activities necessary to facilitate the arrangement and accessibility of the collections, including cooperation with other humanities institutions.

Notably, the public debate of 50 years ago reveals some interesting parallels between the then problems of uniting the forces of the humanities and information technology and the present-day field of digital humanities, considering the demand for it as well as its developmental requirements.

Ave Goršič (b. 1979), PhD, Estonian Literary Museum, Estonian Folklore Archives, Researcher, avegorsic@folklore.ee

KIRJAD LAAGRIST

Karl Ristikivi kaks kirja Eerik Laiule Sigtuna põgenikelaagrist

Koopiatega Karl Ristikivi kirjadest Eerik Laiule (1904–1961) astus 30. juunil 1994 Karl Ristikivi muuseumi uksest sisse Rein Moora (1926–2006), ajaloolane, graafik ja endine soomepoiss. Kokku oli koopiaid viiest kirjast, neist kaks varasemat on saadetud Sigtunast, mis pärast paaripäevast viibimist Vikingshilli nn läbikäigulaagris oli Ristikivi esimene, 1944. aasta lõpus umbes kolmekuine peatuskoht Rootsis. Mõned kirjakohtad on varustatud ka Rein Moora pliiatsimärkustega.

Nüüd, mil Karl Ristikivi põrm on jõudnud Rootsist kodumaale, võiksid need kaks kirja heita valgust tema Rootsi saabumise ajale ja kirjanikku paguluse alguses vallanud meeleoludele. Ristikivi varajane pagulasestaatus Rootsis on seni olnud lünk tema avaldatud korrespondentsis (vt K. Ristikivi, Valitud kirjad 1938–1977. Koost R. Hinrikus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2002). Siin avaldatavaile eelnev kiri on saadetud 11. IX 1944 Helsingist Ants Orasele, järgmised veebruaris 1945 nooremale sõbrale Lembit Mudale (1924–1992) juba Uppsalast, kui Ristikivi oli saanud väheke kindlama pinna jalge alla – elu- ja töökoha, ehkki mõlemad olid ajutised. Nagu tajus kirjanik inimelugi ajutisust kui aset telkide all.

Kui Ristikivi kirjad nooremale sõbrale Lembit Mudale on kantud isalikust hoolest, siis kaheksa aastat vanem etnoloog ja seltsikaaslane EYS Veljestos Eerik Laid oli pigem autoriteet, ent selline autoriteet, kellele võis avaldada ka pahameelt ja vastalisi mõtteid. Seega tõeline ja usaldusväärne sõber.

Eesti Rahva Muuseumi direktori kt Eerik Laid oli rahvusliku tegevuse eest vahistamise kartuses 2. augustil 1943 põgenenud Soome ja organiseeris seal koos Kustaa Vilku ja Urho Kaleva Kekkosega Eesti Büroo, olles selle juhatajaks kuni lahkumiseni Rootsi 1944. aasta augustis. Kui Soome saabus Ristikivi, sai ka tema seal tööd, pidades kodumaalt põgenenud ja soomepois-tena võidelnud eestlaste kartoteeki. Tihedad kontaktid jätkusid ka Rootsis, eelkõige rahvuspoliitilise koguteose „Vabariiklane” (1945–1947) toimetamisel koos Rudolf Jalaka (1914–1997) ja Arvo Mägiga (1913–2004) ning samanimelises ühingus, ja kuni Eerik Laiu surmani liiklusõnnetuses 15. septembril 1961. „Oli alati lohutav teadmine, et tema optimism ja meelerahu oli kõigutamatu, et ta alati valmis aitama ja julgustama või vähemalt kaasa tundma,” kirjutab Ristikivi järelehüüdes „Eerik Laidu mälestades” ajalehes Teataja 30. septembril 1961.

Eerik Laiu töödest ja vaadetest annab hea ülevaate Pekka Erelti ja Hando Runneli koostatud „Eesti mõtteloo” köide „Paopaidad” (1997). Eerik Laiu sügavat veendumust, et maapaole annab õigustuse vaid eestluse säilitamine tagasimineku lootuses, mitte allaandmine või ümberrahvustumine, tundub

aga kandvat ka Ristikivi looming. Kuidas ütlebki üks tema tegelane romaanis „Lohe hambad”: „Ma ei ole üldse põgenenud. Olen ainult taganenud uuele võitlusliinile.” (K. Ristikivi, Lohe hambad. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1970, lk 56.)

JANIKA KRONBERG

Sigtunas, 23.10.44

Hüva maisteri!

Sinu kiri 15.10.1943 on mul lõpuks käes, kuigi see rohkem kui aasta võttis, enne kui ta siia jõudis. Reportaaž oli huvitav, kuigi oleksin nii palju muudki teada tahtnud, mida aga vist pole võimalik kirja panna.¹

Päevad lähevad nüüd nii kiiresti, nii et ei saa vahel hästi aru, sünnib see unes või ilmsi. Tuleb välja, et homme möödub juba kuu minu Rootsi jõudmisest, ja Sigtunas on oldud üle kolme nädala. Aga see võiks olla ka kolm aastat, ajamõiste on siin esimene, mis kaob.

Elu on siin teatud määral veel kasarmulikum kui Pihkvas, see algab juba sellest, et tühist erakirjagi on pingutav kirjutada. Rääkimata muust. Lugada olen saanud ka üsna natuke, ja pole ka õieti millekski tahtmist.

Jah, kui nüüd oleks kinni haarata millestki, mis nõuaks palju tööd ja rabelemist, aga mille mõttesse vähemalt ise suudaks uskuda, ehk oleks sellest natuke abi, et ennast püsti hoida. Nii jääb aga inimene lamama ka siis, kui keegi teda pikali ei löö.

Uibopuu läks eile ära linna, Saksa lehte tegema.² Nagu kuuldu, tuleb siiski kaks seitungit, üks Saksa, teine Ingli oma.³ Muide, piinlik küll tunnistada, aga ma ei teadnud kuni viimase ajani, kes see Ingel üldse on. Jah, ükski prohvet pole kuulus, jne... Komitee,⁴ s.o. Rei+Penno, hoiab muidugi kavalal kombel end

¹ Eerik Laiu kirju Ristikivile ajavahemikust 15. X 1943 – 10. VIII 1961 säilitatakse Rootsi Riigiarhiivi deponeeritud Balti Arhiivis asuvas Karl Ristikivi arhiivis; oma esimeses kirjas kirjeldab Laid ilmselt olukorda Eestis, mida ta illegaalsete külastuste tõttu hästi tundis.

² Valev Uibopuu (1913–1997) sai toimetaja töökoha ajalehe Välis-Eesti juures, mille asutajaks ja peatoimetajaks aastail 1944–1948 oli Edgar Valter Saks (1910–1984). Helsingis oli Saks töötanud Eesti Büroo majandusnõunikuna ja andnud koos Uibopuu ja Ristikiviga välja almanahhi „Eesti Looming”.

³ Bernhard Ingel (1901–1983) koordineeris sõja ajal põgenike saabumist Rootsi, oli üks ajalehe Teataja asutajaist ja toimetuse liige aastail 1944–1953, hiljem juveliir Stockholmis. Ajalehe Teataja esimene number kannab kuupäeva 28. X 1944, Välis-Eesti päises on 29. X 1944, kahe ajalehe vahel on aga hiljemgi olnud vaidlusküsimus, kumb neist tegelikult trükikojast varem välja tuli.

⁴ 26. III 1944 Stockholmis asutatud Eesti Komitee, mille tegevus pidi olema põhimõtteliselt apoliitiline ja ühendama võimalikult paljusid Rootsi jõudnud Eesti põgenikke. Eesti Komitee üks esimesi eesmärke oli põgenike lastele eestikeelse koolihariduse korraldamine, ent ka ajalehe väljaandmine. Ajalehest Teataja kujuneski tegelikult Eesti Komitee häälekandja, mis kogu oma ilmunise vältel väljendas Eesti Vabariigi Valitsuse eksilisis seisukohti. Ajalehe ja Eesti Komitee suhetest pikemalt vt J. Kronberg, Ajaleht „Teataja” 1944–2002. – O. Mikiver, Heites pilku tagasi. – Loomingu Raamatukogu 2004, nr 29–30, lk 105–128. Eesti Komitee esimene esimees oli Rudolf Penno (1896–1951), August Rei (1886–1963) oli asutaja ja juhatuse liige.

otsesest võitlusest kõrvale nagu alati. Ja Stockholmi meeste seisukohad osutuvad tagantjärele alati õigeks!

Mu endine šeff⁵ olevat kuuldavasti interneeritud. Ma arvan, see on päris targasti tehtud – keda ei saa ignoreerida, see tuleb interneerida. Ja mõni inimene on selline subjekt, et aja ta uksest välja, ta tuleb aknast tagasi. Peaks olema võimalik sama ka Edgar voni ja Valeeriuse⁶ suhtes, üks on ju olnud mingi direktor ja teine „Eesti Sõna” toimetusliige... Ära arva, et ma pahandan oma kunagise šefi saatuse pärast, seda hoopiski mitte. Kui Kungsgatani troika⁷ jääb oma võitluses puhtpoliitilisele platvormile, on kõik korras. Kui seal aga, nagu mulle eemalt paistab, on peaküsimuseks isiklik karjäär ja kohad, siis on asi natuke halvem.

Mäletan, kord oli juttu, et meie õnnetuseks oleme alati olnud opositsioonis. Hüva on, ma püüdsin viimase kahe-kolme aasta jooksul olla aus lojalist, püüdsin seda olla isegi Helsingis, kus üks pettumus järgnes teisele. Kuni meie vabatahtlike tagasimineku puhul ma ei suutnud enam ja tunnistasin endale ja teistele, et ma ei poolda meie Suurte juhtide seisukohti ja poliitikat. Ja ma ei teinud seda otsust mitte „väikse” üksikküsimuse puhul, vaid otsustasin nüüdsest peale jälle lahtiste silmadega ja arvustavalt jälgida kõigi meie kutsutud ja seatud rahvajuhtide tegevust. Tulin siia siis juba niiöelda vaba mehena, ja tunnen, et see on hea. On ainus lohutus praegu, et ei tunne ennast kaasvastutajana teiste talitusviisi pärast, ei tarvitse kedagi vabandada endas näriwa väikse kahtluse kiuste. Vaid võib öelda julgelt ja häbematult: siin ei päästeta rahvast ja riiki, siin tehakse poliitikat – päris vanas heas 1930-date aastate stiilis, kauplemisega haokubude ja ääremaade pärast. Selleks on meil suurim haokubupoliitika partei, asunikude, esindus siin küllalt tugev.⁸ (Suurväli⁹ tuli mulle ka üks õhtu linnas vastu, tema kohta ei näi laagrikohustus maksvat, küll aga Martinnoffi¹⁰ kohta). Erinevus Stockholmi ja Helsingi büroode vahel on juba seegi, et meil oli nurgas hunnikus „Malevlane”, siin Tereese heliplaadid.¹¹

Radikaalid, eriti Ronimois,¹² heidavad Saksale ette, et selle rahad on pärit kahtlasest allikast. Aga ise nad saatsid Helsingi asju ajama meie vana sõbra René Kuusiku.¹³ Mille tagajärjed muidugi alles hiljem selguvad, aga mille

⁵ Saksa okupatsiooni aegne Tartu ülikooli rektor ja Tartu Linnauurimistoimkonna president geograaf Edgar Kant (1902–1978), kelle alluvuses majandusgeograafia instituudi ajutise abitööjõuna assistendi palgaga Ristikivi töötas 1. II 1942 – 11. IV 1943. Paguluses töötas Kant Lundi ülikooli juures.

⁶ Ilmselt Valev Uibopuu.

⁷ Aadressil Kungsgatan 50 tegutses juba aastal 1942 saadik Heinrich Laretei, Harald Perlitz ja August Rei asutatud Eestlaste Abistamisorganisatsioon (Estniska Hjälporganisationen).

⁸ Ristikivi peab ilmselt silmas 1930. aastate lõpul Eestis Põllumeeste Kogude nime all tuntud erakonda, mille liikmed hakkasid varakult ka Rootsis arendama poliitilist tegevust.

⁹ Eerik Suurväli (1907–1975), õppinud ajalugu Tartu ja Helsingi ülikoolis, Saksa okupatsiooni ajal oli arreteeritud, vabanedes põgenes Soome ja töötas Eesti Büroos, 1949. aastal saadeti Rootsist välja kui KGB agent (varjunimi Juhan Mölder).

¹⁰ Arstiteadlane Georg Olaf Martinoff (1910–1981) emigreerus 1944. aastal Soome, seejärel Rootsi, alates 1950. aastast elas Kanadas.

¹¹ Vihje August Rei abikaasa, lauljanna Therese Rei (1891–1976) plaadikogule.

¹² 1942 Rootsi jõudnud Hans Ronimois (1912–1984) korraldas Soomest Rootsi saabunud Eesti põgenike vastuvõttu.

¹³ Ärimees René Kuusik (1913–1965) pidas sidet Soome ja Rootsiga, aitas üle viia põgenikke, 1951. aastal siirdus Rootsist Kanadasse, suri Montréalis. Ristikivi pahameele põhjus pole teada.

puhul ma ette öelda võin, et kui kivide loopimiseks läheb, siis ma ka endale jõukohase munaka leian ja seda mitte viskamata ei jäta.

Teiselt poolt muidugi pean veel kord kinnitama, et ma ei poolda Saksa vahmiili, ja tema ettepanek alguses: Kant lehe peatoimetajaks, oli isegi minule liig. Aga kas meil siiski pole võimalik praegu, kus ka Eestist on tulnud üsna väljapaistvaid ajakirjanikke, nimelega mehi, teha üht soliidset lehte, mida ei toimetaks mõni eluaegne kohvikupoliitik või mees, kelle ainus voorus on see, et ta on enne teisi jalga lasknud ning omab küllalt häbematusust. Lehe tegemisega tulevad toime vahest ka inimesed, mitte ainult inglid.

Et EK end otseselt mingi ajalehega ei seo, on muidugi hea. Et nad seda teevad isiklikel ja mitte välispoliitilistel põhjustel, ei tähenda midagi. Praegu on olukord siiski veel kriitilisem kui meil Soomes, seal võisime end veel lugeda osaltki ründajateks, siin oleme täiel määral taganejad. Ja mida vähem sel puhul avalikult häält tehakse, seda parem. Saame tegutseda ainult teisel pinnal. Kahjuks on meie inimestel sel teisel pinnal tegutsemise puhul võimed arenenud ainult üksteisele jala taha panemiseks.

Nojah, võid nüüd öelda, et nuriseda on alati lihtne, aga sellest pole kasu. Paremini teha midagi positiivset. Kuid ära unusta, et esiteks olen maaslamaja (isegi minu arhiivtööde toetuse palvest ei saa tõenäoliselt asja) ja teiseks, et midagi teha, peab olema materjali. Materjalist puudub mul aga praegu kahjuks ülevaade. Ja nii kiiresti see ei lähe.

Jah, see arhiivtööde asi! Paar head inimest – Krepp¹⁴, keda Eestis paar korda kohtasin, ja Aunaste¹⁵, keda peaaegu üldse ei tundnud, õiendasid minu eest nii palju, et leidsin Upsalas koha, kus võiksin töötada. Aga nüüd selgub, et vastavat toetust siiski ei saa ja asi jääb pooleli. Põhjust ei tea, kuid ma arvan, üks oluline põhjus on see, et ma Eestis olin assistendiks Kanti juures. Võib-olla tuleb passiva poole ka Helsingi Eesti Büroo. Ei tea, kas on hea või halb, et ma siiski pole nii väljapaistev ja „kardetav” tegelane, et kuuluksin otse interneerimisele.

Aga lõpetan parem kirja destruktiivse osa, mis niikuinii on veninud pikaks ja igavaks. Ja asume konstruktiivse osa juure. Kõigepealt üks palve: kas leidub seal Sinu naabruses tuntud või tuttavaid inimesi – võiksid neist mulle teatada. Siit-sealt laagritest olen juba mõned tuttavad üles leidnud, ja nende kaudu katsun laiendada oma „baasi”. Et saaks vähemalt oma tuttavate kohta mingi „kartoteegi”. Meie Helsingi kartoteegist¹⁶ ma palju ei tea, Pekomäe¹⁷ kirjutas küll, kuid kohvritest ei lausunud sõnagi. Kahjuks ei saa kõiki küsimusi lahendada kirjateel, kuid suuliseks kõneluseks ei ole vist niipea võimalusi. Kui ma ka laagrist välja pääseksin (isegi fiktiivne koht on olnud kõne all), ei ole ju seal väljas midagi peale hakata. Ja minu õnnetu romaan, mille viimased poognad Helsingis trükkimisel olid, on nagu maa alla kadunud.¹⁸ Kirjastaja ise olevat kuski laagris, aga kus, seda ma ei tea. Kangro on kuski Põhja-Rootsi laagris,

¹⁴ Endel Krepp (1908–1983) oli töötanud enne Ristikivi Tartu Ülikooli majandusgeograafia instituudis, hiljem paguluses rahvusliku liikumise aktiivne tegelane Rootsis.

¹⁵ Randar Aunaste (1915–2001), õppis Tartu Ülikoolis majandusteadust 1934–1939, hiljem elas Kanadas.

¹⁶ Vihje Ristikivi korraldatud Eesti Büroo kartoteegile, millesse koguti andmeid kodumaalt põgenenud eestlaste kohta.

¹⁷ Vello Pekomäe (1919–1995), ajakirjanik peamiselt Välis-Eesti juures.

¹⁸ Helsingis ilmunud romaani „Tuli ja raud” kordustrukk (1944), mille andis välja Andres Laur (1909–1973), hilisem Orto kirjastuse omanik Rootsis ja Kanadas.

olen temaga ka juba kirjavahetuses.¹⁹ Kures²⁰ on vist samas kohas, kus Peko-mäe, aga kindel ma ei või olla. Ega sa muide ei jõudnud viimati Läänemaale ja ei tea mõnd inimest sealt tulnud olevat?

Lõpuks tahaksin veel tähendada, et kui sellest kirjast võib jääda mulje, nagu oleksin ma kõigi siinsete suurtega tülis, siis see ei vasta tõele. Saan kõigiga suurepäraselt läbi. Loen praegu Graves'i romaani vanast Roomast, keiser Claudiusesest, kes sealses mürgitamiste ja tapmistega keerises säilitab oma pea seetõttu, et teda peetakse idioodiks. Vahel on sellest tõesti kasu.

Kui mahti saad, kirjuta mulle edaspidigi.

Jään sedapuhku kõigi vagade soovidega
Karl Konstantin.

Sigtunas, 8. 11. 44

Tervist, maestro!

Sinu viimane õpetliku ja kasvatava sisuga kiri tänuga kätte saadud. Vahepealne aeg on kulunud julguse kogumiseks, et uuesti kirjutada, teiselt osalt ka lehtede riisumiseks Sigtuna kooli rohtaedades, et tubaka- ja postmargiraha teenida, sest mu kirjavahetus näitab rõõmustaval kombel tõusutendentsi ja jõuab varsti järele õndsas E. Toimisto ajale. Selle vahega ainult, et ma nüüd hoopiski ei vannu, vaid koguni iga sissetulnud kirja üle rõõmustan. Tuleb seal iga sõber oma iseloomuliku näoga ja tegumoega, vaadetega ja reportaažiga, ja siis võib mõneks hetkeks peaaegu unustada, et istud seegis.

Päris maaslamaja ma ei ole enam jah, „Ametlik Teataja” tellis minult lastejutte. Häda ainult, et ma nii ammu enam pole lastele kirjutanud ja seda ei oska teha, kuna mul pealegi on seal sellised kibedad võistlejad nagu Per Wieselgren, Julius Lill ja Vanem Kirjamees.²¹

Distsipliini küsimuses oleks mul enese vabandamiseks öelda järgmist:

1. Ilukirjanduslikus teoses peab autor vaatlema asja mõlemat poolt, peab olema õiglane nii ühe kui teise suhtes, võtma kõike sub speciae aeternitatis. Ja alati leidma, mis kõige halva juures head oleks näha.

2. Ajaleheartiklis, võitluskirjutises, ei saa minna ka vastaspoolt õigustama. Kuid siiski tuleb ennast tsenseerida niipalju, kui on vaja asja kasuks. S. o. ei saa kirjutada kõike, mis meel mõtleb.

¹⁹ Bernard Kangro (1910–1994) viibis põgenikelaagris Põhja-Rootsis Örnköldsvikis 27. IX – 9. XII 1944.

²⁰ Voldemar Kures (1893–1987), üks informeeritumaid eesti ajakirjanikke, Artur Adsoni sõnul tuntud ka kui „Suur Kombinaator”, osalenud Vabadussõjas, töötanud algul Postimehe, hiljem pikemalt Päevalehe juures jm, tegi kaastööd ka Läti, Soome ja Rootsi ajalehtedele, alates 1935. aastast Riiklikus Propaganda Talituses. 1943. aastal põgenes Soome, kus tegi kaastööd ajalehele Malevlane, hiljem elas Stockholmis; pseudonüümidest on tuntuim Fakt.

²¹ Per Wieselgren (1900–1989), rootsi keele- ja kirjandusteadlane, 1930–1941 rootsi keele professor Tartu Ülikoolis, korp! Sakala vilistlane. Wieselgren oli 1944–1945 Stockholmis ajalehe Teataja esimene vastutav väljaandja, sest selleks sai olla Rootsi kodakondsusega isik. Eesti keeles on ilmunud mälestusteraamat „Vasarast haakristini. Eesti 1939–1941” (2002). Julius Lill (1878–1951) oli Eesti poliitik ja farmatseut, korp! Sakala auvilistlane. Vanema Kirjamehe pseudonüümi kasutas luuletaja ja kriitik Artur Adson (1889–1977).

3. Erakirjas peab inimesel olema õigus vabaks („distsipliinituks”) eneseväljendamiseks. Ei saa nõuda sellist „demokraatiat”, kus juhtivaid isikuid, kes end ise loevad ainuõigeteks demokraatideks, ka mõttes arvustada ei tohi, see ületab äärepealt isegi Stalinliku demokraatia.

4. Võin olla distsiplineeritud sõdur kuid mitte distsiplineeritud lakei. See on võib-olla iseloomuviga, aga vähemalt esimest poolt sellest olen seni oma voo- ruseks lugenud ja loen ka edaspidi. Praegu ei saa nõuda inimestelt sõdurivoo- rusi, kuna puudub võitlus igal kujul. Kui ei usu, loe meie lehti.

Mõlemad seitungid ei saa minu arvates vana palju manatud „Malevlase” vastu. „Teataja” teine number on küll natuke rohkem lehe nägu. Kuid sisus puudub kõik see, mis näitaks, et tegemist on õieti Eesti Vabariigi häälekand- jaga. Tean ja pean isegi õigeaks, et praeguses oinas olukorras tuleb olla ettevaat- lik, kuid võib mõndagi öelda ka ettevaatlikult, ja isegi ütle mata jätta võib nii, et on öeldud. Vaja on ainult tahet öelda. Wieselgreni jutt „Teatajas” ajas mu paar nooremat kamraadi vihale: kui juba E. K. häälekandja hakkab propageerima ümberrahvustamist, mis mõte on siis siia tulekul – selleks on võimalused ka mõlemas suures riigis.²² Mina isiklikult annan W-le andeks, ta on professor. Ja pean Saksa juttu „V-E-s” veel hullemaks, kuna seal äärmine materialism on lisaks veel jõhkralt, koguni uulitsapoisilikult sõnastatud (näit. see võimaluste „haistmine”).²³ Ma ei ole „V.E” vastu mitte Sinu lojalistlikkuse põhimõttel (kui E. K. oma a priori õiguse kasutamisega ei oska või ei taha hakkama saada, sest peale muu ma kardan, et ilma „V.-E-ta” oleksime „Teatajat” mitu head kuud võinud oodata), vaid seepärast, et sinna on pesitsenud mingi molluskite ordu (vaene Valev, kes sinna pesasse sattus!). Meil oli Uibopuuga enne pikalt juttu, ja et ta koha vastu võttis, oli paratamatus, sest muid võimalusi tal ka polnud. Arvas siis, et saab vähemalt midagi ära teha sisu suhtes, kuid seni kahjuks seda eriti märgata.

Asjaolu, et siin mõndagi on tehtud ja võib-olla ka praegu tehakse, ei võiks veel tähendada, et igasugune kriitika on kurjast, eeldades ainult, et see on konk- reetne ja põhjendatud. Et põhjendatud kriitikaks on alust, on siiski väljaspool kahtlust, näiteks kuulsa „päästeaktsiooni” puhul, mis nüüd tagantjärei laineid lööb, ja mida ma ka kohe ette nägin, kui sõber René kõigi oma Vollmächti- dega Helsingis üles kerkis. Mis praegu välispoliitilisel-diplomaatlikul rindel ära tehakse, sellest pole minukesel muidugi aimu, kuid Oku,²⁴ kes paar korda

²² Teataja 2. numbri (4. XI 1944) esileht oli pühendatud 6. novembril 1632 Lützeni lahingus langenud Rootsi kuninga Gustav Adolfi mälestuspäevale ja tegi seega kummarduse Eesti põgenikke vastu võtnud maale. Juhtkirja positsioonis oli Wieselgreni artikkel „Eesti ja Gustav Adolf”, milles tõstetakse esile nii Rootsi ajaloolisi teeneid eestlaste harimisel kui ka kaasajas: „Seega võiksime vähemalt oma praegustes piirides pakkuda Eesti elanikele seda kaitset vene ja saksa röövihimu vastu, mida Gustav Adolf tahtis pakkuda neile nende endi maal.” Ehkki Wieselgren mõnab pagulaste peamist lootust, et vaba Eesti riigi taastamine on põhimõtteliselt võimalik, peab ta olulisemaks põgenike liitumist ühiskonnaga ja keeleliste raskuste ületamist, seejärel kodakondsuse andmist, sest „nad oleksid väärtuslikuks lisandiks meie tõule”. Kuid maapao alguses ei mõelnud keegi ümberrahvustumisele, vaid loodeti läänერიიკide abil või isegi uue sõja puhkemise järel kodumaa vabanemisele ja tagasipöördumise võimalusele.

²³ E. V. Saks [Sks.] avaldas Välis-Eesti 2. numbris (5. XI 1944, lk 2) juhtkirja „Uutel radadel”, milles kutsub üles kohanema uue olukorraga: „Iga organisatsiooni suurim voo- rus on selles kui see haistab, mis on õhus ja kohaneb elu jooksvatele tarvidustele.”

²⁴ Oskar Loorits (1900–1961), usundiloolane ja folklorist, akadeemik, kuulus Veljestosse. Rootsis sai kohe tööd Uppsala ülikooli murde- ja rahvaluulearhiivis. Edasises vihjab Ristikivi Looritsa konfliktsele iseloomule.

Upsalast siin käinud ja peaks olema oma sidemete tõttu asjadega rohkem kursis, oli küll arvamisel, et veeranditki sellest ei tehta, mis peaks tegema. Tema on küll vahest ka suurem nuriseja kui peaks olema, kuid ma arvan siiski, et ta kritiseerijana on omal kohal, olgu ta ülesehitajana ise mis tahes.

Pekomäega olen olnud pidevas kirjavahetuses, ja ma saan siiski tema pessimismist aru. Kujutleda nüüd, et meie 2000 vabatahtlikku Soomest oleks siia sattunud. Nad oleksid arvanud täpselt sedasama, ja hullematki veel. Sealne õhkkond oma naiivse ja tormaka idealismiga on nii vastolus siinsega. Need kalurite ja kaupmeeste perekonnad, kes siia jõudnud (mitte haridus vaid hingelaad on otsustav), ei tunne muidugi puudust millegi järele, kui nad on söönud ja oma seitse kohvrit, klaveri ja kummipuu suurte pingutustega kätte saanud. Aga nende vahel on siin ja seal laagrites (ja isegi juba kohtadel) inimesi, kes tahaksid midagi muud, mingit unistust, kas või üsna rumalat. Aga see unistus peaks võimaldama neil ka midagi aktiivselt teha, kuidagi sellest osa võtta, et tunda endagi olemasolu mõtet siin maal. Ja seepärast on meie ametlike juhtide jõuluvana-usust üksi vähe. Sest kui mõni ülemere-onu meie peale mõtleb ja meile kord kodumaa kõige inventariga kätte annab, siis pole ju vaja muud kui puid saagida ja oodata. Aga ootamine muutub pikaks ja inimestele tulevad halvavad mõtted – kes muutub närviliseks, kes jääb magama, ja viimane võimalus (kuigi Saksa ja Wieselgreni ideaal) on veel halvem kui esimene, mis väljendub Pekomäede ja minutaoliste irisemistõbes.

Meil on muidu viisakas laager, intrigeeritakse küll natuke pisikeste küsimuste juures, nagu mardipäeva ettevalmistus, aga keegi ei peereta. Isegi minu nurga autojuhid mitte, kuigi nad end kavalal kombel siia laagrisse sokutasid muusikameestena esinedes. Aga minu ilus kavatsus elustada siin vana irisejate „Veljesto” mardiooperi traditsiooni läks luhta. Ooper oli juba valmis ja proovidki käisid. Aga siis tuli laagrivanem Tunón (Setumaa rootslane) jutuga, et kutsume oma olemisele ka landsfiskaali²⁵, ja see olevat nõudnud õhtu eeskava rootsikeelset teksti, mis tuleks saada Stockholmi kinnitamisele (vist ka Riksdagile). Ja siis jäi asi niisama kõrvale nagu kodune õlletegeminegi, mis oli seadusevastane.²⁶

Isiklikult olen mõnevõrra kosunud, kuigi nüüd selle kolme nädala jooksul, mil on võimalik olnud end saunas kaaluda, ma pole ei juure võtnud ega ka saledamaks jäänud. Igatahes olen juba mitu nädalat peavaludest pääsnud. Ja ma leian, et pessimistina elamine on tervisele palju kasulikum kui varem optimistina ragistamine. See ei tähenda veel, et ma südame põhjas siiski seda eelmist rasket aega taga ei nutaks. Ja kahju on „minu poistest”, kes võib-olla jumalteab kuhu ajarataste vahele on jäänud. Kirjutanud pole küll veel midagi, ega ole siin selleks ka palju võimalusi, sest see eeldab ikka natukenegi üksi istumist.

Välisuudiste suhtes oled võib-olla paremini informeeritud kui mina. Loen küll enamvähem iga päev ajalehte, sellest peale, kui Vandrarrhemi²⁷ enam lehte ei tule, ostame ise oma kollektiiviga. Ja raadiot olen ka jõudumööda kuulnud, eriti Tallinnat. Nagu sealts kuulsin, on Moora, Ariste, Palm ja veel mõned

²⁵ Rts landsfiskal aj 'politseiülem (maal)'.

²⁶ Teadaolevalt Ristikivi näitemängu „Sigtuna valged damernad” laagris siiski esitati.

²⁷ Vandrarrhemmet ehk matkajate kodu, kuhu Ristikivi ja teised põgenikud olid majutatud.

teised Lähtru mõisast „ära päästetud” koos ülikooli varandusega.²⁸ Kuna neid raadios nimetati, siis vist esialgu on nad elavate kirjas ja vist ka mitte riigivaenlastena likvideeritud. Ja ajalehti ilmub seal rohkesti, isegi kirjanduslik nädalleht „Sirp ja Kirves”. Huvitav, kes saab Tartu ülikooli uueks rektoriks? Mitmed ennustavad siin Koorti²⁹, Kurest³⁰ pole esialgu midagi kuulda.

Nüüd käib ka Saksamaal „Eesti ringhääling”. Saade on kaunis pikk ja puha eestikeelne. Kui mõelda, et varem polnud mingit eesti ringhäälingut, oli ainult Landessender Reval, kust vahel harva kostis eesti keelt. Sama lugu nagu bolševikkudega, kes alles maalt lahkunult hakkasid rääkima armsast Eesti maast ja rahvast. Ja kes seda nüüdki jätkavad, samuti kui meie rahvushümni labastamist. Üks Veimeri³¹ kõne hakkas peale sõnadega: „Eesti mehed ja eesti naised!” Pigista silmad kinni ja usu, et see on Hjalmar,³² kes kõneleb!

Jah, kui see sünniks Nicaraguas, see oleks isegi lõbus!

Aga nüüd läheneb lõuna, lõhnast on juba tunda. Toit muutub siin küll järjekindlalt viletsamaks ja Köögi-Mö üha paksemaks. Ja noh, aga pole ilus nuriseda, kui oleme siin nagunii armuleival (kuigi ma olen kogu aeg nurjatul kombel levitanud juttu summadest, mis idanaabrile välja anti).

Kangro aadress on: Luftskyddsbyrån, (Elin kapellet) Örnköldsvik. Ta küsis oma viimases kirjas ka Sinu järgi, saatsin talle aadressi.

Lootes, et mind peatselt mõne õpetliku sõnaga rõõmustad.

Kampf Heil!

Karl Konstantin.

²⁸ Ülikooli teenistuses olnud veljestolased Harry Moora (1900–1968), Paul Ariste (1905–1990) ja August Palm (1902–1972) tegelesid 1943–1944 ülikooli ja kirjandusmuuseumi kultuurivarade päästmisega sõjatulest ja võimalikust evakueerimisest Saksamaale. Üheks varade varjamise kohaks oli ka praegu Mart Helmele kuuluv Suure-Lähtru mõis.

²⁹ Filosoof Alfred Koort (1901–1956) oli Tartu ülikooli rektor aastail 1944–1951.

³⁰ Kristjan Kure (1890–1961), sõdadevahelisel ajal Venemaal õppinud ja töötanud marksistlike vaadetega pedagoog ja filoloog. 1940. aastal Eestisse suunatuna juhtis Tartu ülikoolis ühiskondlik-poliitilist kasvatustööd ja oli prorektor, Tšeljabinskist evakuatsioonist naasmise järel töötas 1945–1947 EK(b)P Keskkomitee koolide osakonna juhatajana, 1946–1948 oli Tallinna Polütehnilise Instituudi marksismi-leninismi kateedri juhataja ja professor, 1947–1951 Tallinna Pedagoogilise Instituudi direktor ja 1951–1953 samas eesti keele ja kirjanduse kateedri juhataja.

³¹ Arnold Veimer (1903–1977), 1940–1942 Eesti NSV kerge tööstuse rahvakomissar, vastutas 1941. aasta sügisel Eestist majandusettevõtete Nõukogude tagalasse evakueerimise ja „põletatud maa taktika” elluviimise eest, 1942–1944 oli Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja ja 1944–1951 Rahvakomissaride Nõukogu (aastast 1946 Eesti NSV Ministrite Nõukogu) esimees, kirjutas alla 1949. aasta küüditamise nimekirjadele. Hiljem majandusteadlane ja akadeemik.

³² Hjalmar Mäe (1901–1978), Eesti Omavalitsuse juht Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944.

SÕRVE OTS ON LAULU PESA, MUHUS ELAB NENDE ISA ...

Ingrid Rüütel. Saaremaa laule, tantse ja kombeid. CD ja DVD komplekt. (Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 8.) Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2014.

Ingrid Rüütel. Saaremaa laule ja lugusid. Mis on jäänud jälgedesse I. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2015. 400 lk.

Ingrid Rüütel. Muhu rahvamuusikat, laulumänge ja tantse. CD ja DVD komplekt. (Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 9.) Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2015.

Ingrid Rüütel. Muhumaa laule ja lugusid. Mis on jäänud jälgedesse II. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2016. 544 lk.

Eesti teadusmaastik on viimaste aastate jooksul rikastunud nelja tähelepanuväärse rahvaluuleväljaandega meie saartelt: etnomusikoloog Ingrid Rüütli eestvõtmisel on plaadiseerias „Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist” ilmunud kaks audiovideokogumikku ja raamatusarjas „Mis on jäänud jälgedesse” kaks teksti- ja noodiraamatut saarlaste ja muhulaste muusikapärimusest. Saare- ja Muhumaa lugude ja laulude mahukad köited pakuvad sisukaid mõttearendusi rahvalaulude kogumise olukordadest ja eesmärkidest, regivärsilistest ja uuematest rahvalauludest, meeste- ja naistelauludest, laulumeistritest, laulude esitajatest ning trükiallikate mõjust rahvalaulutraditsioonile.

Kogumikud avab üldhariv ülevaade paikkondlike lauluvaramute viisidest ja laulusõnadest. Muusikauuri ja folkloristina on koostaja mõlema raamatu sissejuhatuses innustunud Saaremaa ja

Muhu regilaulu viisitüüpidest, põimides käsitluse lingvistilisi ja kultuuriloolisi üksikasju. Teaduslikku käsitlust ilmes-tavad rohked teksti- ja noodinäited.

Köitev ja huvipakkuv on laulude tekstivariantide võrdlev analüüs, näiteks Saaremaa „Laevahuku” laulu eri-versioonist (*Oi, oi, oi, oi, Oldi Aadu*) ja Muhus tänaseni populaarsest „Uisulaulust” (*Ilm oli paks ja udune, ei uisk läe täna Muhusse*). Mitmed põhiteksti lõimitud kultuuri- ja ajalooliselt läbikirjutatud laulukäsitlused võiksid edukalt sobida tänapäeval soovitud üheminuti teadusloenguteks.

Väljaannete väärtuslikuks põhi-varaks on esitajate järgi korrastatud ning laulu- ja aineregistritega süstematiseeritud esinduslik valik piirkondlikku rahvaluulet. Tulemus on tähelepanuväärne just seetõttu, et Rüütel on kasutanud peamiselt tema enda osalusel kogutud ainet: Saaremaal aastatel 1956–2012 ja Muhus peamiselt 1970. ja 1980. aastatel, lisamaterjali on saadud veel 2015. aastal. Näiteks omaaegses kuulsas meestelaulukantsis Muhus oli veel 1970. aastatel võimalik kuulda kuni 10-liikmeliselt lauluseltskondadelt mitmehäälset meestelaulu. Ingrid Rüütel ja tema kolleegid Eesti Kirjandusmuuseumist on selle rahvakultuurinähtuse ainulaadsuse õigel ajal ära tundnud ja korralikult jäädvustanud. Muhu mitmehäälse meestelaulu „päästmisega” sai täidetud oluline lünk eesti heterofooniliste rühmlaulude seni vähestes arhiivijäädvustustes. Muhu legendaarsest meestelaulust on kogumikku saanud esinduslik valik.

Raamatud sisaldavad rohkesti muusikapärimusega seonduvat, sh usundilist ja kalendrikombestikku, loitse,

vanasõnu, naljandeid, muistendeid ja liisklugemisi. Koostaja näeb pärimust sünkretistlikuna ega löhu seda kergekäeliselt üksikosadeks. Nii annavad laulu- ja muusikakogumikud loomuliku žanrilaienduse kaudu tervikpildi kohalikust rahvakultuurist. See teeb kogumikud sisemiselt suuremaks.

Kultuurilooliselt väärtuslik on saartel tuntud ja armastatud lauljate ja laulumeistrite isikulooline andmestik. Sõnasepad ja viisimeistrid on igauks oma elu- ja loomingulooga esile tõstetud ja neile seeläbi au antud. Koostaja toonitab, et tema tehtud töö olgu innustuseks kohalikele koduloolastele rahvakultuuri suurkujude edasiseks uurimiseks.

Laulude esmaste trükiallikate leidmiseks on koostaja ja tema kaastöölised teinud kohati detektiivitööd. Tulemused on avastuslikud ja lausa põnevad: kirjanduslike maamärkide tuvastamine on oluline peatükk meie uuema rahvalaulu ja laiemalt võttes kultuuriloolise maastiku kujunemises.

Lisaks laulupärimusele teevad Saare- ja Muhumaa kogumikud ajastutruu sisesevaate kogukondlikku olustikku, sh põllu-, kala- ja meremeestekultuuri ning küla ja mõisa suhetesse. Oma koha on leidnud ka Eesti avalikkusele vähe tuntud Saaremaa 1919. aasta mäss ja selle traagiline mahasurumine. Ajaloolise põhjaga populaarsetes külalauludes on jäädvustatud mitmed kurbloomilised juhtumised ja rasked elusaatused.

Värskendavaks lugemiselamuseks on mälestused poole sajandi tagustest rahvaluuleekspeditsioonidest saartele. Teadlane Ingrid Rüütel avaneb oma kogumispäeviku lehekülgedel lugejale mõneti üllatavas rollis. Ta on ladusa stiiliga jutustaja, kelle head olustiku- kirjeldused ja kujundliku sõnaga maalitud portreed on ehedad ja meeleolukad. Välitööde lood on kohati seikluslikud, pajatades laulikute leidmiseks tehtud jäljelaamisest ja värvikatest kogumissituatsioonidest. Samas on kirjeldused ka tõetruud ja ausad, rääkides alguses kogujate peale *veidi viltu vaatamisest* ja rahvamängude filmimisaegsest *liigsest julgusevõtmisest*.

Kaasahaaravad meenutused kogumisretkedest on kohati poliitiliselt pingelised. Autor kirjeldab 1956. aasta Kihelkonna ja Vilsandi välitöödelt üht karmkoomilist vahejuhtumit piirivalvestaabis: „Kõige naljakam oli aga see, et erilist kahtlust äratasid minu noodid. Piirivalveohvitser, kes meiega tegeles, polnud ilmselt enne kunagi noote näinud ja pidas neid mingiks šifreeritud koodiks. Tema üsna kurjale küsimusele, mis asjad need on, vastasin, et *ноты*. – *Что за ноты?!?* Seletasin siis, et need on ümbruskaudsetelt inimestelt kogutud rahvalaulude meloodiad, näitasime ka Salme [Lubi] kirja pandud laulude tekste. Seepeale käskis ta mul need ette laulda. Laulsin paar viisi. Siis jäi ikka rahule ja lõpuks saime ka loa Vilsandile minna.”¹

Raamatute-plaatide koostamisel on silmas peetud erinevaid sihtrühmi. Laste- ja regilaulude, ballaadide, meremeestelaulude jm tekste-noote sisaldavad raamatuid ning iseloomulikumate heli- ja videoülesvõtetega plaate võib kasutada nii uurimusliku allikmaterjali, pärimuskultuuriõpiku kui ka seltskondliku laulikuna.

Materjali avaldamisprintsipiides on näha laulikute ja jutustajate algupärasest esitusest austavat lähenemist. Sõnu ja viise on toimetatud vastavalt vajadusele, välditud on liigset ühtlustamist. Ka saarlaste ja muhulaste igapäevane keel on meieni toodud loomutruult, arhailisi keelendeid rekonstrueerimata. Objektiivsus ja romantiseerimisest hoidumine lisab väljaandele professionaalsust ja tõeväärtust.

Saaremaa ja Muhu mahlaka sõnakasutusega lauluvara teatav tsenseerimine on siiski mõistatav. Näiteks Muhu laulumehe Mõisa Villemi regivärsilise laulu „Teomehe tillike” puhul tunnistab Rüütel, et „kuigi laulus peale fallose ühe rahvapärase nimetuse muid obstsöönseid väljendeid polegi, keerleb kogu laul selle ümber, mistõttu ei sõandanud ma laulu selle sisu tõttu siiski käesolevasse

¹ I. Rüütel, Saaremaa laule ja lugusid, lk 105.

kogumikku panna, nagu olen jätnud välja ka muid „vähe kurvaks minevaid” laule ja löike.”² Koostaja professionaalne vastutus pärimusjuhtide ja lugejate ees on arusaadav. Samas olnuks selline rahvapärane sõnakasutus teaduslikus väljaandes igati omal kohal – vastandina tänapäeva populaarmuusika vaesele ja lausa labasele keelekasutusele.

Kogumikele annab visuaalse lisamõõtme fotomaterjal, mis loob meeleoluka ettekujutuse rahvaluulekogumise aegsest eluolust. Piltidel olevad detailid lisavad „mõndagi informantide iseloomu, mentaliteedi ja elulaadi mõistmiseks”, kinnitab koostaja Muhu raamatus, viidates 1970. aastate fotojäädvustustele hobusega kündmisest ja jaanipäevase leedutorni püstitamisest Muhus.³

Saare- ja Muhumaa audioplaatidele talletatud helisalvestused on samuti liigendatud laulikute järgi, nagu ka raamatutes avaldatud laulud. Selline ülesehitus annab hea ülevaate nii ühe inimese lauluvarest kui ka kogukondlikust laulupärimusest. Helinäited on valdavalt 1960. ja 1970. aastatest, kui uuem rahvalaul oli veel üldlevinud. Videoplaatidel esitatud filmivõtted on järjestatud kronoloogiliselt 1960. aastate tummfilmidest kuni 2010. aastate koduvideoteni.

Videoplaatide tegemisel oli suureks tehniliseks proovikiviks 1961. aastal Saaremaal ja 1975. aastal Muhus rahvaluulekogumise ekspeditsioonil tehtud tummfilmide ja helisalvestuste sünkroniseerimine. Ingrid Rüütel tunnistab Saaremaa plaadi saatesõnas, et omal ajal piiratud tehniliste võimaluste tõttu eraldi jäädvustatud heli ja pildi digitaalne ühendamine osutus raskeks, kuid põnevaks väljakutseks. Ent töö kiidab tegijat. Taastatud tervikud annavad tõepärase ja nauditava vaatamiselaumuse nii omaaegsetest Mustjala pulmakommetest kui ka Muhu laulumängudest.

Sarja edasitegemisel võiks jätkata

² I. Rüütel, Muhumaa laule ja lugusid, lk 20.

³ I. Rüütel, Muhumaa laule ja lugusid, lk 25.

tehniliste lahenduste arendamist. Kiirel tehnoloogia uuenumise ajastul võib laserplaat muutuda tänastele lastele ja noortele peagi aegunud infokandjaks. Seeria järgmistes väljaannetes oleks hea pakkuda paralleelselt plaatidega võimalust laadida salvestusi näiteks QR-koodi abil kasutajale sobivasse digivahendisse, st arvutisse, telefoni või mp3-mängijasse. Nii jõuaks pärimus hõlpsamini ka kiire teabevooga harjunud põlvkonna kuulde- ja vaatevälja.

Midagi ei sünni tühjale kohale. Rüütel viitab lugupidavalt Saare ja Muhu pärimust 1930. aastatel kogunud ja uurinud Richard Viidalepale, Saaremaal Mustjalas 1960. aastatel lauluvara kogunud ja selle „Vana Kandle” V osas välja andnud Herbert ja Erna Tamperele, 1980. aastatest alates Muhu lastelaule ja vanemat rahvalaulu uurinud Janika Orasele ning viimastel aastatel Muhu meestelaulu uurimise teatepulga üle võtnud uue põlvkonna folkloristile Marti Mereäärele. Kogumispäevikutest ja uurimisainese kirjeldustest tuleb selgelt välja Rüütli austav ja arvestav koostöö ka kohalike koduloouurijate ja kaastöölisega ning paljude laulikute järeltulijatega. See kõik annab valminud teostele tugeva kogukondliku tausta.

Rahvaluule on kollektiivne looming. Samuti eeldab pärimuse publitseerimine head ja asjatundlikku toimetajaskonda. Saare- ja Muhumaa kogumike valmimisele on aidanud kaasa professionaalne ja pühendunud toimikond. On sümpaatne, et koostaja oskab hinnata ja hoida oma kaastöölisi, keda ta väljaannete sissejuhatustes ka vääriliselt tunnustab.

Lõpetuseks on hea meel tõdeda, et Ingrid Rüütli algatatud maakondlik rahvamuusikakogumike seeria on monumentaalse rahvalaulude sarja „Vana Kannel” vääriline. Imetlust äratav meie rahvamuusikauurimise *grand old lady* erialane produktiivsus: igal aastal ilmub paar teaduslikult kaalukat väljaannet. Seda annab järele teha.

LINNAD EESTI KIRJANDUSES

Elle-Mari Talivee. Kuidas kirjutada linna. Eesti proosa linnamaastik aastail 1877–1903. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 35.) Tallinn: Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut, 2017. 233 lk.

Elle-Mari Talivee väitekirj on ambitsioonikas uurimus moodsal ja Eestis seni vähe käsitletud teemal: kuidas linn kui *topos* tuli eesti kirjandusse ja missuguseks on eesti kirjanikud oma loomingus seda kujutanud. Autor on tervitatavalt püüdnud olla hõlmav: ta on kaasanud oma vaatlusse peaaegu kõik eesti proosas arvesse tulevad teosed algusest kuni aastani 1903. Meie esimene täisvereline linnakirjanik on Eduard Vilde ja romaan „Kui Anija mehed Tallinnas käisid” aastast 1903 ongi esimene „päris” linna-romaan (õigemini Tallinna-romaan) eesti kirjanduses, kuid selle põhjaliku ja huvitava käsitlemisega väitekirja hoopis lõpeb. Seega jäävad väitekirja ajalisest raamist välja kõik sügavusse ja laiusesse haarduvad teosed, mille tegevus toimub mõnes (Eesti) linnas. Talivee isegi annab oma töös selle kohta viiteid ja on oma varasemates uurimustes uuemaid linnaromaane (näiteks Karl Ristikivi „Õige mehe koda”) ka käsitletud. Samuti on ta näinud oma tööle selget perspektiivi, kirjutades viimase lausena: „Jätku-uurimusena oleks kindlasti vajalik edasise eesti kirjanduse linnakujutuse uurimine ühtse etapina kuni Teise maailmasõjani” (lk 195).

Eesti rahvas oli aastasadu maa-rahvas, kes hakkas linnas kodunema alles XIX sajandi jooksul. Sellega rööbiti kujuneski välja täismahuline eesti kirjandus. Oma väitekirjas uurib Elle-Mari Talivee, „kuidas, miks ja kes kujutas linna eesti proosakirjanduses 19. sajandi lõpukümnenditel ja 20. sajandi alguses” (lk 188). Väitekirja koosneb sissejuhatusest, viiest peatükist („Lähtepunkte”, „Taustaks: Eesti linnadest 19.

sajandil”, „Linna panoraam”, „Linnas: maastikust miljöös”, „Uue linna sünd”) ja kokkuvõttest. Lisatud on teemakohaste artiklite loend ja viiteallikad.

Väitekirja algab kiiduväärsest „aegade algusest” ja seal jälgitakse eesti kirjanduse varaseid perioode. Eesti talupoja-kirjandus jõuab linna kuidagi ettevaatlikult ja esimest perioodi eesti linna-kirjanduses iseloomustabki Talivee ajajärguna, kus kirjeldatakse linna, mis on ainult kauge panoraam ja mis on enamasti probleem; talupojakirjanduse tegelased külastavad seda mingil põhjusel, kuid ei jää sinna. XIX sajandi viimastel aastatel ilmuvad juba jutustused, kus kirjeldatakse suure linna (peamiselt Tallinna) eeslinna, sest eestlased elasid sel ajal peamiselt seal, mitte kesklinnas (kesklinna jõuavad vähesed, nagu näiteks Mait Luts/Matiias Lutz Vilde romaanis „Kui Anija mehed Tallinnas käisid”, kelle eluteed kirjeldatakse sümbolse teekonnanala läbi linna). Teise perioodi moodustavad niisiis tekstid, kus linnas kohanetakse, linn „võetakse omaks”. See on väga huvitav analüüs, kus Talivee vaatleb linna tulijate radasid ja käike, samuti miljööd, mis neid linnas vastu võtab. Oluline on ka see, kes on need, kes eesti kirjanduses linna tulevad, kust nad tulevad ja mis nendega linnas juhtub. Sellele järgneb linnakirjelduse kolmas etapp, kus eesti kirjanduses sünnib juba „uus linn” ja sellega koos modernne linnakirjeldus (nt Eduard Vilde tööstusromaanis „Raudsed käed”), mis toob eesti kirjandusse täiesti uue temaatika ja linnakujutuse („linn kui masin”, lk 193).

Talivee seob kirjanduse ained ja kujutusviisid loomulikult ja tihedalt kultuuriloo, käsitledes näiteks Vilde ja Peterson-Särgava „linnamaastikku laulupeoga”. Esimesed eesti laulupeod aastail 1869 ja 1879 olid olnud rahva jaoks meeldejäävad sündmused ja on leidnud kajastamist kas romantiliselt või ka kriitilisemal viisil kaasaegses

kirjanduses. Seda aega iseloomustab Talivee tsitaadiga Tuglaselt: ärkamisaja ideestik on levinud ja saanud „kujuneva linnakodanluse ideoloogia aluseks” (lk 14).

Talivee jälgib muuhulgas sedagi, mis-
sugused olid eesti kirjanike endi linna-
kogemused, ka väljaspool Eestit, mur-
des sedaviisi levinud kujutelma, et eesti
kirjanikud elasid Eestimaal ja kirjuta-
sid peamiselt eesti külast. Nii loetleb ta
kirjanikke, kes on pikemat või lühemat
aega elanud Riias (Vilde, Enno, Kitz-
berg, Hindrey, Aun, Gailit).

„Tegelase tee viib (läbi) linna ja kirjan-
dusliku teose”, kirjutab Talivee (lk 84)
ning näitab seda teekonda ja selle tähen-
dust kirjanduslikus mõttes veenvalt. Ta
otsib linnas sündinud lugusid, et neid
registreerida ja tõlgendada. Nagu vene
kirjandusteaduses on olemas uurimused
„Peterburi tekstist”, nii püüab Talivee,
neile küll viitamata, selleaegset linna-
kirjandust lugedes konstrueerida tiheda
ja mitmekülgse „Eesti linna teksti”, mis
tänu Vildele on selle perioodi eesti kir-
janduses kõige sagedamini „Tallinna
tekst”. Talivee registreerib ka hoiakute
muutused linna kujutamises – idealisee-
ritud või romantiseeritud linn võib muu-
tuda XIX sajandi lõpu ilukirjanduses
„agressiivseks ja pahaks” (lk 94). Samal
ajal laieneb linna tähendus ja osakaal
eestlaste elus järjepidevalt, kuni linna-
kirjutusest saab „rahvustloova maas-
tiku diskursus” (lk 191).

Talivee vaatepiir on avar ja ta tun-
neb hästi koha, paiga, ruumi, maastiku
ja diskursustega seotud teoreetilist
kirjandust. Ta orienteerub hästi ka
käsitletava perioodi eesti kirjanduses
ja on unustusest välja toonud mõned
autorid ja teosed (näiteks Aleksan-
der Trilljärve kriminaaljutt „Keev
veri” või J. Lipharti jutustus „Narva
posatski”) ning käsitlenud huvitavalt
ja asjakohaselt Jakob Pärna, Eduard
Bornhöhe, Ernst Peterson-Särgava ja
noore Eduard Vilde teoseid. Kasuta-
tud kirjanduse loend on väga põhjalik
ja seda tuleb tunnustada. Kui vaadata
Elle-Mari Talivee väitekirja kui kes-
ket ja suunda andvat uurimust nii

laiale teemale, nagu on Eesti linnade
kujutamine eesti kirjanduses, saab see
ilmselt üheks baastekstiks, sest annab
palju viiteid võimalikele käsitlusviisi-
dele ja linnakujutuse eri aspektidele.
Talivee viitab koha ja paiga uurimus-
tele, tegeleb palju *maastiku* ja *miljöö*
mõistega, toob sisse *atmosfääri* mõiste,
jälgib linnaelanike tavasid ja kombeid,
nende radasid linnades ja elutingimusi
siseruumides. Palju tähelepanu on
pühendatud piiridele ja piiriületustele
lotmanlikus tähenduses ja sellele, kui-
das mälumaastik ja -paigad kujunda-
vad kollektiivset mäluruumi. Talivee
tunneb ka vastavaid Soome uurimusi
ja on paaris kohas viidanud paralleel-
setele autoritele suuremas naaberkir-
janduses.

Eesti linnadele lisaks vaadeldakse
„suurlinnade” kujutamist kirjanduses.
Nii iseloomustab Talivee näiteks Peter-
buri kui „vabaduse hõnguga” (lk 69), aga
ka kui hämarat ja saladuslikku linna,
kus juhtuvad kriminaalsed lood (lk 71).
Riia on olnud tähtis peamiselt lõuna-
eestlastele, seal on elanud ja seda kir-
jeldanud mitmed eesti kirjanikud, kelle
jaoks Riia on olnud tööstus- ja sadama-
linn, suurem ja modernsem kui ükski
Eesti linn. Ka Moskvat kirjeldatakse sel-
leaegses eesti kirjanduses, kuid napilt.
Muid suuremaid Euroopa linnu on vaid
mainitud.

Kuigi Tallinn hakkab uuritava
perioodi lõpus eesti linnakirjeldus-
tes domineerima, on Talivee hoolega
registreerinud teoseid, mis paigutuvad
mõnda teise Eesti linna. Näiteks algus-
järgu linnakirjandus põikab Pärnusse
ja Narva, kuid rahvuslikku Tartusse
viib ainult möödaminnes. Ometi tõuseb
ja laieneb eesti rahvuslik liikumine XIX
sajandi II poolel võimsalt just Tartus.

Töö maht seab omad piirid ja kaits-
miselgi rõhutas Talivee, et tal ei
olnudki kavatsust arvesse võtta kõiki
vastavaid tekste eesti proosas, kuigi
näib, et ta tunneb neid põhjalikult.
Talivee on lähemalt analüüsinud just
igale perioodile tüüpilisi tekste, joonis-
tades välja protsessi, kuidas eestlased
jõuavad linna ja kuidas eesti kirjani-

kud seda tulemist ja kohanemist kirjeldavad. Eesti linnakirjanduse jõuline autor on muidugi Eduard Vilde, kuid varasemalt on linna eesti kirjandusse ettevaatlikult toonud ja kodustanud Lilli Suburg, Elisabeth Aspe, Maximilian Pödter ja Eduard Bornhöhe. Linnale eriomastest teemadest jõutakse töös põhjalikumalt käsitleda vaid mõnda, nagu vaesus/nälg linnas, linn ja haigus, tõusiku kuju eesti kirjanduses ja intrigeeriva teemana ka naise

kujutamine (Tallinna) linnamaastikul, seda peamiselt Leena Paju („Kui Anija mehed Tallinnas käisid”) näitel.

Linnad kirjanduses on mitmekülgne ja oma olemuselt intertekstuaalne aines, millest Elle-Mari Talivee on kirjutanud uurimuse, millele saavad toetuda kõik järgmised eesti linnakirjutust käsitlevad tööd.

SIRJE OLESK

LIKUVUS JA EMOTSIONAALSED JUURDUMISED AJALOOISES LINNAS

Elle-Mari Talivee doktoritöö analüüsib aastatel 1877–1903 ilmunud kirjandusteostes esinevaid linnakirjeldusi ja nendes ilmnevaid ruumilisi kohanemisi. Töös esitatakse kirjelduste kolmene jaotus: esimeses etapis vaadeldakse linna kauge maastikuna, teises etapis liigutakse linnalises maastikul ning seda lähedalt tajudes saab maastikust miljö, kolmandas etapis on linnast saanud omaette tegelane (lk 25). Siinne ülevaade on kirjutatud kultuurigeograafia vaatepunktist, kus keskendun peamiselt Talivee välja pakutud linnakirjelduste kolmikjaotuse esimesele kahele etapile, siinses analüüsis üldistatult maastikuliselt ja miljöolisele tunnustüübile, mis sobiksid soovituslikul ja emotsionaalsel tasandil mõtestama Eesti linnastumise algusaega ning sealses argimaastikus kujunenud kuulumistunnet. See tõlgendusviis tuleb Talivee uurimuses nähtavale selle kaudu, mil määral on tema analüüsitud tekstide tegelased uues paigas emotsionaalselt juurdunud.

Kuna doktoritöös on miljö ja maastiku termineid põhjalikult ja veenvalt käsitletud (lk 19–23), vaatlen Talivee uurimuses esitatud linnakirjelduste jaotust põgusalt 1990. aastatel kujunenud uue liikuvuse (ingl *new mobilities*) paradigma kaudu. Selle raamistiku juhtmõtteks on uurida ühiskondlikke nähtusi

inimeste, esemete ja ideede liikuvuse kaudu, rõhutades ühtaegu uuritavate objektide pidevalt muutuvat iseloomu ja vastava tähendusloome jätkumist nii ühiskondlikul kui ka isiklikul kogemustasandil.¹ Doktoritöö mahukas tekstis võib liikuvuse paradigma vaatenurgast esile tõsta mitmeidki kohti, kus ka Talivee ise toob analüüsitava perioodi eripärana välja üldistatult just ruumilise ja mentaalse liikuvuse: „19. sajandi märksõnu oli Eestis esiteks geograafilise liikumise võimaluse, teiseks liikumise sunduse tekkimine” (lk 27). Nii viidatakse näiteks Eduard Vilde romaani „Raudsed käed” vahendusel XIX sajandi lõpu mõjusaimale linnatulekule: „[---] on just rongisõidu kaudu ja vältel antud edasi uue elutempo tekkimist, maalt linna kolimist ja elukeskkonna vahetust” (lk 94). Uurimuses on põimitud antud perioodi sotsiaalsete, majanduslike ja ühiskondlike protsesside ning kirjanike biograafiade ülevaateid, esile on tõstetud kirjanike liikumist ja loominguist ning tööalast enesetäiendamist erinevates suurlinnades (nt Peterburis, Riias, Moskvast).

Üheks oluliseks liikuvuse paradigma

¹ T. Cresswell, *Mobilities I: Catching up*. – *Progress in Human Geography* 2010, kd 35, nr 4, lk 550–558.

lähtepunktiks on argitasand, kus lisaks füüsilisele asukohale pööratakse tähelepanu ka kohavahetusest tingitud paigapõhisele tähendusloomele.² Kohanemist nõudvate elumuutuste taustal taaskujuneb ja -kinnistub ümberasuja identiteet ning sellega seonduv kuulumistunne. Ka argiste, igapäevaste liikumiste ja sellega tekkiva kuuluvuse mõtestamiseks antakse uurimuses kätte sobivad suunad, milleks on „liikumine ruumis, ruumiosade tõlgendamine, kaardistamine, kohanemine uues ruumiosas, selle maastiku vaatlemine, lähemalt tundmaõppimine ja omaskirjutamine, uues kohas emotsionaalselt juurdumine” (lk 5). Kvalitatiivse analüüsi kõrval on Talivee liikuvuse ideeni jõudnud muu hulgas, kasutades arvutiprogrammi WordSmith Tools. Talivee on statistiliselt analüüsinud Elisabeth Aspe jutustuste sõnavara, millest nähtub, et sõnaga *linn* seonduvad sooritusliku iseloomuga sõnad. Selgub, et „linna võiks tõlgendada kui paika, kuhu soovitakse pidevalt minna: sinna *tullakse (külla), minnakse, saadetakse, viiakse, pääsetakse, rännatakse, töatakse, asutakse elama, saadakse ametisse või jäädakse, pöördutakse tagasi, sinna viib tee või jõgi, raudteerong või laev, linna sõidetakse (müriinal linnavärvast sisse)”* (lk 49). Rakendades liikuvuse paradigmat Talivee uurimusele, kus analüüsitud kirjandusteosed ja biograafiad avavad linna tulnud inimeste elukäike ja kohanemisi, ilmneb seega hea võimalus tutvuda ajaloolise füüsilise ja mentaalse liikuvusega.

Uue liikuvuse paradigma üheks uurimisvaldkonnaks ongi kujunenud elustiilimigratsioon, milles analüüsitakse võõrsile, enamasti linnakeskkonda paremat elujärge otsima suunduva inimese kuulumistunnet ning tema isiklike identiteetide kujunemist. Mõjutavaid

asjaolusid on mitmeid, alates eelnenud ja tekkivatest subjektiivsetest eneseteostuslikest ootushorisontidest, lõpetades uue ja varasema elupaiga olme pisivõrdlustega. *Miljöö* ja *asukoht* on selles kontekstis olulised paigapõhised terminid, mis võimaldavad analüüsida kohanemiskogemuse raskusi.³

Elustiilimigratsiooni teema kajastub ka Talivee uurimuses. Nagu juba ülal mainitud, on paikseid kohanemisi selles töös käsitletud emotsionaalsete juurdumistena: ilukirjandus vahendab ajaloolist siirdumist maalt linna ning seelses keskkonnas teistmoodi kujunevat linnalist kuulumistunnet. Nii näitab ilukirjanduslik aines ühelt poolt igatsust ja pürgimist modernse elustiili poole, kuid teisalt sedastab, et linnas paremat elujärge otsivad ja sinna sobituda üritavad inimesed kannavad enesega ikkagi kaasas varasemast maakeskkonnast pärit kihistusi ja kombeid. Uurimuses kirjeldatakse kohanemisel tekkivaid raskusi ja viidatakse emotsionaalselt erinevatesse paikadesse kuulamise koosesinemise võimalusele.

Talivee eristatud linnakirjelduste kaks esimest etappi kajastavad maalähedaste elamisviiside ning linnaliste kohanemiste põimitust. Esimeses etapis vahendatud maastik kui nägemise viis oleks elustiilimigratsiooni uurimises samastatav terminiga *asukoht*, mis seondub kuvandi, vaatlemise, vahetu kontakti või paiga passiivse tarbimisega. Asukoht võib olla ka eesmärgistatud koht, kuhu alles hakatakse kuuluvust rajama. Enamikus esimese etapi linnakirjeldustes domineerib kas maaline elamise viis või suurlinnale orienteeritud ootuste horisont, mistõttu antud linnakirjeldused jäävadki maastiku kui nägemise viisi tasandile. Näiteks on

² Vt nt M. A. Fallov, A. Jørgensen, L. B. Knudsen, Mobile forms of belonging. – *Mobilities* 2013, kd 8, nr 4, lk 467–486; S. Wright, More-than-human, emergent belongings: A weak theory approach. – *Progress in Human Geography* 2015, kd 39, nr 4, lk 391–411.

³ J. Dürschmidt, The irresolvable unease about be-longing: Exploring globalized dynamics of homecoming. – *European Journal of Cultural Studies* 2016, kd 19, nr 5, lk 495–510; M. Benson, Deconstructing belonging in lifestyle migration: Tracking the emotional negotiations of the British in rural France. – *European Journal of Cultural Studies* 2016, kd 19, nr 5, lk 481–494.

arutletud, kuidas Ernst Peterson-Särgava jutustuse „Paised” tegelase Miina kohanemiskused linnas on seotud maalise eluolu piiratusega, mis takistab linnas läbilöömist (lk 57). Lilli Suburgi jutustuse „Liina” nime tegelase kuulumistunde mentaalsed alged on kaugemas tulevikku vaatavana unistuslikus suurlinnas, peegeldades võõrandumist maalisest kuuluvusest, aga ka soovimatust kohaneda kohaliku linliku miljöoga (lk 42).

Kui linnakirjelduste esimeses etapis pole märgata kuigi palju vahetuid sidemeid ega suhteid ning kirjeldatavat ja kujuteldavat maastikku võib mõista pigem nägemise viisina, siis teise etapi linnakirjeldused seonduvad otsesel toimimisel kehtestuva subjektiivse elamise viisiga, mida on süvendatult uuritud *miljöö* mõiste abil. Nii linnakirjelduste teises etapis kui ka elustiilimigratsioonis tähistab miljöoline linnakirjeldus argist elamist ja igapäevaelu lahtiharutamist, mis toidab paralleelselt kuulumistunnet. Selline elamise viis on seotud kujuneva argise rutiini ja ümbritseva keskkonna kodus muutmisega, mida vahendatakse erinevate sotsiaalsete igapäevaste praktikate kaudu. Miljöö tekib kindlate linnareeglite märkamises ja tundmaõppimises, aga ka linnaliste sotsiaalsete positsioonide mõistmises ning nende saavutamises. Linnakirjelduste miljöötasand peegeldab ka töötuse tagajärjel tekkinud kuritegevust, alkoholismi ja prostitutsiooni (lk 97), mida võiks mõista kuulumistunde faasina, mil turvaline seljatagune puudub. Püsivast linnaga kohanemise protsessist antakse aimu miljööliste agulik kirjelduste kaudu, milles ollakse orienteeritud soovile linnas toime tulla

ja paremale elujärjele jõuda. See on nn vaheruum, mis sobib mõtestama linnas kohanemise raskusi.

Linnakirjelduste kolmas etapp vahendab juba modernset linlikku elukeskkonda, võimaldades keskenduda linnas eneses kujunenud identiteetidele, milles seos maalise olmega puudub ning kus linn tõstetakse esile eraldi tegelaseks: „Linn pole enam taust ega tegevuspaik, sellesse on kirjutatud kodu loomise traagiline lugu” (lk 193). Vahendatud on nn vurlelikku identiteeti, mis on seotud eneseteadliku ning linna kuuluva inimesega, kes oskab linnaruumi kihistusi „kirjeldada, vaadata ja läbi näha” (lk 10–11).

Elle-Mari Talivee teadustöö linna kirjanduslikust vahendamisest täiendab linnauurimusi, mis käsitlevad linnade ajaloolist kogemuslikku, emotsionaalset ja soorituslikku tasandit. Kuigi esmane tähelepanu on linnast kirjutamise erinevatel ruumilistel faasidel, tegeletakse analüüsis üheaegselt olemuslikult muutuvate kohanemiste, kuulumistunnete ja mentaalsete liikuvustega, mis on mõjutatud linnade kuvandist ning füüsilisest liikumisest maa ja linna vahel. Uurimus vahendab XIX sajandi linnalist miljööd ja linlike elustiilide kujunemise algfaasi, kus linnalise igapäevaelu kogemuslikkus ja tunnetuslikkus on edasi antud autoripoolse ajaloolise teadlikkusega, mis seob ilukirjanduse analüüsi reaalse linnauurimisega. Tõstaksin antud kirjanduslikku uurimust esile kui võimalikku metodoloogiat analüüsimaks ajaloolise linnalise argielu ruumilisi ja mentaalseid liikuvusi.

KADRI KASEMETS

PILDILE TÕSTETUD LUDZA EESTLASED

Hanness Korjuss. Ludzas igauni. Zemes dieva tauta. Rīga: Lauku Avīze, 2017. 158 lk.

Raamatu „Ludza eestlased. Maajumala rahvas” autoril Hannes Korjusel on kahtlemata õigus, kui ta väidab, et Läti laiem avalikkus ei tea õieti midagi Ida-Lätis elanud Ludza eestlastest ehk lutsidest. See väljaanne püüab lünka täita. Algussõnad on Korjuse raamatule kirjutanud etnoloog Saulvedis Cimermanis, Läti TA akadeemik. Cimermanis toonitab, et Läti rahvastiku etnilise koostise ja kultuuriloolise arengu selgitamise seisukohalt käsitleb Korjuse raamat küllaltki olulisi küsimusi. Ühtlasi tuleb Cimermanis meelde, et lutside päritolu on üha selgitamata. Tema arvates tuleks arvestada vähemalt kolme hüpoteesiga: lutsid on 1) piirkonna muistsete läänemeresoomlaste (soomeugrilaste) järeltulijad, kes etnilise segaasustuse tingimustes suutsid pikka aega alal hoida oma keele; 2) eestlased, kes saksa mõisnike pealepandud sunnismaisuse eest põgenesid Latgalesse, mis langes 1629. aastal sõlmitud Altmargi vaherahuga Poola kätte ja kust põgenikke oli raske tagasi nõuda; 3) Eesti mõisnikelt ostetud või vahetuskaubana saadud eesti talupojad. Kõik hüpoteesid vajavad dokumentaalset tõestust, lisab Cimermanis. Etnoloogina rõhub Cimermanis kahele ainelise kultuuri tähisele, mis tema arvates just nagu osutaksid lutside küllalt pikaajalise kohapealsusele. Esimesena nimetab ta tööka, et lutsid ei ole elanud rehielamutes ega hilisemal ajal nende külge ehitatud tubades; Eestis sai rehielamu teadaolevalt tavaks alates XVII saj teisest poolest. Kui eestlased olnuksid XVII–XVIII sajandil sisserändajad, pidanuksid nad sellisest eluasemetüübist kinni ka Latgales. Cimermanise veendumust mööda teine samalaadne tõend on, et lutsid ei tundvat mööda veekogu põhja veetava madalveepüünise uuemaagest venepärast nimetust *kuurits*, hilis-

asukad oleksid selle keeleuususe Eestist kindlasti kaasa toonud.¹ Suulisele pärimusele toetudes on lutside päritolu käsitlevas kirjanduses pikka aega domineerinud lutside sisserännuhüpoteesi toetav seisukoht. Kirja on pandud selles linegi rahvapärimus, et lutsid müünud Poola mõisnikele Latgales Vene väejuht Põhjasõjas krahv Šeremetjev. Jne.

Latgale Pilda vallast pärit Läti keeleteadlane Antons Breidaks (1932–2002), keda Korjus 1970. aastatel ilmunud ajalehekirjutistele toetudes ka tsiteerib, oli seisukohal, et kuni VII sajandini Latgale asustanud läänemeresoomlased olid keeleliselt lähedased vadjalastele ja isuritele ning nimetas neid tšuudideks; viimased moodustasid Breidaksi arvates koos mõnede idapoolsete läänemeresoome hõimudega ilmselt ühtse katkematu asuala, kuhu kuulusid ka tulevased vadjalased.² Breidaksi järgi on Latgales, sh peamiselt põhja- ja keskosas, ligi poolsada hüdronüümi, millel on kindel või eventuaalne läänemeresoome päritolu.³ Breidaksi seisukohtade ja läänemeresoomeliseks etümologiseeritud kohanime materjali edasise kriitilise analüüsi vajadus on ilmne.

Hannes Korjuse raamat on aimekirjanduse valdkonda kuuluv jutustus Ludza eestlaste uurijaist ja uurimisloost, Latgale kirikuloo episoodidest seoses lutsidega, sh jesuiitide hüpoteetilistest kontaktidest Ludza eestlastega, keele- ja koolioludest omaaegses poliitilises kontekstis, lutside keelehoiakuist ning ümberrahvastumisest, mõnest Ludza

¹ Eesti murdekogud registreerivad kõnealuse kalapüügiriista laenulise nimetuse siiski ka Lutsist, vt M. Must, Vene laensõnad eesti murretes. [Tallinn:] Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 162–163.

² A. Breidaks, Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi. – LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis 1981, nr 8 (409), lk 90.

³ A. Breidaks, Baltijas somu izcelsmes hidronīmi Latgalē. – Valodas aktualitātes 1988. Rīga: Zinātne, 1989, lk 326–335.

eestlaste silmapaistvamast järeltulijast jms. Raamatus tehakse ekskursse liivlaste, kreevinite ja vadjalaste tutvustamiseks.

Eesti uurijaist on ootuspäraselt enim juttu Oskar Kallasest (käis uurimisreisil lutsi külates 1893), August Sangast ja loomulikult Paulopriit Voolainest, kelle Oskar Kallas omal ajal tituleeris tabavalt lutsi eestlaste apostliks ja kelle teeneid lutsi rahva ees on Korjus piisava põhjalikkusega esile toonud. Käesoleva raamatu alapealkirigi „Maajumala rahvas” on inspireeritud Voolaine 1934. aastal kirjutatud ja Kallasele pühendatud näidendist „Maajumala poig”. Voolaine saadeti 1921. aastal Akadeemilise Emakeele Seltsi stipendiaadina koguma lutsi murdeainest. Hõimuaatest innustununa tõusis ta 1920.–1930. aastail lutside vastuoksusliku ärkamisliikumise eestvedajaks, aidates lutsi noortel leida õppimisvõimalusi Eestis. Voolaine korraldas lutsidele emakeelse algkooli loomise aktsiooni Lielie Tjapši külla, korjas selleks lastevanemailt allkirju ja läkitas palvekirju Läti Vabariigi ametiasutustele jne. Emakeelse kooli loomise suuaresti unistuslikud katsed siiski luhtusid. 1940. aastaks oli Voolainel valminud kirjakeelsena plaanitud lutsi lugemiku kava. On teadmata, kas lugemiku käsikiri ka tegelikult valmis.

Juttu on ka Heikki Ojansuust, kes käis lutside juures 1911. Lutsidega mingil moel tegelnud Läti uurijaist on nimetatud August Bielensteini, Valdis Juris Zepsi, Leonards Latkovskist jmt.

Nõukogude okupatsiooni aastail olid Eesti keeleuurijate käigud lutsi küladesse küll juhuslikuma iseloomuga ja üsna lühiajalised, kuid keeleainese kogumise mõttes ometi tulemusrikkad: lutsi keelejuhte käisid küsitlemas ja lindistamas Eesti Keele Instituudi murdeuurijad Aili Univere, Salme Tanning, Salme Nigol ja Hella Keem.⁴ Neid Kor-

juse raamatust ei leia. Pikemalt on aga juttu Läti TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluuleosakonna 1972. aasta ekspeditsioonist Ludza rajooni, millest Korjus kirjutab Läti keeleteadlase Antons Breidaksi ja kirjandusteadlase Vija Jugāne tolaegsetes päevalehtedes avaldatu põhjal (lk 105–107). Breidaks pani sellel ekspeditsioonil kirja hulgaliselt koha- ja perekonnanimesid, mida pidas eesti algupära olevateks, Jugāne aga jälgis ja talletas lutsi laulu- traditsiooni. Võin lisada, et kõnealusel uurimisretkel osales instituudi töötaja Guna Pence, kes oli õppinud eesti keelt Tõnu Karma Läti Ülikoolis peetud kursustel. Muuhulgas pani ta umbkeelselt Monika Strumpelt Laižāni külast kirja nn jõulupakilaule. 1930. aastail korraldati hõimuliikumise raames jõulupidusid, kus temagi jõulupaki lootuses õppis pähe ja ütles üles lutsi- või eestikeelseid salmikesi. Strumpele olid need lapsena õpitud 30 aasta tagused salmid meelde jäänud, ilma et ta öeldu sisu oleks taibanud.

Nikolajs Nikanovsist (1944–2006), Pilda valla Jaani ehk Lielie Tjapši küla mehest kirjutab Korjus, et ta oli „viimane teadaolev Ludza eestlaste esindaja, kes oskas pisut rääkida Ludza eestlaste murdes” (lk 40). Kuna kõne all on taanduva kakskeelsuse huvitav ilming, vajab see lisakommentaari. Suvel 1989 olin koos kogenud murdeuurija ja oskusliku intervjuueerija Salme Nigoliga Lutsimaal, kus külastasime ja küsitlesime ka Nikanovsi peret. Nikolajs Nikanovsi kasvas üles tema vanaema Antopina (?1896–1983), kes kõneles lutsi murdekeelt ja kellelt EKI fonoteegis on talle mitu tundi soravat lutsi kõnet. Nikolajsi mällu oli vanaema kõnest hästi talletunud lutsikeelseid keelde ja käske, lastelaulukatkeid jms, mille sisupool oli keelejuhil hämarunud. Nikolajsi kodus kõneldi latgali murdekeelt ja murdelist vene keelt.

Korjuse raamat käsitleb lutsi murdekeele mõningaid sotsiolingvistilisi

⁴ Vt S. Nigol, Eesti keelesaartest. – Keel ja Kirjandus 1963, nr 7, lk 434–435; S. Nigol, Paar sõna Leivu ja Lutsi murrakust. – Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. Tallinn: Valgus, 1970, lk 62–68; Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keel-

te arhiiv: lindistused aastatest 1960, 1962, 1974, 1989. <http://emsuka.eki.ee/>.

aspekte, keelt ennast ei iseloomustata, kui välja arvata lutsi juurtega, aga USA-s elava Uldis Balodise arvamus, mille kohaselt lutsi keele morfoloogia olevat liivi või lõunaeesti omast keerulisem (joonealune lk 130). Balodisel on teoksil lutsi aabitsa koostamine sooviga, et lutsi eestlaste järeltulijatel oleks selle toel võimalik saada selgust oma juurtest ja alal hoida etnilist eneseteadvust. Korjuse pakutud perekonnanimede (nt *Nukša / Nukša, Zeps*, lk 66) päritolu seletused kuuluvad pigem rahvaetümoloogia valdkonda.

Huvipakkuvad on August Sanga, Paulopriit Voolaine jt fotod. Lisatud on nimeregister. Raamatu on eestikeelsest käsikirjast tuntud headuses lätindanud Guntars Godiņš. Raamat on ka ees-

kujulikult toimetatud ja häirivaid näpuvigu vms torkab silma minimaalselt. Laiemale lätikeelsele lugejaskonnale on Korjuse raamat kahtlemata hindamatu avastusliku väärtusega. Raamatu väljaandmist on rahastanud Läti ja Eesti kultuurkapital.

Hannes Korjus on õppinud Moskva Riiklikus Kinematograafia Instituudis, eestindanud läti ilukirjandust, avaldanud raamatu „Lätimaal eestlasi otsimas”.⁵

LEMBIT VABA

⁵ Vt L. Vaba, Eestlane otsib Lätimaal eestlast (Hannes Korjus. Lätimaal eestlasi otsimas. Kadmiell, 2011. 198 lk). – Keel ja Kirjandus 2012, nr 6, lk 459–462.

MAAILMA SUURIM RAHVALUULEKOGU!?

EESTI RAHVALUULE ARHIIV 90

Kõiketeadev Google pakub päringule „maailma suurim rahvaluulekogu” arvukalt vasteid, mis kõik seostuvad Eesti Rahvaluule Arhiiviga. Nii saame lugeda lauseid „Meil on maailma suurim rahvaluulekogu”, või siis: „Eesti on tuntud ühe maailma suurima rahvaluulekogu poolt”.

Ingliskeelne infootsing „the largest folklore collection in the world” viitab seevastu aga enamikus tulemites hoopis Iirimaa rahvaluulekogule kui suurimale. Või siis teeb seda väikese mööndusega: „The National Folklore Collection at University College Dublin is one of the largest folklore collections in the world.” Sõnaühendit soome keelde panes leiame jälle naabermaa folkloristide leheküljelt, et nende „perinnekoolemat ovat tällä hetkellä todennäköisesti maailman suurimmat ja ainakin parhaiten järjestetyt”. Sellega pole folkloorne variatiivsus aga veel lõppenud: samasugust, väheke ettevaatlikumat sõnastust võime näha ka meie lõunanaabrite lätlaste rahvaluulekogusid tutvustaval koduleheküljel („one of the largest of its kind in Europe”) või siis ka leedulastel („one of the largest in Europe”).

Ilmselt pole tegu humanitaarteadlaste rumaluse ega oskamatusesga arve kokku lugeda, vaid pigem on kõnekas just väidete taustaks olev poeetika. Süüvimata eri rahvaste rahvaluule-, folkloori- või pärimusarhiivi riulimeetrite, lehekülgede või säilikute võrdlemise võimalusse, jätame siinkohal küsimuse „Kellel on kõige suurem?” lahendamise ajakirjanike või teadusbürokraatide hooleks ning vaatleme pigem kujundiloomes süvahoovusi. Imestamisväärne see „suurim/üks-suurimatest”-tendents

pole, pärimus on rahvuse identiteedi seisukohalt oluline. Kui varandust on vähe, tuleb asendada see muu kvaliteediga. Selge, et väikerahvastel on suurem eneseteadvustamise vajadus. Uudistevooгу pääsemiseks saabki mõjuda ikka pigem kvantiteediga, mitte kvaliteediga. Suur arv pälvib tähelepanu. Rahvuseskselt vaateviisilt võiks Eesti pääseteks rahvaluulekogude pjedestaalile olla meie väiksus – kui kogude suurused on enam-vähem võrreldavad, siis meil on nimetatud riikidest väikseim rahvaarv.

Küllap võime pidada väiteid maailma suurimate folkloorikogude kohta väikese või end väikeseks pidava rahva pärimusega tegelemisel suisa vältimatuks. Kuigi suurus pole eesmärk omaette, on kogude massiivsus tundunud ehk tarvilik teistega kaasaraäkimisel. Sujuvalt sobitub siia kõrvale teine folkloorne näide, nimelt meie kaunist keelest, mille kohta käibib pärimuses lugu tasa üle silla sõitmise lausest keelte kaunidusvõistlusel. Ei tundugi eriti kummaline, et sarnase kirjelduse leiame soomlastelt: 1900. aasta Pariisi maailmanäitusel olevat toimunud keelte iluduskonkurss, kus soomekeelne lause „Ajaa hiljaa sillalla” jäi oma kauni kõlaga itaalia keele järel teiseks... Niisiis seegi motiiv tundub eneseteadvust turgutavat mitmete rahvaste puhul, mis on jälle kõigiti mõistetav.

Suurte arvude maagiast hoolimata ei pälvi 1,5 miljonit käsikirjalehekülge enamasti meedias samasugust tähelepanu kui 1,5 miljonit rahaühikut. Samal ajal ei ole ka lehekülgede koguarv mingi näitaja, nagu selgub rahvaluulearhiivi mõnede tasustatud kogumisaktsioonide väljavenitatud käsikirjanäidetest. Suu-

rust võib mõõta kvantiteedis, meetrites, aga raskem oleks suurust mõõta sisus, näiteks kogukondlikus teabes osalemisel. Kuigi just eesti rahvaluulekogude ülemaalisusele ja kaude ka folkloristikal alusepanija Jakob Hurt sõnastas 1870. aastal üleskutse „peame saama suureks vaimult“, mida on erinevates kontekstides palju korratud, ei ole see sugugi alati piisav.

Muidugi ei ole lehekülgede arv olnud eesmärk omaette, vaid see on tulnud tasapisi ja omasoodu. Eesti Rahvaluule Arhiivi esimene juhataja Oskar Loo-rits on sõnastanud 1936. aastal esimeses Rahvapärismuste Selgitajas: „Me ei lase end meelitada välisest hiilgusest ega lehekülgedega rekorditsemisest“ (RpS 1936, nr 1: 1). Ilmselt on selle „rekorditsemis“-vastasuse puhul küll ajendiks ennekõike vastandus toona aktuaalsele seto vanavara suurokogumisele, mille kohta olid ajalehtedes ilmunud pealkirjad, nagu „Sommer lõi Hurda rekordi. Maailma suurim vanavara-kogu Petserimaal. Kümne aastaga 120 000 lehekülge vanavara“ (Vaba Maa 9. III 1935) või siis: „Maailma suurim rahvaluule varaait – Setu 120 000 lehekülge rahvaluulet!“ (Postimees 7. III 1936). Andreas Kalkuni uurimuses „Seto laul eesti folkloristika ajaloos“ (2011) on eeldat kirjeldatud, kuidas ajakirjanikud kasutasid just võistluslikku momenti esile tuues spordirubriigi sõnavara.

Tänapäevaks on ka Samuel Sommeri kogu jõudnud ERA-sse teiste kõrvale, aidates kaasa arhiivi eesmärgile olla mitmekülgne ja paljune. Nii koosneb meie rahvaluule keskarhiiv arvukaist eri kogudest, mille algsed nimed on eesti traditsioonis arhivaalides säilitatud, nii et eraldi on Hurda, Eiseni, Sommeri kogu jne, ja see kajastub arhiivisüsteemis. Sellele viitab ka asjaolu, et Eesti Rahvaluule Arhiiv kasutab oma ingliskeelses nimes arhiivile kui teabekogumile võimalikku mitmust (Estonian Folklore Archives) – siin on mitmeid eri kogusid. Ilmselt on ka folkloristika kerkimisel omaette oluliseks distsipliiniks rolli mänginud rahvaluulearhiivi olemasolu.

Septembris toimunud ERA 90. aastapäeva juubelikonverentsi „Arhiivid kui teadmiste teejaamad: mõtteid ja mõjusid“ teemana polegi oluline, mis on kõige suurem, vaid pigem just iga arhiivi roll teadmiste liikumise sõlmpunktina, teadmiste mitmekülgsus, hea kättesaadavus ja varude igikestev olemasolu. See tähendab ka, et arhiivikogusid ei tohiks tsenseerida, nii nagu see on paraku mõnel ajastul kombeks olnud. Rahvaluulearhiivi – nagu mis tahes arhiivi – väärtus ei ole ainult üksikkirjapanekutes, vaid pigem just paljususes, selles kohati isegi vastuolulises virvarris, mis võimaldab meile mitmekesisist tõde. Nii võime arhiivist leida ka erinevaid seisukohti näiteks sellesama suuruse teema kohta – suur võib olla hea („Suurest saab iga midagi, aga mis sa väiksega veel teed“ – Karja khk 1888; vanasõnade tüübinumber EV 10944), aga hea võib olla ka väike („Veikene kivi lükkab ennemine koorma ümber kui suur“ – Simuna khk 1889, EV 14468).

Viimastel aastatel on tõusnud värskendavaid tormituuli ka Eesti rahvaluule keskarhiivi enda ainususe osas. Mitmest pragmaatilisest põhjusest lähedes otsustati aastal 2016 samasse uurimisasutusse rajada veel teine folkloristlik ehk rahvaluulearhiiv, mis võib pikas perspektiivis kaasa tuua küll folkloorikogumi tükikideks pudistamist või lahustumist. Tõsi, ERA mitmekülgsest vanasõnamassist leiame siingi vastakaid arvamused: on nenditud „Paremb üts suur, kui kats väikeist“ (Rõuge khk 1889; EV 14915), kuid teisalt ka „Ütskõik, kas üts suur, vai kats väikeist“ (Rõuge khk 1889; EV 14983). Nagu neist samal aastal samas kihelkonnas (ent eri kirjapanijate poolt) talletatud tekstidest näeme, võivad otse vastandlikud vanasõnad edukalt ringelda samas aegruumis. Eks tule loota, et tulevik teab, mis tark on.

Keskendumine suurtele arvudele või suurtele sümbolitele ei tähenda, et muu võiks unarusse jätta. Kui 2009. aastal tõi taotlustöö võimaluse kirjandusmuuseumi digitaalarhiivi raames käsikirju digiteerida, siis valiti esmalt esindus-

ainesena välja Jakob Hurda käsikirjaku, mis sai nii füüsiliselt parandatud kui ka veebis kõigile kättesaadavaks. Teist suurt võimalust pole seejärel aga enam tulnud ning järke on pikalt oodanud Matthias Johann Eiseni kogu. Ka selle rahvaluulekogumise suurinitsiaatori kogu on halvas seisus: tuleb sirutada rullis leheservad, millel on peidus ka tekst, rebendid parandada ning suured kokkuvolditud katkised lehed köitest lahti võtta. Nii katki on need köited seetõttu, et neid on juba ligi sada aastat aktiivselt kasutatud ning see vajadus pole kuhugi kadunud. Pärast Eisenit ootavad järke Sommeri, Walter Andersoni ja teiste kogude köited. Kuigi esimest korda iseseisva Eesti ajal on 2016. aastast kolm arhiivitöötajat püsirahastusel, ei piisa arhiivitööks ettenähtud rahast näiteks mahuka restaureerimistöö tellimiseks. Nii oleks Eiseni kogule mõeldes ehk vaja samasugust ühiskondlikku abi nagu see, mille toel meie mahukad rahvaluulekogud loodud on. Sammuks edasi oleks digitaalset lehekülgedelt teksti tuvastamine ja otsitavaks tegemine, mida võiks teha näiteks rahvaluulearhiivi digitaalse kogukonna abil.

Ometi võiks rahvaluulearhiivi kogumistava tulevikuski olla pigem liiane kui puudujääv, eesmärgiks oleks n-ö tark kuhjamine arhiivi juurde kuuluvate teadlaste parima äratundmise kaudu. Arhiiv peaks ka edaspidi olema seotud teadlastega, mitte ainult arhiivifunktsiooni täitmisega. Tarvilik on dokumenteerida kultuurinähtusi võimalikult laiapõhjaselt, mitte ainult konkreetse projektipõhise uurija konkreetse hetke uurimiseesmärgiks. See võimaldaks saada väiksegi sissevaate praegusel hetkel rahvasuus ja -mõtteis ringlevasse ning kogusid kasutada ka neil tuleviku-

uurijatel, kelle soov me praegu aima- tagi ei oska. Seetõttu võiks igapäevased kogumised ka elektrooniliselt olla palju ulatuslikumad. Nii poleks tänapäeva rahvaluulekogud ainult minevikuaja suuruse mälestus, vaid praeguse aja- hetke peegelduste ehe kogum. Arhiivikogude sisuks ei ole ju ainult fiktsioon ehk „luule”, vaid need on „ka usu, teaduse, keele, vaimulaadi ja suurel määral isegi ajaloo varaait” (RpS 1936, nr 1: 1) – kui kasutada Looritsa (ajale omast) agraarkujundit.

Seoses pärimusekujuga veel ühest teemast. Juba mitu aastat on mind painanud küsimus, kas meil on rahvaluule ~ folkloor ~ pärimus ainsuses või on neid mitu – pärimused. Sellesamas, viidatud väljaandes Rahvapärimuste Selgitaja (1936) on Oskar Loorits juba pealkirjast peale kasutanud sõna „pärimus” mitmuses. Kas pigem ei peaks tegu aga olema nn ainsussõnaga keeleteaduslikus mõttes? Rahvaluule ehk folkloor ehk pärimus on meie ümber paljune, selle tunnuseks on mitmekülgsus. Meil pole Eestis kogutud mitte 1 500 000 pärimust, vaid ikka suur pärimuskogum pooleteisel miljonil leheküljel (ja 185 000 helipala, 62 000 foto ja 1600 videosäiliku kujul). Sellele lisandub veel suurem hulk pärimust, mida talle pole: minu pärimus ja sinu pärimus ja tema pärimus. Kokku moodustab see üheainsa pärimuskogumi. Seega võiks olla see ainsuses – pärimus. See on elus kasutatav aines, materjal. Nii nagu jahu, millest teeme kooki, või piim, mida joome, meri, milles ujume, mõistus, millele loodame, või kuld, mille karva see pärimus ka on. Pärimus on õhk, milles me oleme ja elame, mille olemasolu me tihti tähelegi ei pane.

RISTO JÄRV

MEENUTADES ANNE VALMAST

28. X 1941 – 25. VII 2017

Mäletan Annet ajast, mil ta asus amettesse Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Riikliku Raamatukogu kultuuri- ja kunstiinfo osakonna juhatajana ning seejärel teenindusdirektorina (aastatel 1979–1989). Ta erines toona kohatud keskmistest ja kõrgematest ülemustest selle poolest, et temaga julges igapäev alati ja igal sammul sundimatult suhelda ja vestelda. Kui ikka rearaamatukoguhoidja soovis midagi arutada, võis Anne Valmase töökabineti uksele julgel meelel koputada ja seejärel oma isiklikud mõtted või mured rahulikult ette kanda. Ka koridoris kohtudes ei muutunud ta suuremaks ega tähtsamaks, vaid alustas sageli ise vestlust, uurides: kuidas läheb, kas töö meeldib? See viimane küsimus hämmastas mind tookord tõsiselt. Meid ühendavaks teemaks kujunes päris ruttu kirjandus, nii et vahel küsisin temalt isegi ühe või teise raamatu kohta arvamust. Mingil põhjusel liikus me jutt kord Karl Ristikivi romaanile „Hingede

öö”, mis ei asunud, vähemalt meie raamatukogus, keelatud kirjanduse hulgas, aga ega raamatut fondist eriti sageli ka ei tellitud. Küllap ei osatud otsida. Nii jõudsimegi ootamatult pagulaskirjanduseni, teemani, mis kujunes juba taasiseisvumisaastatel tema elutööks. Anne teadis muidugi palju Kalju Lepikust (hõimlus) ja Bernard Kangrostki. Mina olin küll nendest nimedest kuulnud, midagi isegi lugenud, aga alles Anne siiral soovitusel võtsin kätte raamatukese „Sina oled kuusik ja mina lepik”, mis oli avaldatud Eestis juba 1965. aastal.

Kui vaadelda Anne Valmase kirjutiste umbes kahekümneleheküljelist bibliograafiat, siis suur osa tema vaimsest tööst on pühendatud pagulaskirjandusele, täpsemalt väliseesti kirjastustegevusele. Rõhutan, et Anne oli üks põhjalikumaid selle valdkonna tundjaid, kelle teadmised aitasid suurema vaevata ühe või teise teose trükiandmed üles leida, seda juba praeguses Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu väliseesti kirjanduse keskuses. Kui palju teemast põhjalikumalt huvitatuid tema abi vajas, on teadmata, et küllap neid tõsisemaid uurijaid oli kümneid või rohkemgi. Igatahes 2008. aastal ilmunud koguteose „Eesti kirjandus paguluses” autorid pöördusid kindlasti tema poole. Anne kirjutatud on sama väljaande peatükk „Tõlked ja võõrkeeltes kirjutatud teosed” koos bibliograafiaga. Ise võin aga tänulikult lisada, et nii mõnegi väliseesti kirjanduse ilmumist puudutava põneva üksikasja, vahel ka inimliku lookese ühest või teisest autorist kuulsin just temalt. Kas Anne kodus leidis juba 1970. aastatel Orto või Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastuse väljaandeid, ma ei tea, sest sellest me ei rääkinud. Lisan, et Orto väljaandeid, mis lubatud, riiklikus raamatukogus siiski leidis, need olid enamasti tõlked teistest keeltest.

2003. aastal ilmus Anne Valmase

doktoritöö „Eestlaste kirjastustegevus 1944–2000” 1. ja 2. osa, mis on kättesaadavad ka võrguväljaandena. Tänavu lisandusid „Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia” kaks köidet „Eesti raamat välismaal 1944–2010”. Oma artiklid väliseesti kultuuri kogus ta kokku kolme kogumikku: „Kodutanumast kaugemal” (1994), „Raamatumõtted” (2006) ja „Pagulaskultuuri jälgedel” (2017). Lisaks tutvustavad järelsõnad teoste kordustrükkidele Eestis: Arved Viirlaiu „Märgitud” (1990), Elin Toona „Kaleviküla viimne tütar” (1992), Gert Helbemäe „Õekesed” (1994), Valve Saretoki „Väike süda” (2013), Arno Raagi „Mässu vaim” (2014). Anne Valmase lühitutvustusi on avaldanud ka Looming, nt Ain Kalmusest, Arved Viirlaiust, Arvo Mägist, Elin Toonast. Keelest ja Kirjandusest leiab artiklid „Edukas ja kõmuline „Orto”” (1993, nr 9), „Eestlaste kirjajärgsena Ameerika Ühendriikides” (2003, nr 5) jm. Tema suuremaid töid ja tegemisi on tutvustatud väliseesti ajakirjanduses.

Anne Valmas on koostanud rohkesti personaalbibliograafiaid: Kalju Lepikust (1990 ja 2000), August Mälgust (1991), koos Vallo Keldriga Karl Ristikivist (1992), Marie Underist (1994), Hellar Grabbist (2013), koos Valve Jürissoniga Mart Saarest (1982). Seejuures ka kogumikud „Eesti teadlased paguluses” (2009) ning „Eesti teadlased ja insenerid välismaal” (2011), samuti

nimestiku „Väliseestlaste mälestuste-raamatud” (2008). Nende väärtus peaks aastatega aina kasvama. Tema toimetatud kirjanduse nimestikke ei jõua üles lugedagi. 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate algul, mil valitses tohutu huvi pagulasautorite vastu, oli Anne küllalt sage loengutel esineja. Põhjalikumalt on ta uurinud kirjandus- ja kultuurielu Saksamaal Geislingenis. Tükk aega muretses ta ka Hugo Salasoo Eesti Arhiivi pärast Austraalias, nii et lendas ise kohale. Kohtumine Torontos elanud nimeka raamatukogutegelase ja bibliograafi Richard Antikuga väärrib samuti märkimist.

Ajal, mil väliseesti kultuuri ja kirjandusega veel hoogsalt ja avalikult tegelda ei tohtinud, pühendus ta raamatukogutööle. Tavaliselt raamatukoguhoidjate tagasihoidlikku tegevust ei märgata, Anne püüdis aga seda alati võimalusel esile tõsta. Ta ei keskendunud vaid suurematele, st teadusraamatukogudele, vaid jälgis ka rahvaraamatukogude käekäiku. Aastatel 1994–1998 juhtis ta taasasutatud Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingut, valutades südant raamatukoguhoidjate prestiiži ja nende väikse töötasu pärast.

Olgem tänulikud, et Anne Valmas jõudis nõnda palju üle aastate kestvat eesti kultuuri heaks teha.

MAIRE LIIVAMETS

LÜHIKROONIKA

• 10. augustil avati Kuusalus Eduard Ahrensi ausammas. Eesti Keele Instituudi, Emakeele Seltsi ja Õpetatud Eesti Seltsi korraldusel peetud konverentsil esinesid Andres Andresen (ÕES; „Ahrensi aeg”), Kristiina Ross (EKI, ES; „Hiiglaste õlgadel: Eduard Ahrensi kohast eesti kirjakeele loos”), Hannu Remes (ES-i välisliige; „Eduard Ahrens ja Elias Lönnrot”), Mati Hint (ES; „Eesti ortograafia ei vaja oma kaht põhireeglit”), Fred Puss (ÕES; „Uue kirjaviisi kasutamisest kirikuraamatutes”) ja Maire Raadik (EKI, ES; „Tänapäeva õigekirjalahingud”).

• 3.–6. septembrini käisid Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadlased Minskis, kus 5. septembril toimus Valgevene Rahvusliku Teaduste Akadeemia kultuuri, keele ja kirjanduse uurimiskeskuses Eesti-Valgevene ühisseminar „Миссия выполняю: Перспективы изучения фольклора 3” („Võimalik missioon: Folklooriuurimise perspektiivid 3”). Kirjandusmuuseumist esinesid Piret Voolaid, Eda Kalmre, Mare Kõiva, Liisi Laineste, Andres Kuperjanov, Katre Kikas, Tõnno Jonuks ja Reet Hiimäe.

• 4.–6. septembrini toimus Tartu Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudi ning keelte ja kultuuride kolledži korraldusel IX rahvusvaheline balti kirjakultuuri sümposium „Valgustusajastu meediumid” („Medien der Aufklärung. Aufklärung der Medien”). Saksamaa, Läti ja Eesti teadlaste ettekanded käsitlesid teemasid, nagu kuidas ja kelle vahendusel jõudsid uued ideed ja ideaalid Euroopa valgustuse keskustest Baltimaadesse, kus tekkisid valgustuslike ideede sõlmpunktid ja peamised kanalid, kes olid Balti valgustuse peamised vahendajad ja kes selle addressaat jpm. Eesti teadlastest pidasid ettekanded Liina Lukas, Silke Pasewalck, Juhan Maiste, Kairit Kaur, Kristel Pappel, Tiina-Erika Friedenthal, Eduard Parhomenko, Eva Piirimäe, Kadi Kähär-Peterson, Ulrike Plath, Merili Metsvahi, Epi Tohvri, Mati Laur ja Aira Vösa.

• 8. septembril tähistati Tallinna Ülikoolis kõnekoosolekuga Emakeele Seltsi auliikme emeritprofessor Mati Hindi 80. sünnipäeva. Ettekannetega esinesid Mati Hindi kolleegid ja õpilased: Karl Pajusalu („Ei saa me läbi liivita...”), Annekatrin Kaivapalu („Analoogia keeles ja keeleõppes”), Tõnu Tender („Mati Hint Keele ja Kirjanduse Instituudi „kirja pandud asjade maailmas”) ja Jaak Urmet („Keelekasutus. Vastalise märkmeid”).

• 8. septembril toimus Tallinnas rahvusvaheline selge sõnumi konverents, mille korraldas Eesti Keele Instituut koos Eesti Keeletoimetajate Liidu, Euroopa Komisjoni Eesti Esinduse, Eesti Kujundusgraafikute Liidu ja E-riigi Akadeemiaga. Avasõnavõtuga esinesid 2017. aasta selge sõnumi võistluse patroon, õiguskantsler Ülle Madise ja EKI direktor Tõnu Tender. Ettekannetega astusid üles Karin Aleksandrov (Maksu- ja Tolliamet; „Oleks ettepanek rääkida lihtsast eesti keeles”), Elina Palasvirta (Soome; „Rewriting the Finnish tax administration's letters and decisions”), Sissel Motzfeldt, Ragnhild Samuelsen (Norra; „With a little help from my friends. Politicians, laws and rock and roll – changing the Norwegian law-making process”), Kiira Udu (Päästeamet; „Kuidas öelda vähesega palju ehk sotsiaalmeediaajastu väljakutsed Päästeametis”), Ingrid Olsson (Rootsi; „Sweden – plain language Nirvana?”), Aino Piehl (Soome; „How do government agencies get to enjoy benefits of plain language?”), Margus Simson (Ziraff; „Lihtsus on ülekasutatud sõna. Mida see digitaalses teenustes tegelikult tähendab?”), Tanel Kärp (EKA; „Kasutajakeskne disain – moehullus või tulevik?”), Piret Reinson (Ettevõtlike Arendamise Sihtasutus; „Kas selleks, et rääkida maailmas Eesti lugu, on vaja märki?”) ja Katrin Hallik, Katre Kase-mets (EKI; „Täna laual selge sõnum”).

• 8. septembril korraldas Eesti Piibliselts Tallinnas Eesti-Soome-Ungari konverentsi „Pühakiri – käsikirjast

eestikeelse piibli. Reformatsioon 500". Esinesid Kristiina Ross („Eestikeelse piibli tee käsikirjast trükitud raamatuni”), Edina Ėva Zvara („Ungarikeelse piibli ajalugu”), Anna Perälä („Mikael Agricola, soomekeelse piibli tõlkija ja väljaandja”), Marton Szentpeteri („Saalomoni templi arhetüüpsed versioonid ajaloos ja filosoofias”), Mart Rannut („Suulisest pärimusest piiblitõlkeni: mõjurid ja järeloomid”) ja Jaan Bärenson („Pühakiri ja emakeelne piibel reformatsiooni kontekstis”).

• 14.–15. septembril toimus Rakveres Eesti Keele Instituudi korraldusel keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktori-kooli raames seminar „Sõnavarauurimisest e-leksikograafiani”. Käsitletavad teemad puudutasid sõnavara uurimist (sünkrooniline, diakrooniline leksikoloogia, semantika, onomastika, etümoloogia, terminoloogia jne) ja leksikograafiat (korpusleksikograafia, õppeleksikograafia, e-rakendused, veebisõnastikud). Esinesid Anna Dziemianko (Poznani Adam Mickiewiczi ülikool), Carsten Levisen (Roskilde ülikool), Ene Vainik, Geda Paulsen ja Margit Langemets (EKI).

• 18. septembril pidasid Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv ning Tartu Ülikooli semiootika ja filosoofia instituut Tartu Ülikoolis konverentsi „Eksil ja mälu. Tähtpäeva-konverents Tiina Kirsist ja Bernard Kangrost”. Ettekannetega esinesid Aija Sakova („Tiina Kirsi looming kui mitmeharulise puu tihedalt põimunud võra”), Jaan Undusk („Eksili eelised. Siberi eesti kirjanik Jaan Kross”), Cornelius Hasselblatt („Seitsmenda rahukevade valeretseptsioon”), Tiina Kirss („Maa-kamar, tuiskliiv ja pagulus: Mõtteid Bernard Kangro proosaloomingust”), Aigi Rahi-Tamm („Kas üks või mitu Eestit: vaateid kodumaale ja kodumaatusele 1940.–50. aastate sündmuse kontekstis”), Leena Kurvet-Käosaar („Kodune äng ja lumm”), Siobhan Kattago („Hariduse pikk ja käänuline tee: miks uurimata elu ei ole elamist väärt”), Raili Marling („Soost, kirjandusest ja teooriast piirilseisja pilguga”) ning Ene-ken Laanes („Mõistus ja tunded: ääre-

märkusi Tammsaare „Kõrboja peremehele”).

• 20. septembril toimus Tartu Loodusmajas seminarisarja „Looduskirjeldus” uue hooaja „Kalad ja linnud” esimene koosviibimine. Avaseminaris vaadeldi kalade ja lindude kujutamist mütoloogias ja usundites: eepostes, pühakirjades ning müütides.

• 22. septembril toimus Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses kirjanduslikule linnale pühendatud sümposium „Literature and the Multilingual City”. Esinesid Ivo Heinloo (TLÜ; „Heterotopia in Estonian literature”), Topi Lappalainen (Helsingi ülikool; „Helsinki and Tampere in prose poems with a paratextual dimension: Galleria by Kari Aronpuro and händelser by Henriikka Ringbom”) ja Ene-Reet Soovik (TÜ; „Meelis Friedenthal and The Willow King”).

• 22. septembril peeti Eesti Kirjandusmuuseumis seminar rahvalikust värsiloomest Valgevenes. Juras Paciupa pidas venekeelse ettekande „Kuidas on moodustatud rahvalik värs? Mõningaid teoreetilisi, metodoloogilisi ja tekstoloogilisi probleeme valgevene materjali põhjal”.

• 25.–28. septembrini tähistas Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv oma 90 aasta juubelit rahvusvahelise konverentsiga „Arhiivid kui teadmiste teejaamad: mõtteid ja mõjusid” („Archives as Knowledge Hubs: Initiatives and Influences”). Kutsutud esinejad olid Sadhana Naithani (Jawaharlal Nehru ülikool, New Delhi; „Related by contradiction: Folklore and archive”) ja Dace Bula (Läti kirjanduse, rahvaluule ja keele instituut; „Hidden tales: Contextualism, reflexivity and folklore archives”). Eestit esindasid Ave Goršič, Liina Saarlo, Mari Sarv, Ergo-Hart Västriik, Indrek Jääts, Marleen Metslaid, Katre Kikas, Taive Särg, Ülo Valk, Elo-Hanna Seljamaa, Sille Kapper, Eda Kalmre, Liisi Laineste ja Risto Järv. Peale Eesti teadlaste esinesid Ameerika Ühendriikide, Austraalia, Soome, Venemaa, Läti, Ungari, Sloveenia, Brasiilia ja Islandi uurijad.

- 27. septembril leidis Tallinna Ülikoolis aset sügissemestri esimene seminar „Hübriidsus humanitaarias”, kus esines Aurika Meimre ettekandega „Tekst ja kommentaar: kellele ja milleks?”. Ettekande diskutant oli Märt Väljataga.

- 27. septembril toimus Tartu Loodusmajas seminarisarja „Looduskirjeldus” teine seminar. Ornitoloog Aire Orula abiga tegeldi Jüri Piigi jutustusega „Matsalu roostikus” ning Peep Ilmeti luulekoguga „Matsalu mail”. Arutleti looduskirjelduse ja tegelikkuse suhete üle.

- 28. septembril tähistati Paides Hermann Hesse 140. sünniaastapäeva konverentsiga „Hermann Hesse – baltisaksa kirjanik?”. Hesse elust ja tegevusest kõneles Eva Pormeister, Hans-Jürgen Schmeizer rääkis teemal, kas ja kuidas mõjutas kirjanik Hesse baltisaksa päritolu tema loomingut, Janika Kronberg tutvustas Hesse mõju eesti kirjanike loomingule ja Liina Lukas seda, kuidas Baltimaade ajakirjandus suhtus Hesse loomingusse.

- 29. septembril peeti Tallinnas Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse teadusseminar „Kultuuripöömingust eesti moodi: Lennarti ja Jaani juhtum”. Ettekande pidas Rein Undusk, kes kõneles Lennart Merest ja Jaan Krossist kui eesti mälu hoidjaist.

- 29. septembril tähistas Emakeele Selts Tallinna Ülikoolis Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsiga. Süntaksi ja semantika plokis esinesid Mari Aigro (Cambridge'i ülikool; „Polaarsed küisõnad ja nende allikad – diakrooniline uuring ja mudel”), Tiina Vahtras (TLÜ;

„Vaesuse metafooride kognitiivsed ja sotsiaalsed tähendused 2016–2017. a meediatekstide näitel”) ja Aimi Pikksaar (TÜ; „Katsed ja mitmemõõteline statistika polüseemia uurimisel”). Foneetika plokis astusid üles Enel Pöld (TÜ; „Pika vokaali järgse konsonandi hääldus ühesilbilistes *i*-tüvelistes sõnades eesti murretes”) ja Katrin Leppik (TÜ; „Eesti keele vokaalikategooriad hispaania ja eesti emakeelega katseisikute tajus”).

- 29.–30. septembril toimus Tallinna Ülikoolis rahvusvaheline konverents „Frontiers in Comparative Metrics 3”, mis oli pühendatud väljapaistvale eesti värsiteadlasele Jaak Põldmäele, kes oleks sellel aastal saanud 75-aastaseks. Kutsutud esinejad olid Chris Golston (California Fresno ülikool, USA; „A quantitative meter for PIE using Greek, Sanskrit, and Old English”), Bruno Paoli (Lyoni Lumière'i ülikool; „Arabic metrics beyond the vicious circle of theories”), Geoffrey Russom (Browni ülikool, USA; „Optimality theory and poetic form”) ja David Chisholm (Arizona ülikool, USA; „Verse form as metaphor: Metrical, lexical and semantic aspects of German knittelvers”). Eestit esindasid Rebekka Lotman („Estonian sonnet: incidence, meter and rhyme”), Mari Sarv („Ideological interpretations of Estonian runosong meter: research and literary use”) ja Mihhail Lotman („Are there autonomic laws of verse rhythm?”).

- 29.–30. septembrini korraldas Tartu Ülikooli vene kirjanduse õppetool rahvusvahelise seminari „Kooliõpik ideoloogilise tekstina”. Osalesid Venemaa, Bulgaaria, Soome ja Eesti teadlased.

KAITSTUD DOKTORITÖÖD

6. juulil kaitses Kadri Tüür Tartu Ülikoolis semiootika ja kultuuriteooria erialal doktoritöö „Semiotics of Nature Representations: On the Example of Nature Writing” („Looduskujutuse semiootika: looduskirjanduse näitel”). Juhendajad olid prof Kalevi Kull (TÜ), prof Peeter Torop (TÜ) ja prof Ulrike Plath (TLÜ). Oponendid prof Kate Rigby (Bathi Spa ülikool, Suurbritannia) ja dots Julia Tofantšuk (TLÜ).

Töö eesmärk oli avada uusi perspektiive looduskirjanduse uurimisel, combineerides selleks semiootika ja ökokriitika vahendeid.

Tartu–Moskva koolkonna semiootikutelt pärinevad primaarsete ja sekundaarsete modelleerivate süsteemide mõisted. Primaarseks modelleerivaks süsteemiks on nende käsitluses keel kui vahendatud inimsuhtluse põhiline vahend. Sekundaarsed modelleerivad süsteemid, nagu kirjandus, film ning paljud teised kunstilise väljenduse liigid, põhinevad keelel kui märgisüsteemil, tegeledes meid ümbritseva maailma kunstilise modelleerimisega. Ameerika semiootik Thomas A. Sebeok osutas, et neile, puhtalt inimliigile omastele modelleerivatele süsteemidele eelneb zoosemiootilise modelleerimise tasand, mis põhineb meie tajudel ja kehalisel kogemusel maailmaga suhestumisel. Jakob von Uexküllil mõistet kasutades põhineb zoosemiootiline modelleerimine omailmal (sks *Umwelt*) ehk liigispetsiifiliste taju- ja mõjuorganite koostoimel loodaval arusaamal oma keskkonnast ning sellega suhestumise viisidest.

Eesti looduskirjandus kitsamas mõttes on algupäraselt eesti keeles kirjutatud dokumentaalproosa, mis põhineb autori isiklikel looduskogemustel ning loodusteaduslikul informatsioonil ja annab seda edasi kirjanduslikus keeles. Looduskirjandus on tekstuaalse ülesehituse põhimõtetelt sarnane ilukirjandusega, mistõttu teda saab uurida kirjandusteaduslike vahenditega, nagu seda teeb ökokriitika. Iga tekst sisaldab varjatud või vähem varjatud kujul alati ka zoosemiootilise modelleerimise tasandit: tajud, teiste liikide omailmad, liikumis- ja toitumisviisid jm. Biosemiootika aitab seda kihistust nähtavaks teha.

Semiootilise mõttevahetuse seisukohalt on oluline töös esitatud mõistete *tekst*, *omailm*, *muld* ja *representatsioon* omavaheline suhestamine näitamaks, kuidas looduskirjanduses nende abil tähendusi luuakse.

Väitekirja teoreetilises osas püstitatud hüpoteesidele võib vastused leida kuues artiklis: „Loomade kujutamine tekstides: semiootiline analüüs”, „Lindudest ja puudest tekstideni: ökosemiootiline vaade eesti looduskirjandusele”, „Linnuhääled looduskirjanduses: loomade kommunikatsioon inimeste nägemuses”, „Nagu kala kuival: kala kujutamine looduskirjanduses”, „Atlandi heeringas Eestis: rahvusvahelise majanduse ja rahvusliku ideoloogia murdlainetes” ja „Botaaniline looduskirjandus: kirjandusökoloogiline analüüs”. Lisas on valik autori koostatud eesti looduskirjanduse korpusest, mida on töö analüüsi alusmaterjalina kasutatud.

ÕNNITLEME!

4. X **Ave Alavainu**, kirjanik – 75
16. X **Priidu Beier**, kirjanik – 60
 Toomas Kall, kirjanik – 70
22. X **Tõnis Lehtmets**, kirjanik – 80

KOLLEGIUM

Epp Annus, Martin Ehala, Cornelius Hasselblatt, Tiit Hennoste, Eda Kalmre, Johanna Laakso, Helle Metslang, Sirje Olesk, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Raimo Raag, Jaan Undusk, Ülo Valk, Mart Velsker, Märt Väljataga, Haldur Õim

TOIMETUS

Peatoimetaja	Johanna Ross johanna@keeljakirjandus.ee
Keeleteadus	Maria-Maren Linkgreim maren@keeljakirjandus.ee
Kirjandusteadus	Brita Melts brita@keeljakirjandus.ee
Kultuurilugu, folkloristika	Mall Jõgi mall@keeljakirjandus.ee
	Vivian Siirman vivian@keeljakirjandus.ee
Tegevtoimetaja	Tiina Hallik tiina@keeljakirjandus.ee
Tehniline toimetaja	Astrid Värv astrid@keeljakirjandus.ee

TOIMETUSE AADRESS

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Telefon 6449 126
<http://keeljakirjandus.ee>

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida telefonil 6177 717 või võrguaadressil
<http://tellimine.ee/ajakirjad/keel-ja-kirjandus>

Ajakiri kuulub Euroopa Teadusfondi ja Norra Teadusandmete Keskuse registrisse ERIH PLUS, andmebaasidesse Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA, ProQuest), MLA International Bibliography (Modern Language Association), Scopus (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory, digitaalarhiividesse CEEOL (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR (Eesti Rahvusraamatukogu) ning Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography”.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.
Trükk: AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn.

CONTENTS

ARNE MERILAI. On the semantics of <i>tüvitekst</i>	737
TÕNU TENDER, SVEN-ERIK SOOSAAR. The Finnish-Estonian linguistic bridge in the 21 st century	753
AVE GORŠIČ. The public debate around the Estonian Literary Museum and the humanities in 1967–1968	771

PUBLICATIONS

JANIKA KRONBERG. Camp letters: two letters from Karl Ristikivi (Sigtuna refugee camp) to Eerik Laid	787
---	-----

BOOKS

HELEN KÕMMUS. Four folklore publications by Ingrid Rüütel (Ingrid Rüütel. Saaremaa laule, tantse ja kombeid. CD ja DVD komplekt. (Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 8.) Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2014; Ingrid Rüütel. Saaremaa laule ja lugusid. Mis on jäänud jälgedesse I. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2015; Ingrid Rüütel. Muhi rahvamuusikat, laulumänge ja tantse. CD ja DVD komplekt. (Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 9.) Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2015; Ingrid Rüütel. Muhumaa laule ja lugusid. Mis on jäänud jälgedesse II. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2016)	795
SIRJE OLESK. Towns and cities in Estonian literature (Elle-Mari Talivee. Kuidas kirjutada linna. Eesti proosa linnamaastik aastail 1877–1903. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 35.) Tallinn: Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut, 2017)	798
KADRI KASEMETS. Mobility and emotional rootings in a historical town (Elle-Mari Talivee. Kuidas kirjutada linna. Eesti proosa linnamaastik aastail 1877–1903. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 35.) Tallinn: Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut, 2017)	800
LEMBIT VABA. Ludza Estonians brought to the picture (Hanness Korjuss. Ludzas igaühi. Zemes dieva tauta. Rīga: Lauku Avīze, 2017)	803

REVIEW

806

Tekstis kasutatud lühendeid:

EKA = Eesti Kunstiakadeemia; **EKI** = Eesti Keele Instituut; **ES** = Emakeele Selts; **l** = leht; **n** = nimistu; **s** = säilik; **TLÜ** = Tallinna Ülikool; **T(R)Ü** = Tartu (Riiklik) Ülikool.

Keeled: **ingl** = inglise; **pr** = prantsuse; **rts** = rootsi; **sks** = saksa.

JÄRGMISTES NUMBRITES

- Trauma poetika Bernard Kangro luules
- Jaak Põldmäe võrdlevalt vaatekohalt
- Kihnu ÕS
- Veel mulkidest ja lollusest

2.80 eurot

ISSN 0130-1441
e-ISSN 2346-6014

